

glasnik
Privredne komore Crne Gore

Prva žena na čelu krovne asocijacije crnogorske privrede

Dr Nina Drakić predsjednica Privredne komore Crne Gore

Remon Zakaria
EBRD

**Diversifikacija
crnogorske privrede
ključni prioritet za EBRD**

Goran Jandreoski
Aerodromi Crne Gore

**Uz dobre ideje i
ulaganje do visokih
vazduhoplovnih standarda**

Dominique Hautbergue
AFD

**Podržati približavanje
Zapadnog Balkana
standardima EU**

ZA DOBRO NAS I NAŠIH POTOMAKA

KUPUJMO DOMAĆE

DOBRO

IZ CRNE GORE

Izdavač:

Privredna komora Crne Gore
 Novaka Miloševa 29/II
 Podgorica 81000, Crna Gora
 Tel: +382 20 230 545
 e-mail: pkcg@pkcg.org
<http://www.privrednakomora.me>

Redakcijski odbor:

Predsjednik: Mitar Bajčeta

Članovi: dr Nina Drakić, Pavle D. Radovanović, Novica Bulatović, Tanja Radusinović, Slavica Pavlović, prof. dr Mladen Perazić, Miljan Šestović, Maja Rašković

Urednik: Igor Perović

Novinar: Nevena Jurković

Prevod: Dragana Domazetović, Maja Šćepanović Drobnjak

Adresa redakcije:

Privredna komora Crne Gore/Glasnik
 Novaka Miloševa 29/II
 Podgorica 81000, Crna Gora
 Tel: +382 20 230 439
 e-mail: glasnik@pkcg.org

Dizajn:

Privredna komora Crne Gore

List izlazi od 1964. godine i upisan je u registar javnih glasila Crne Gore.

PDF verziju možete preuzeti na:
<http://www.privrednakomora.me/multimedija/glasnik>

Sadržaj

8 Godišnji sastanak privrednika sa predsjednikom Vlade i ministrima Crna Gora mora ići putem ubrzanog ekonomskog razvoja

- Remon Zakaria, Head of Office of the EBRD
- 23 Diversification of the Montenegrin economy as the EBRD's key priority**
- Dorđije Goranović, CEO of the Meat Industry "Goranović"
- 40 Consumers' loyalty as decade-long award**
- Goran Jandreoski, director of Airports of Montenegro
- 53 Good ideas and investments lead to high aviation standards**
- Dušan Janjušević, President of the Board of Directors of the Coal Mine Pljevlja
- 64 Renewable energy sources are desirable, but coal production ensures energy stability**
- Blažo Crvenica, one of the founders of Uhura Solutions
- 73 State fund for start-up ideas needed**
- Prof. Dr. Branislav Radulović, company law professor
- 93 Important role of the audit board in the successful business**
- Budimka Golubović, Business Women Association
- 102 As many women and young people to be encouraged to start a business**
- Ana Simonović, ProAct Hub
- 109 Human capital development requires higher investments**
- Dominique Hautbergue, Director of the Regional Office of the AFD Group for the WB
- 118 The approximation of the Western Balkans to the EU standards to be supported**
- Bojana Radović, a country manager at Glovo
- 130 Fast services to make easier busy lifestyle**

106

Ana Simonović, ProAct Hub
Snažnije ulagati u razvoj ljudskog kapitala

38

Đorđije Goranović,
izvršni direktor
Industrije mesa
"Goranović"
**Potrošači nas
svojom lojalnošću
decenijama
nagrađuju najvišom
ocjenom**

20

Remon Zakaria, šef Kancelarije EBRD
**Diversifikacija crnogorske privrede ključni
prioritet za EBRD**

50

Goran Jandreoski, direktor Aerodroma Crne Gore
**Uz dobre ideje i ulaganje do visokih
vazduhoplovnih standarda**

62

Dušan Janjušević, predsjednik Odbora
direktora Rudnika uglja Pljevlja
**Obnovljivi izvori poželjni,
ali energetska stabilnost
daje ugalj**

100

Budimka Golubović, Asocijacija
poslovnih žena
**Podstaci što više žena i
mladih da se okušaju u
biznisu**

70

Blažo Crvenica, jedan od osnivača
Uhura Solutions
**Neophodan državni fond
za startap ideje**

116

Dominique Hautbergue, direktor
Regionalne kancelarije Grupe AFD
za Zapadni Balkan
**Podržati približavanje Zapadnog
Balkana standardima EU**

90

Prof. dr. Branislav Radulović
**Važna uloga odbora za
reviziju u uspješnom
poslovanju**

128

Bojana Radović, country manager
kompanije Glovo
**Brzim uslugama olakšavamo
užurbanu svakodnevicu**

Listajući Glasnik...

1973.

Organizacija kontrole kvaliteta u privredi Crne Gore

Shvatajući ulogu i značaj kontrole kvaliteta na sektoru proizvodnje i usluga, kao jednog od bitnih elemenata za brži i uspješniji ekonomski i društveni progres i razvoj svake organizacije udruženog rada, Komora je, na sugestiju Komisije za unapređenje kvaliteta, sprovela anketu o organizovanosti kontrole kvaliteta u privredi Crne Gore, objavio je Glasnik 1973. godine.

"Godina kvaliteta trebala je da podstakne brojne i raznovrsne aktivnosti kojima bi se permanentno i sistematski radilo na unapređenju kvaliteta kako proizvoda tako i usluga.

Prema rezultatima ankete, postojeće stanje organizovanosti kontrole kvaliteta nije zadovoljavajuće, što ilustruje podatak da svega 47% učesnika ankete imaju organizovanu kontrolu kvaliteta. Organizovanu kontrolu kvaliteta ima uglavnom industrija, dok su uslužne djelatnosti (trgovina, PTT, saobraćaj, komunalna i stambena privreda) u tom pravcu samoorganizovanja zatajile.

Prosjeck organizovanosti kontrole kvaliteta u industriji Jugoslavije iznosi 76,4%. Upoređujući to sa stanjem u Crnoj Gori vidi se da smo ispod jugoslovenskog prosjeka i da na tom planu treba preduzeti odgovarajuće akcije kako bi kontrola kvaliteta u našoj Republici dobila mjesto i ulogu koju već treba da ima", objavio je Glasnik.

1992.

Proizvodnja mlijeka u Crnoj Gori ispod realnih mogućnosti

Ukupna proizvodnja mlijeka u Crnoj Gori procjenjuje se na oko 145 miliona litara, s obzirom na broj muznih krava (95.000) i prosječnu proizvodnju mlijeka po kravi od 1.550 litara. Ako tome dodamo 15 miliona litara ovčjeg i kozjeg mlijeka, cjelokupna proizvodnja bi iznosila oko 160 miliona litara, objavio je Glasnik 1992. godine.

"Društveno organizovana proizvodnja iznosi oko 14 miliona litara, od čega se obezbjeđuje 10 miliona litara iz otkupa i društvenih farmi koje se isporučuje mljekarima, dok ostatak predstavljaju količine mlijeka sa društvenih farmi i manjih govedarskih farmi koje se realizuju kroz sir, zelenu pijacu i dr.

Potrebe crnogorskog tržišta u svježem mlijeku iznose oko 30 miliona godišnje, odnosno 80 hiljada litara dnevno. Imajući u vidu podatak o broju muznih krava po područjima koja gravitiraju postojećim mljekarama gdje je moguće organizovati otkup, vidimo koliko su otkupljene količine minimalne u odnosu na realne mogućnosti", objavio je Glasnik.

Prva žena na čelu krovne asocijacije crnogorske privrede

Dr Nina Drakić predsjednica Privredne komore Crne Gore

Doktorka ekonomskih nauka **Nina Drakić** nova je predsjednica Privredne komore Crne Gore - odlučila je Skupština ove poslovne asocijacije na sjednici održanoj 17. decembra 2021. godine.

Za Drakić je glasalo 37 od ukupno prisutnih 49 članova Skupštine, dok je kandidat Srđan Laković dobio 12 glasova i Irena Radović bez glasova.

Dr Nina Drakić je prva žena na čelu najuticajnije poslovne asocijacije koja 94. godinu okuplja cjelokupnu crnogorsku privredu, prva doktorka nauka na tom položaju i najmlađi predsjednik u trenutku stupanja na dužnost.

Rođena je 11. novembra 1980. godine u Podgorici. Završila je Ekonomski fakultet Univerziteta Crne Gore 2003. godine, a zvanje doktora ekonomskih nauka stekla 2018. godine na Fakultetu za međunarodnu ekonomiju, finansije i biznis Univerziteta Donja Gorica.

Autorka je više naučnih radova, a posjeduje licence za poslove

brokera i investicionog menadžera, te trenera korporativnog upravljanja. Usavršavala se u Japanu i Turskoj. Radila je na projektima USAID, Svjetske banke, GIZ-a i UNDP-a.

Od 2010. godine radi u Privrednoj komori Crne Gore, gdje je pored ostaloga obavljala poslove direktorice Sektora za istraživanja i analize, potpredsjednice Privredne komore, a od 1. septembra 2021. godine vršila je dužnost predsjednika ove asocijacije. Autor i koautor je brojnih ekonomskih analiza, a učestvovala je u implementaciji više međunarodnih projekata.

Drakićeva ima bogato iskustvo u radu sa privredom, a kao njen zastupnik učestvovala je u brojnim radnim grupama i tijelima Vlade, među kojima Savjet za suzbijanje sive ekonomije, Savjet za konkurentnost, Savjet za privatizaciju, Savjet statističkog sistema Crne Gore i dr. Svoj doprinos daje i pregovorima Crne Gore sa Evropskom unijom, kao članica Radne grupe za Pregovaračko poglavlje 16 – Porezi i 30 - Vanjski odnosi.

Skupština PKCG izabrala

Radovanović potpredsjednik, Bajčeta generalni sekretar

» U fokusu rada Komore, prema riječima Drakić, biće formiranje centara za digitalnu transformaciju, zelenu i cirkularnu ekonomiju, te jedinstvene kontakt tačke za sve usluge koje ova asocijacija može da pruži mikro, malim i srednjim preduzećima.

Obraćajući se Skupštini, dr Nina Drakić je istakla namjeru da osnaži rad organa i tijela Komore kao i saradnju sa donosiocima odluka na državnom i lokalnom nivou. Asocijacija će intenzivno doprinosti jačanju konkurentnosti i promociji privrede, internacionalizaciji poslovanja, širenju novih znanja i realizaciji međunarodnih projekata. U fokusu rada Komore, prema njenim riječima, biće formiranje centara za digitalnu transformaciju, zelenu i cirkularnu ekonomiju, te jedinstvene kontakt tačke za sve usluge koje ova asocijacija može da pruži mikro, malim i srednjim preduzećima. Zalagaće se za povećanje transparentnosti rada Komore, otvorenosti i vidljivosti.

- Vjerujem da će realizacija ovog programa doprinijeti da se rad i pozicija Komore unaprijede, a njena uloga zastupnika, promotera i servisa privede osnaži – kazala je Drakić.

Mandat dvadesete predsjednice Privredne komore započeće 1. januara naredne godine.

Skupština Privredne komore Crne Gore 28. decembra je za potpredsjednika Privredne komore izabrala **Pavla D. Radovanovića**, a za generalnog sekretara **Mitra Bajčetu**. Potpredsjednik i generalni sekretar su izabrani na predlog predsjednice Komore dr Nine Drakić.

Pavle D. Radovanović je rođen 1975. godine u Podgorici. Diplomirao je na Pravnom fakultetu Univerziteta Crne Gore. U Privrednoj komori je od 2005. Funkciju generalnog sekretara obavljao je od 2008. do 2020. godine, kada je prvi put izabran za potpredsjednika Privredne komore.

Mitar Bajčeta je rođen 1975. godine u Nikšiću. Pravni fakultet završio je u Novom Sadu. Od januara 2018. godine zaposlen je u Privrednoj komori na mjestu direktora Sektora za pravne i opšte poslove. Od 2019. je obavljao poslove savjetnika predsjednika Privredne komore, a za generalnog sekretara prvi put je izabran 2020. godine.

Novi mandati potpredsjedniku i generalnom sekretaru počćeće 1. januara 2022.

Godišnji sastanak privrednika sa predsjednikom Vlade i ministrima

Crna Gora mora ići putem ubrzanog ekonomskog razvoja

» Vlada i Privredna komora su prirodni partneri posvećeni dostizanju zajedničkog cilja - istinskog ekonomskog i društvenog napretka zemlje. Neophodno uložiti dodatne napore za iznalaženje održivog rješenja koje će osigurati dalji razvoj industrijske proizvodnje te očuvanje radnih mjesta. "Evropa sad" daje mogućnost da ekonomski model postane inkluzivniji, konkurentniji i održiviji, ocijenjeno je na sastanku.

Tradicionalni godišnji sastanak privrednika sa predsjednikom Vlade i ministrima organizovan je u Privrednoj komori Crne Gore 27. decembra 2021. godine.

U neposrednom dijalogu predstavnika Vlade i poslovne zajednice analizirani su stanje ekonomije u izazovnim vremenima pandemije i efekti ekonomske politike, te predložene smjernice za njeno unapređenje. Povod za razgovor bila je i analiza "Crnogorska privreda u 2021. godini", sublimat godišnjeg rada privrede u tijelima i organima Komore, kao i niza istraživanja i direktnih razgovora tokom posjeta privrednim društvima.

U radu sastanka učestvovali su novoizabrana predsjednica Privredne komore dr **Nina Drakić**, predsjednik Vlade Crne Gore prof. dr **Zdravko Krivokapić**, ministar ekonomskog razvoja mr **Jakov Milatović**, ministar poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede mr **Aleksandar Stijović**, ministar kapitalnih investicija **Mladen Bojanić**, državna sekretarka u Ministarstvu javne uprave, digitalnog društva i medija **Marina Banović**, državni sekretar u Ministarstvu zdravlja **Veljo Čađenović**, predsjednik Skupštine Privredne komore **Vojo Banović**, članovi Upravnog odbora ove asocijacije i predsjednici odbora udruženja. Sastankom je moderirao v.d. potpredsjednika Komore **Pavle D. Radovanović**.

Riječ predsjednice Komore

Predsjednica dr Nina Drakić ukazala je da su Vlada i Privredna komora prirodni partneri posvećeni dostizanju zajedničkog cilja - istinskog ekonomskog i društvenog napretka zemlje.

U osvrtu na pandemiju kovida-19 i krizu koju je izazvala, Drakić je posebno istakla značaj Vladinih mjera podrške privredi koje su omogućile da se očuva ekonomska supstanca, a čijem kreiranju je znatno doprinijela Privredna komora sublimirajući zahtjeve poslovne zajednice.

- Crnogorski privrednici podnose veliko breme krize koja je na iskušenje stavila stabilnost njihovih kompanija, sposobnost brzog prilagođavanja promjenama i vještinu upravljanja u nepredvidivim uslovima. Pokazali su i visok stepen društvene odgovornosti, a i brigu za zaposlenog, ne samo kao nekoga ko svojim radom učestvuje u stvaranju dobiti kompanije, već je to imalo i naglašenu socijalnu dimenziju – kazala je Drakić.

Prezentujući akcente Analize poslovanja crnogorske privrede ona je apostrofirala da je nakon negativnih trendova zabilježenih tokom 2020. i u prvom kvartalu ove godine oporavak ekonomije otpočeo paralelno sa procesom imunizacije, te da je u drugom i trećem kvartalu ostvaren rast sa visokim stopama od 19 i 25,8 odsto, čemu su najviše doprinijeli prihodi od turizma, transporta i građevinskih usluga.

- I pored evidentnog oporavka ekonomske aktivnosti, poslovanje još uvijek odvija u zdravstveno kompleksnim uslovima uz rizike koje donosi pojava novih sojeva virusa. To uzrokuje nepredvidivost, te konzervativniji pristup u izradi poslovnih i investicionih planova za narednu godinu – rekla je predsjednica Komore.

Ona se posebno osvrnula na aktuelne izazove proizvodnih djelatnosti koje su suočene sa rastom cijena sirovina.

- Ovih dana, nažalost, svjedočimo najavama obustavljanja proizvodnje aluminijuma, koja značajno doprinosi crnogorskoj privredi, sa veoma pozitivnim efektima i po naš spoljnotrgovinski bilans. Iskoristiću ovu priliku, da još jednom apelujem na sve u ovom procesu da ulože dodatne napore u iznalaženju održivog rješenja koje će, prije svega, osigurati dalji razvoj industrijske proizvodnje te očuvanje radnih mjesta – naglasila je Drakić.

Ukazujući na važnost finansijskog sektora na ublažavanje posljedica krize i oporavak crnogorske ekonomije, posebno je naglasila važnu ulogu Investiciono razvojnog fonda.

- Dozvolite da istaknem da kao značajan iskorak ka jačanju sveukupne konkurentnosti ekonomije, prepoznajemo osnivanje Kreditno garantnog fonda, na čemu je crnogorska privreda insistirala godina unazad – rekla je ona.

Prema njenim riječima, istraživanja koja su prethodila izradi Komorine analize pokazuju da privrednici sporu naplatu potraživanja, odnosno nelikvidnost izdvajaju kao najveći problem u poslovanju.

- Doprinosi na zarade, koji su trenutno najviši u odnosu na zemlje regiona, usporavaju rast i ograničavaju konkurentnost preduzeća. Zato želim da pozdravim najavljenju reformu i smanjenje poreskog opterećenja na rad, uvjerena da će najvećem dijelu privrednih subjekata to donijeti smanjenje troškova – rekla je Drakić.

Ipak, smatra da uticaj ove refome na mikro i mala preduzeća iz manje razvijenih opština može biti negativan, posebno kod onih koja posluju u nisko profitabilnim djelatnostima.

- To bi nažalost moglo da se odrazi i na povećanje sive ekonomije, koju možemo okarakterisati kao sistemski izazov koji opterećuje i privredu i državu, te kao takav zahtijeva naše sinergetsko i istrajno djelovanje – kazala je ona.

Mišljenje privrednika je da će ka povećanju sive ekonomije voditi i najavljenju povećanje akciza i uvođenje novih na određene grupe proizvoda, a na tu opasnost upozorava i ranije iskustvo, kada je povećanje akciza u 2017. godini, rezultiralo za 56% manji prihod od akciza po osnovu prodaje cigareta u odnosu na planirano.

Predsjednica Komore je ukazala i na potrebu sniženja stope PDV-a na 7% kod pripremanja i usluživanja hrane, pića i napitaka, u objektima za pružanje ugostiteljskih usluga. Ističe da u svim, konkurentskim, mediteranskim i drugim evropskim zemljama, ta stopa se u prosjeku kreće od 5 do 13%.

Sveobuhvatnu reformu, uz uključenost privrede, zahtijeva neusklađenost ponude i tražnje na tržištu rada. Komora će u narednom periodu sa resornim ministarstvom, aktualizovati ovo pitanje, najavila je Drakić.

Prenoseći iskazane zahtjeve privrede, ona je istakla značaj kreiranja predvidivog i stimulativnog ambijenta koji će privući kako strane, tako i domaće investicije.

- Znamo da su strane investicije u višegodišnjem periodu bile jedan od pokretača rasta, pa je za očekivati da njihova uloga nakon pandemije bude još značajnija. To je dodatni razloga zbog kojeg cijenimo da još jednom treba razmotriti odluku o prelasku sa proporcionalnog na progresivno oporezivanje – rekla je ona, ukazujući i na potrebu što skorijeg donošenja Prostornog plana Crne Gore, kao preduslova za realizaciju investicionih projekata kao i unapređenja regulative, posebno zakona o radu i o privrednim društvima.

Drakić ističe da je pandemija apostrofirala mnogo godina ranije identifikovani problem loše strukture crnogorske ekonomije.

- Stoga je imperativ učiniti sve da bi diversifikovali ekonomiju, kao preduslov jačanja i povećanja opšte otpornosti privrede i društva na eksterne šokove bilo koje vrste. Najveći potencijal za kreiranje održivijeg rasta prepoznat je u sektorima poljoprivrede, energetike, turizma i informaciono-komunikacionih tehnologija, te okretanju zelenim načinima poslovanja – kazala je ona.

Prema njenim riječima, ulaganja u sektor poljoprivrede, edukacija, podrška u implementaciji međunarodnih standarda kvaliteta imaće pozitivne efekte u srednjoročnom periodu u dijelu supstitucije uvoza hrane.

- Neophodno je jačati domaću proizvodnju, promovisati je i afirmisati na dobro osmišljen način. To je još jedan od zadataka koji podrazumijeva naše čvrsto partnerstvo – riječi su predsjednice Komore.

Ona ocjenjuje da energetska sektor ima potencijal da u dugom roku bude nosilac ekonomskog rasta i značajno doprinese stabilnosti javnih finansija, te da u tu funkciju treba staviti sve raspoložive obnovljive izvore energije, vodeći računa o očuvanju ekološke i ekonomske ravnoteže.

Dodaje da osnažen IT sektor treba da bude i okosnica procesa hitne i neophodne digitalne transformacije cjelokupne privrede, koja traži učenje i posvećenost, te digitalizovanu javnu upravu.

Drakić je, apostrofirajući važnost zelene i cirkularne ekonomije, podsjetila da je Privredna komora otpočela izradu Mape puta Crne Gore ka cirkularnoj ekonomiji, uz podršku UNDP i međunarodnih eksperata. Ovaj dokument će biti korišćen kao temelj pri donošenju Strategije cirkularne ekonomije, čija je finalizacija planirana za poslednji kvartal naredne godine.

- Današnji sastanak koristim kao priliku i da nas sve podsjetim na potrebu posvećenog djelovanja u procesu evropskih integracija

i da na tom putu ostanemo istrajni, koristeći ga za usvajanje novih vrijednosti i ustanovljenih evropskih standarda – naglasila je predsjednica Komore.

Izrazila je nadu da će razgovori između Vlade i privrede, u ovom formatu, biti frekventniji, te da će, zajedničkim naporima i dubokim razumijevanjem međusobnih potreba, učiniti crnogorsku ekonomiju snažnijom i spremnom za šira tržišta.

- Privredna komora ostaje duboko posvećena ispunjenju svoje misije zastupanja interesa privrede u nastojanjima dostizanja održivog rasta i razvoja. Zdrava ekonomija je preduslov naprednog društva i države. U ovoj instituciji imate partnera istinski okrenutog ka tom cilju – zaključila je predsjednica Privredne komore Crne Gore dr Nina Drakić.

Riječ predsjednika Vlade

Premijer prof. dr Zdravko Krivokapić je u izlaganju istakao da je Vlada apsolutno posvećena svim građanima i svim privrednicima.

- Vlada je u startu jasno rekla kakva je njena vizija, kuda, kako i na koji način treba da ide Crna Gora. Crna Gora mora da ide ubrzanim ekonomskim i privrednim rastom i razvojem. Da bi se to obezbijedilo mora se početi od one premise koja je preduslov za to, a to je da imate inovativan, pametan, održiv i inkluzivan pristup. To je mjera svakog uspjeha - kazao je premijer Krivokapić.

On je poručio i da društveno odgovorno djelovanje mora da bude primarno u Crnoj Gori, te da ono nije gledanje samo šta je profit.

- Društveno odgovorno djelovanje je odnos prema svim zainteresovanim stranama. Nije korektno, kada projekte koji nijesu isplativi i nijesu konkurentno održivi treba da realizuje Vlada, a one projekte koji su konkurentni i održivi treba da realizuje neko drugi. Treba primijeniti praksu javno-privatnog partnerstva, pa da zajednički djelimo sve ono što je problem, ali i dobit - naglasio je

predsjednik Vlade.

Premijer je saopštio je i da je program "Evropa sad" najbolji projekat u posljednjih 70 godina.

- Taj projekat je uravnoteženje i balans, prava mjera između privrednika i radnika. Nema toga mikro, malog i srednjeg preduzeća koje taj najniži iznos od 450 eura ne može da isplati. Ovaj program je program za građanina i on će da uspije, bez obzira na to, što neko danas nagovještava da će ugovor o radu koji su potpisani za osam sati svesti na četiri sata. Kakva je to praksa? Kakav je to način razmišljanja? Da li je to fer odnos? Da li je to odnos prema čovjeku koji vam doprinosi da i vaš profit bude veći. Odnos mora biti jasan. Nema prelaska sa osam na četiri sata - poručio je premijer.

On je uputio poruku Privrednoj komori Crne Gore.

- Dajte da Privrednu komoru učinimo domom zajedništva od koje će biti bolje svima u Crnoj Gori. Kada ekonomski budemo snažni zaboravićemo priče koje nas dijele. Hvala na korektnoj saradnji, izuzetnim zapažanjima (tokom sastanka), sugestijama i konstruktivnim predlozima koje su dali privrednici - zaključio je predsjednik Vlade Crne Gore.

Riječi ministara

Ministar poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Aleksandar Stijović smatra da u sektoru proizvodnje postoje najveće razvojne šanse, a da je u interesu poljoprivrede da turistička sezona što duže traje.

- Ova sezona je pokazala da se može prodati sve što se proizvede u Crnoj Gori - rekao je Stijović.

On je dodao da postoje značajne površine državnog zemljišta koje se može iskoristiti kao poljoprivredno.

- Moramo se okrenuti sjeveru gdje smo prepoznali potencijale i tamo želimo da očuvamo i unaprijedimo proizvodnju i zadržimo ljude. Ruralni turizam može znatno podstaći razvoj sjevera – smatra ministar Stijović.

Dodao je da postoji značajan prostor za bolju saradnju sektora poljoprivrede, turizma i trgovine.

Naveo je da je problem nelegalna proizvodnja i da je tu potrebno reagovati.

- Što se tiče neradne nedjelje, ona jeste problem kada je prodaja u pitanju, jer poljoprivrednim proizvođačima mnogo znači jedan dan da dodatno plasiraju svoje proizvode - naveo je Stijović.

Stijović je rekao da je činjenica da se poljoprivredna proizvodnja mora subvencionisati i da su to prepoznali kroz razne mjere. Apostrofirao je da su kreirali program "Selo sad" i promovisali na Vladi. izrazio je podršku zahtjevima privrednika da se subvencioniše nabavka rasnih grla čime se može doprinijeti ostanku žitelja ruralnih sredina i dolasku novih.

Navodi da su problem inputi i sada imaju problem sa cijenom hljeba, jer se pšenica uvozi, pa se ne može subvencionisati.

- Preispitaćemo ovaj problem kroz politike Vlade jer proizvodnja hljeba po trenutnim cijenama šteti proizvođačima – rekao je ministar.

Ministar ekonomskog razvoja mr Jakov Milatović čestitao je dr

Nini Drakić na izboru za predsjednicu Privredne komore.

- Vjerujem da Crna Gora na pozicijama predsjednika Vlade i Privredne komore nije imala obrazovanije ljude nego sada. Želim i vama i svima nama "mirnije vode" u narednom periodu – ocijenio je Milatović.

On je kazao da je od "izgubljene" 2020. godine napravljen korak unaprijed, i da su tokom minule nadoknađeni i prevaziđeni rezultati koji su postignuti tokom 2019.

- Nakon pada ekonomske aktivnosti od 15 odsto u 2020. godine, ovu godinu završavamo sa rastom od skoro 15 procenata. Jako sam srećan jer je to naš zajednički rezultat. Ovo je dobar način da završimo godinu – kazao je on.

Ministar je dodao da su u ovoj situaciji i odnosu na zatečeno stanje, javne finansije stabilne i održive.

- Stabilnije i bolje finansije znače da u narednom periodu neće biti povećanja poreza, što će biti dobar signal za investitore -kazao je Milatović.

On je poručio da javne finansije signaliziraju da program "Evropa sad" svima, a pogotovo privrednicima, donosi poresko rasterećenje.

- Čuli smo zahtjeve privrede. Ovaj program, koji pored povećanja neto zarada u društvu, dodatno pruža i poresko rasterećenje. Šaljemo snažan signal svim budućim investitorima da je Crna Gora zemlja koja ima budućnost u nastavku investicija. Stižemo do toga da budemo najkonkurentnija ekonomija na Zapadnom Balkanu - dodao je Milatović.

On je kazao da je neradna nedjelja jedna od tema o kojoj se vodi dijalog, te da bi povezivanje radne nedjelje sa jekom turističke sezone možda bilo dobro rješenje.

- Čini mi se da neki pozitivni trendovi postoje u tom pravcu i nadam se da ćemo u narednom periodu doći do jednog zajedničkog rješenja - kazao je on.

On je rekao da će Ministarstvo razmotriti ideju uvođenja kategorije "stalni sezonski radnik".

- Kada je u pitanju budžet NTO-a, mislim da Crna Gora do sada nije imala dobru promociju, onakvu kakvu zaslužuje. Problem je nedostatak privatnog sektora u upravljanju NTO, što je model koji je primjenjen u Grčkoj i Turskoj. Mislim da o tome treba zajednički da diskutujemo u prvom kvartalu naredne godine - kazao je.

Osvrnuo se i na izlaganja privrednika koja su se odnosila na otvaranje internacionalnog trgovinskog lanca u Crnoj Gori.

- Veliko je priznanje što velike kompanije, pogotovo iz zapadne Evrope, sve više vide Crnu Goru kao dobru investicionu destinaciju – kazao je Milatović.

Izrazio je očekivanje da će ovakva konkurencija dovesti do pada cijena i da će pomenuti trgovinski lanac zaposliti više od 1000 ljudi.

On je najavio da će u narednoj godini biti izdvojeno osam miliona eura za inovacije, a govorio o značaju stručnog osposobljavanja i digitalnog opismenjanja mladih, implementaciji 5G tehnologije.

- Mislim da smo izašli iz faze neizvjesnosti. Evropa sad daje mogućnost da ekonomski model postane inkluzivniji, konkurentniji i održiviji. Koliko god da djeluje revolucionarno i reformski on je

samo prvi korak u nizu koji ova Vlada planira – rekao je Milatović.

Prema riječima ministra kapitalnih investicija Mladena Bojanića, za krupne reforme neophodna je veća podrška i koordinacija unutar same Vlade i u svim javnim institucijama. Ministar naglašava značaj dobrih odnosa sa privredom "kako bi svi krenuli zajedničkim pravcem koji ćemo dugoročno pratiti".

- Apsolutno smo svjesni velikog značaja luke Bar koja predstavlja stratešku razvojnu šansu za Crnu Goru. U izradi je studija multimodalnosti saobraćaja u kojoj centralno mjesto zauzima luka Bar. Bez dobro razvijene luke ne možemo pričati ni o rezultate koji se odnose na autoput i željeznicu – rekao je Bojanić.

Državna sekretarka Marina Banović kazala da je postignuto u oblasti digitalizacije javne uprave rezultat zajedničkog rada institucija i privrede koji je doprinio primjeni dokumenata koji se odnose na elektronsko plaćanje, potpis i identifikaciju. U fokusu skore kampanje biće promocija nove lične karte kao jednog od najnaprednijih instrumenata koje naša država posjeduje.

- Računamo na podršku i saradnju sa privrednim sektorom kako bi se obezbjedio kontinuitet u primjeni ovih dokumenata – rekla je Banović.

Riječi privrednika

Predsjednik Odbora udruženja turizma i ugostiteljstva **Ranko Jovović** kazao je da se ova privredna grana, koja generiše značajan broj radnih mjesta, suočava sa problemom deficita kvalifikovane radne snage u sezoni.

Smatra da treba uvesti kategoriju stalnog sezonskog radnika.

- Ovaj koncept je prisutan u susjednoj Hrvatskoj gdje zaposleni prima 70 odsto zarade van sezone, dok država subvencionira poslodavca u navedenom periodu – kazao je Jovović.

Prema njegovim riječima, neophodno je pojednostaviti i ubrzati sezonsko zapošljavanje.

- Treba uložiti dodatni napor da gosti dolaze u Crnu Goru i van sezone - naglašava Jovović.

On je izrazio zabrinutost što je Nacionalnoj turističkoj organizaciji

umanjen budžet, ukazujući na to da su potrebna veća izdvajanja iz Budžeta za promociju turizma.

Bez adekvatne infrastrukture, naglašava on, nema dobrog turizma pa raduju najavljeni projekti u ovoj oblasti. Međutim, prilikom njihove realizacije treba konsultovati turističku privredu kako goste ne bi sačekivali građevinski radovi i mehanizacija.

Dragan Bokan, kompanija Voli Trade, naglasio je da se najveći dio BDP-a Crne Gore kreira u trgovini, te da je ovaj sektor ima veliki značaj posebno u periodu kovid krize.

Iznio je podatke koji pokazuju da je sektor trgovine u prva dva kvartala ostvario rast prometa od oko 20 odsto, te apostrofirao da su otežana naplata potraživanja i siva ekonomija među najznačajnijim problemima koji ga opterećuju.

Poslovanje opterećuje i otežan pristup kreditima zbog čega pozdravlja najavljeno formiranje kreditno-garantnog fonda.

Osvrnuo se i na zakonsku odredbu kojom je uvedena neradna nedjelja ocijenivši da je to barijera u poslovanju. Smatra da se time državi nanosi šteta, jer se, kao turistička destinacija, gostima koji dolaze vikendom i praznicima onemogućava da uđu u prodavnicu.

U posebnom fokusu Bokanove diskusije bio je najavljeni dolazak inostranih trgovinskih lanaca u Crnu Goru, u čemu vidi potencijalnu opasnost po domaće proizvođače.

- Moramo se okrenuti sebi. Treba da pokušamo da pozicioniramo još jače domaću proizvodnju, a ako prepustimo policu stranim lancima, imaćemo više štete. Spremni smo da razgovaramo o tome - poručio je Bokan.

Dodaje da implementaciju programa "Evropa sad" neće lako podnijeti veliki broj, prije svega, malih privrednika i da ga je trebalo uvoditi postepeno. Smatra da će dovesti do zatvaranja određenog broja privrednih subjekata, te da će se pojedini okrenuti sivoj ekonomiji.

Predsjednik Odbora udruženja ICT **Aleksandar Radulović** posebno je ukazao na važnost digitalne transformacije.

- Ako želimo biti konkurentniji i produktivniji digitalna transformacija pruža upravo to – naglašava Radulović.

Smatra da je ICT sektor, iako mali, jedan od najrazvijenijih u Crnoj Gori, ali da takođe dijeli izazov deficitarne radne snage.

- Njegovo rješavanje predstavlja težak i dugoročan proces u koji treba da budu uključeni svi činioci – smatra Radulović, naglašavajući ulogu obrazovanja u tome, a naročito neformalnog koje brže može odgovoriti zahtjevima privrede.

- Ovo je interes ne samo našeg sektora već i cijele ekonomije i društvene zajednice – kazao je on, apostrofirajući napore koje ulaže Privredna komora da doprinese procesu digitalne transformacije.

Posebno je ukazao na neophodnost digitalne transformacije u javnoj upravi.

Predsjednik Odbora udruženja poljoprivrede **Milutin Đuranović** kazao je da u poljoprivredi nema ekonomskog liberalizma, odnosno da joj je potrebna budžetska pomoć. Prema njegovim riječima, zabrinjava pad otkupa mlijeka i značajno smanjena stočarska proizvodnja na sjeveru.

- Jako sam zabrinut za opstanak stočarstva na sjeveru Crne Gore.

Država ne bi smjela da bude pasivan posmatrač po ovom pitanju. Iskustva pokazuju da se jednom zatvorena farma nikad više ne otvara – istakao je Đuranović.

Sugeriše Vladi da ozbiljno i urgentno preduzme mjere za zaustavljanje pada stočarske proizvodnje i, s tim u vezi, predlaže subvencionirani uvoz steonih junica.

Takođe je zabrinut zbog najave dolaska međunarodnih trgovačkih lanaca "koje domaća proizvodnja ne interesuje", jer to pokazuju iskustva Srbije.

Hasan Ramović, potpredsjednik Skupštine Privredne komore, dijeli bojazan u efekte programa "Evropa sad" na proizvođače na sjeveru zemlje. Smatra da je prilikom kreiranja ovog programa Vlada morala da bude u tješnjoj saradnji sa privrednicima. Podsjetio je da su privrednici tražili uvođenje neoporezivog dijela zarada, što bi omogućilo veći životni standard a ne bi se odrazilo na finansijske tokove.

- Pojava kovida je usmjerila cijeli svijet na inflatornu stazu – ocijenio je on.

Istakao je da produktivnost u Crnoj Gori dovedena na nizak nivo, te da je neophodno konstantno ulagati u poljoprivredu.

- Investicije su preduslov ostanka ljudi na sjeveru. Danas imamo sjever sa obradivim zemljištem koje nije iskorišteno ni 30 odsto. Potrebna nam je veća podrška Vlade kroz subvencije, iako je ona i u prethodnom periodu bila izdašna – kazao je on.

Prema njegovim riječima, Crna Gora ima problem sa proizvodnjom stočne hrane, koja je ovdje mnogo teža nego u nekim ravničarskim predjelima, a od izuzetnog je značaja kontinuirano uvećavati proizvodnju na sjeveru.

Jovan Lekić, predsjednik Odbora trgovine, smatra da su u ovom sektoru problematični status neradne nedjelje i označavanje proizvoda na Brajevom pismu.

- Pred nama su izazovi kojima treba da se bavimo na drugačiji i kvalitetniji način, a da bismo mogli bolje prodavati svoje proizvode, neophodan nam je bolji i stimulativniji poslovni ambijent – istakao je on.

Lekić se posebno osvrnuo na Zakon o radu, ocijenivši da bi poslodavci i radnici trebalo da budu na istoj strani jer imaju zajednički interes, te da ovaj zakon predstavlja jednu od ključnih barijera za razvoj biznisa.

- Neophodno je zajedničko razmišljanje u tom pravcu, jer je to jedan od ključnih zakona za privredno poslovanje – kazao je on.

Prema njegovim riječima, pohvalno je smanjenje poreza i doprinosa koje je Vlada usvojila, dok sve ostalo nosi dozu neizvjesnosti.

- Za ekonomiju nije važna samo agregatna tražnja, iako će ljudi će imati više novca da troše i tržište će biti bogatije. Međutim, šta će se desiti sa agregatnom ponudom, moramo voditi računa o njoj i njenom eventualnom smanjenju – rekao je Lekić.

On je kazao da je koncept neoliberalne ekonomije dao izvrsne re-

zultate, ali i da je pokazao svoje slabosti, što se posebno vijdelo tokom pandemije, u loše strukturiranoj crnogorskoj privredi.

– Pokazalo se ispravnim da država mora da interveniše, ali u kojoj mjeri ćemo onda zadržati vrijednosti slobodnog tržišta, a pustiti državu da interveniše kroz svoje mjere i politike. Nije lako povući granicu u tom smislu – istakao je Lekić.

Miloš Miketić, predsjednik Odbora udruženja bankarstva, drugih finansijskih organizacija i osiguranja kazao je da u ovom sektoru postoji jedan segment na koji svi mogu lokalno uticati i unaprijediti ga, a tiče se digitalizacije.

On je kazao da je u toku donošenje novog Zakona o sprečavanju pranja novca i finansiranju terorizma.

– Dosadašnji Zakon nije omogućavao video i elektronsku identifikaciju, što je sada slučaj u novom, ali prepoznajemo problem u njihovoj klasičnoj primjeni, i na tome treba raditi – istakao je on.

Miketić se osvrnuo i na elektronska plaćanja, koja su u prethodnom zakonu označavana kao visoko rizična, a, prema njegovim riječima, jedina smo zemlja gdje je to tako.

– Tip elektronske transakcije/plaćanja je sigurno manje rizičan od bilo kakve fizičke transakcije, mogućnost prevare je manja a kontrola veća – istakao je Miketić, dodajući da privrednici koriste te servise, te se tako indirektno utiče na efikasnost crnogorske privrede.

On je posebno istakao značaj uvezivanja baze podataka banaka sa

Upravom prihoda i carina, kazavši da je to proces započet još prije godinu i po dana, te da se nada da će novo rukovodstvo uspjeti da ga završi do kraja.

– Moramo razmišljati kako da uvežemo naše baze podataka, kako bi smanjili fizički put informacije. Na taj način ćemo povećati broj servisa, njihovu efikasnost i upotrebljivost, a samim tim i efikasnost cijele privrede – zaključio je Miketić.

Darko Globarević, predsjednik Odbora udruženja špeditera istakao je da Crna Gora nije dio nijednog pan-evropskog koridora, te da su se regionalni tokovi roba vremenom okrenuli na konkurentne luke koje to jesu.

– Odusustvo pravog razumijevanja osnovnih preduslova kako bi jedna luka mogla da posluje i da funkcioniše, neodgovarajuće praćenje šta radi konkurencija uz slabu saradnju sa regionom, dovela nas je u trenutnu poziciju – kazao je on, ističući da je neophodna valorizacija tranzitnog saobraćajnog potencijala Crne Gore.

Prema njegovim riječima, ukoliko ništa ne preduzmemo, izvjesno je da ćemo nakon 40 god funkcionisanja izgubiti linijski teretni servis, te da će najveći svjetski brodari nastaviti da koriste usluge grčkih i luka Drač i Rijeke.

Pozvao je predstavnike nadležnih ministarstava i drugih relevantnih institucija da organizuju sastanak u Privrednoj komori gdje će biti predloženi trenutno stanje, potencijali, značaj predmetne teme za ekonomiju Crne Gore i pravci budućeg djelovanja crnogorskog logističkog proizvoda koji želimo da izvozimo u zemlje regiona.

Jubilarna deseta Konferencija o ekonomiji -
Montenegro 2021 Privredne komore Crne Gore

Resetovanje ekonomije nakon pandemije COVID 19

Opširnije o Konferenciji možete pročitati u specijalnom izdanju Glasnika posvećenom ovom skupu i na sajtu privrednakomora.me, dok su u daljem tekstu navedeni najznačajniji citati njenih učesnika.

Dvodnevni skup, organizovan u saradnji sa Centralno evropskom inicijativom, bavio se ekonomskim perspektivama regiona nakon pandemije, zelenom i cirkularnom ekonomijom kao nužnošću i posljedicom situacije u kojoj se nalazi svijet, odgovorom poslovne zajednice na krizu, te njenom spremnošću za digitalnu transformaciju.

Jubilarna, deseta međunarodna Konferencija o ekonomiji - Montenegro 2021 Privredne komore Crne Gore, koja je ove godine organizovana u saradnji sa Centralno evropskom inicijativom, održana je 2. i 3. decembra u hotelu "Splendid" u Bečićima.

Konferenciju su otvorili v.d. predsjednice Privredne komore dr **Nina Drakić**, predsjednik Vlade Crne Gore prof. dr **Zdravko Krivokapić** i generalni sekretar Centralno evropske inicijative **Roberto Antonione**.

Poslovna zajednica je tokom protekle dvije godine pandemije COVID-19 izložena rizicima neizvjesnosti, kompleksnom situacijom na tržištu, poskupljenju sirovina, problemima sa očuvanjem likvidnosti i kadrova. Upravo zbog toga, organizatori su se odlučili da centralna tema Konferencije bude "Resetovanje ekonomije nakon pandemije COVID 19", o čemu su govorili donosioci odluka najvišeg nivoa, renomirani ekonomski stručnjaci, uvaženi univerzitet-ski profesori i ugledni predstavnici poslovne zajednice.

Oni su, tokom pet panela, razmotrili ekonomske perspektive regiona nakon pandemije, zelenu i cirkularnu ekonomiju kao nužnost i posljedicu situacije u kojoj se nalazi svijet, zatim odgovor poslovne zajednice na krizu, te njenu spremnost za digitalnu transformaciju.

Jedan od najznačajnijih ekonomskih skupova na prostoru Zapadnog Balkana održan je ove godine u hibridnom formatu, uz strogo poštovanje epidemioloških mjera za zaštitu javnog zdravlja. Procjenjuje se da je u sali i putem virtualne platforme, ovaj događaj okupio 500 učesnika iz 14 zemalja.

Poruke učesnika Konferencije

Dr **Nina Drakić**, v.d. predsjednice Privredne komore Crne Gore: "Cjelokupna situacija nas ubrzava u razmišljanjima kako sanirati ranjivost privrednog sistema i koje strukturne reforme treba sprovesti u cilju obezbjeđenja održivog ekonomskog razvoja. Ulaganja u zelenu energiju, osim obezbjeđivanja održivijeg upravljanja životnom sredinom doprinijeće boljem upravljanju prirodnim resursima, što će otvoriti vrata mnogim podsticajnim mjerama koje EU kreira za ove pravce djelovanja."

Prof. dr **Zdravko Krivokapić**, predsjednik Vlade Crne Gore: "Najvažnije što se desilo, a predstavlja jedan pozitivan efekat pandemije, jeste prelazak na primjenu digitalnog u svakoj sferi i na svakom koraku Digitalna transformacija je neophodna svima nama, a pandemija je pokazala kako se brzo može odgovoriti na mnoge probleme, i to je samo dokaz da je ova Vlada, koja je kao jedan stub postavila digitalnu transformaciju, bila apsolutno u pravu."

Roberto Antonione, generalni sekretar CEI: "Oporavak predstavlja priliku da se poboljša otpornost i pomogne u uspostavljanju novog modela rasta izgrađenog na četiri stuba: inovacije, digitalne tehnologije, ublažavanje klimatskih promjena, te vještine, radna i

socijalna uključenost. Za uspješno obavljanje ovog teškog zadatka, podržavajući zelenu i digitalnu tranziciju naših ekonomija, ulaganje u obrazovanje je od najveće važnosti."

Prof. dr **Dejan Šoškić**, Ekonomski fakulteta Univerziteta u Beogradu: "Konkurentne privrede moraju počivati na konkurentnim značajkama. Nema jednog bez drugog. Ulaganje u istraživanje i razvoj je veoma bitno za perspektive regiona."

Prof. dr **Ljubo Jurčić**, predsjednik Hrvatskog društva ekonomista: "Dugoročno ne možete živjeti tako što ćete uzimati novac i trošiti, već morate razvijati industrijsko proizvođački sektor, povećati kapacitete koji će stvoriti mnogo više vrijednosti od uslužnog sektora."

Prof. dr **Milan Lakićević**, Ekonomski fakultet Univerziteta Crne Gore: "Najprije moramo izgraditi infrastrukturu, prije svega saobraćajnu, kako bi se stvorili uslovi za razvoj prerađivačke i teške industrije i diverzifikovala crnogorska privreda."

Prof. dr **Ljubica Knežević Cvelbar**, predsjednica Strateškog partnerstva za inovacije i istraživanja u turizmu, Ljubljana: "Odgovor na ovaj i sve buduće izazove je zelena transformacija i digitalizacija koja mora biti efikasna, brza, uz podizanje kvaliteta života i rast produktivnosti".

Radovan Nikčević, ekspert Regionalnog savjeta za saradnju: "Države moraju sukcesivno usklađivati ekološke i pravne okvire sa Zelenim planom, te se posebno fokusirati na cirkularnu ekonomiju, održivu energetiku i poljoprivredu, pametnu mobilnost, borbu protiv zagađenja, zaštitu prirode i biodiverzitet."

Olivera Vukajlović, v.d. direktorice Direktorata za unapređenje konkurentnosti Ministarstva ekonomskog razvoja: "Imperativ je da promijenimo linearni model poslovanja i neiscrpan korišćenje prirodnih resursa, jer to dugoročno nije održivo. Postulati zelene i cirkularne ekonomije omogućavaju održivost poslovanja."

Ladeja Godina Košir, predsjednica Evropske platforme za cirkularnu ekonomiju: "Crna Gora može biti svjetionik cirkularne ekonomije za cio region. Radimo na prioritetnim područjima gdje postoji najviše potencijala za početak cirkularne tranzicije. Nije lako, jer je potrebno promijeniti biznis modele."

Daniela Gašparikova, stalna predstavnica UNDP u Crnoj Gori: "Željeli bismo da povećamo proizvodne kapacitete i produktivnost, ali najprije je neophodno apostrofirati pitanje smanjenja otpada u lancu hrane jer njen sistem pokreće 70 odsto biodegradacije u svijetu. Neophodna nam je dekarbonizacija i posvećenost primjeni standarda vezanih za emisiju gasova sa efektom staklene bašte".

Draško Boljević, direktor Eko fonda: "Crna Gora je bogata potencijalima sunčeve energije i to je pravac koji treba razvijati. Na goruće pitanje tretiranja otpada u Crnoj Gori mora se pažljivo odgovoriti kako bi se zatvorilo poglavlje 27 u pregovorima za učlanjenje u EU".

Radoslav Ralević, EBRD u Crnoj Gori: "Da bismo u Crnoj Gori uspjeli

u zelenoj tranziciji, moramo riješiti određene probleme poput lokalnog oporezivanja objekata za proizvodnju električne energije. To je značajan rashod i odbijajući faktor za investitore".

Aleksandar Vlahović, predsjednik Saveza ekonomista Srbije: "Visok trgovinski deficit svjedoči o niskoj konkurentnosti i nedovoljnoj diversifikaciji privredne strukture u svim zemljama. Bez jakog domaćeg privatnog sektora i povećanja domaćih investicija ne možemo dugoročno imati stabilnu ekonomsku strukturu."

Nora Ishkova, direktorica AIBEST: "Vrlo je važno ne dopustiti da propadnu prilike koje kriza nudi za razvoj na području Zapadnog Balkana, pandemija nam daje šansu za nove investicije. Prilika je da djelujemo zajednički i postanemo alternativna destinacija za investicije".

Darko Budeč, osnivač i izvršni direktor Buck doo iz Srbije: "Današnji stepen digitalizacije u svim firmama je bar 30 odsto bolji nego ranije, što će doprinijeti produktivnosti nakon kovida, a to je podloga za rast plata i standarda."

Vasilis Panagopoulos, izvršni direktor Jugopetrola: "U potpunosti treba iskoristiti prednosti svih inicijativa, poput Otvorenog Balkana koje vode smanjenju troškova, približavanju poslovne zajednice i doprinose jačanju saradnje."

Igor Banović, izvršni direktor Jadropilot and tug services: "Da bismo spriječili odliv radne snage država mora da odigra glavnu ulogu. Nedostaju nam naročito zanatlije, svi su pošli napolje gdje imaju bolje uslove i kraće radno vrijeme"

Nenad Novović, direktor Amplitudo: "Digitalna transformacija je ključna sintagma svuda u svijetu u posljednjih nekoliko godina. Ko će se baviti digitalnom transformacijom i ko će platiti taj proces ključna su pitanja o kojima treba razgovarati, kao i o razmjeni dobre prakse između zemalja regiona".

Katja Mohar Bastar, direktorica DIH Slovenija: "Neophodno obezbijediti okruženje za provjeru preduzeća prije ulaganja u digitalnu transformaciju. Potrebno je provjeriti stanje preduzeća, ali prije svega moramo da probudimo njegovu svijest o važnosti i benefitima koje donosi proces digitalizacije."

Prof. dr **Nenad Filipović**, direktor IEDC Bled: "Način na koji djelujemo i radimo je zastario. Širom svijeta digitalna transformacija je prioritet. Nedostatak svijesti o digitalnoj transformaciji prisutan ne samo u MSP već i u velikim preduzećima".

Predrag Nikolić, direktor Centra za digitalnu transformaciju PKS: "Nivo svijesti o potrebi digitalne transformacije je jako nizak, pokazuje naše istraživanje od prije kovida. Mala i srednja preduzeća nijesu imala ideju o tome šta je digitalna transformacija, kako se sprovodi i koliko košta".

Plamen Tsekov, Scale focus i član uprave AIBEST: "IT sektor može biti rješenje za problem odliva mozgova, a to zahtjeva ulaganje vlada u infrastrukturu i prekograničnu saradnju, što je jako važno, jer region po ovom pitanju mora biti jedinstven."

Zapadni Balkan nema alternativu evropskoj budućnosti

Prof. dr **Zdravko Krivokapić**, predsjednik Vlade Crne Gore: "Treba gledati u ono što smo do sada uradili da doprinesemo evropskom

putu, te jačati kapacitete, prije svega administrativne, i za kreiranje kvalitetnih projekata da bi se privukla sredstva iz EU fondova."

Andrej Plenković, predsjednik Vlade Hrvatske: "Nova metodologija pregovora za pristupanje EU mora biti takva da trasira put Zapadnog Balkana prema naprijed, a ne da ga čini težim. Hrvatska će se isključivo zalagati za individualno vrednovanje postignuća svake zemlje na evropskom putu".

Fatmir Bitići, potpredsjednik Vlade Sjeverne Makedonije: "Vidimo da se mnogo zemalja sve više fokusira na sebe. Umjesto toga potrebno je da se usmjerimo na Evropu. Vjerujem u značaj regionalne saradnje koja doprinosi konkurentnosti, a ona će nas pripremiti da postanemo inkluzivne ekonomije."

Aleš Hmelaš, zamjenik ministra vanjskih poslova Češke: "Divim se ciljevima, posvećenosti i odlučnosti Vlade Crne Gore na evropskom putu, posebno programu Evropa sad."

Vladimir Marić, pomoćnik ministra spoljnih poslova Srbije: "Pandemija je podstakla razvoj nauke u koju mi kao država mnogo ulažemo, kao i u razvoj četiri slobode na kojima počiva EU. Otvoreni Balkan ne poništava pojedinačne napore ka EU, već čini da se cio proces ubrza."

Vladimir Cuc, Ministarstvo vanjskih poslova Moldavije: "Želimo da privučemo investitore, a to ne možemo bez dobre povezanosti. Treba iskoristiti poziciju našeg regiona, a za to su potrebne digitalna transformacija, zelena agenda i inovacije. Sve više zabrinjava porast inflacije u regionu."

Vidi Kurtesi, ambasador Albanije: "U Regionu je potrebno olakšati kretanje roba, usluga i kapitala, a Berlinskom proces i inicijativa Otvoreni Balkan označavaju našu zrelost i spremnost da uzmemo budućnost u svoje ruke."

Jozsef Negyesi, ambasador Mađarske: "Pitanje migracija je vrlo važno za sve nas i ono se mora zajednički riješiti u saradnji sa Zapadnim Balkanom i EU."

Artur Dmochowski, ambasador Poljske: "Aktivno zagovaramo uključivanje država Zapadnog Balkana na konferenciji o budućnosti Evrope i nastavljamo da finansiramo projekte, stipendiranje vaših studenata, te podržavamo procese dekarbonizacije i zelenu tranziciju."

Matej Viorel Ardeleanu, ambasador Rumunije: "Nema jasnog recepta za rješavanje pitanja odliva mozgova, ali se kao uspješnim pokazalo stalno povećanje zarada. IT sektor smo oslobodili poreza na zarade i on doprinosi BDP-u sa šest odsto što je na nivou poljoprivrede".

Boris Gedel, ambasador Slovačke: "Malo šta na svijetu je sigurno, ali ono što možemo reći je da će Slovačka i dalje podržavati Zapadni Balkan i njegov put ka EU."

Gregor Presker, ambasador Slovenije: "Post-kovid oporavak ide asimetrično i neophodno se više fokusirati na privatne investicije, a Slovenija daje važnost digitalnoj transformaciji čime se koriste mogućnosti digitalnih tržišta i usluga."

Vassil Durev, zamjenik ambasadora Bugarske: "Neophodno naći ravnotežu između zdravstvenog i ekonomskog faktora, a izazovi pandemije će nas učiniti spremnijim za buduće krize. Kriza je naglasila značaj multilateralnog odgovora nasuprot individualnom pristupu".

Remon Zakaria, šef Kancelarije Evropske banke za obnovu i razvoj

**Diversifikacija
crnogorske
privrede ključni
prioritet za EBRD**

U post-kovid periodu, cilj EBRD je da udružimo napore sa Privrednom komorom i podržimo segmente kojima je pružena nedovoljna podrška, kroz promociju rješenja za unapređenje vještina, veću finansijsku inkluziju, jednak pristup mogućnostima i digitalnu transformaciju u Crnoj Gori.

Diversifikacija crnogorske privrede je ključni prioritet za Evropsku banku za obnovu i razvoj, jer bi povećala ekonomsku otpornost i pomogla da se benefiti ekonomskog razvoja prošire na više sektora i aktera na stabilniji i održiviji način, istakao je u intervjuu Glasniku **Remon Zakaria**, šef Kancelarije EBRD za Crnu Goru.

Tokom intervjua, između ostalog, bilo je riječi i o Strategiji EBRD za period 2021-2026. godine, njenoj podršci unapređenju konkurentnosti, zelenoj tranziciji i razvoju regionalne saradnje.

Glasnik: Gospodine Zakaria, u čemu je značaj Strategije EBRD za Crnu Goru 2021-2026? Koji su njeni prioriteti i na osnovu čega su oni određeni?

R. Zakaria: Strategija Evropske banke za obnovu i razvoj za Crnu Goru je važan strateški dokument, koji uređuje poslovanje Banke u zemlji. Zasnovana je na detaljnoj dijagnostici za određenu zemlju i konsultacijama sa svim relevantnim zainteresovanim stranama, a takođe razmatra i sve privredne sektore.

U dokumentu su identifikovana tri ključna strateška prioriteta i postavljen okvir za rad Banke u zemlji za period 2021-2026.

1. Jačanje konkurentnosti privatnog sektora, kroz pružanje podrške u diversifikaciji privrede zemlje kako bi se smanjilo oslanjanje na sezonski turizam i unaprijedio poslovni ambijent. Banka će podržati kompanije, posebno mala i srednja preduzeća (MSP), kroz mjere koje promovišu jačanje kapaciteta, komercijalizaciju i unaprijeđeno upravljanje. Banka će takođe nastaviti da podržava: javno-privatni dijalog koji ima za cilj poboljšanje investicione klime u zemlji, jačanje kapaciteta institucija ekonomskog upravljanja uključujući regulatorni okvir relevantan za preduzeća, suzbijanje nepravilnosti jačanjem inspeksijske kontrole, ubrzavanje digitalizacije javnih usluga relevantnih za preduzeća, uključujući uspostavljanje digitalnih portala koji omogućavaju poslovanje.

Ove mjere uključuju direktno finansiranje, kratkoročnu likvidnost, prilagođene savjete i angažovanje na politikama. Banka se takođe zalaže za pružanje podrške segmentima, kojima podrška nije pružena u dovoljnoj mjeri kroz promociju rješenja za unapređenje vještina, veću finansijsku uključenost i jednak pristup mogućnostima.

2. Pružanje podrške Crnoj Gori u tranziciji na zelenu ekonomiju kako bi pomogli bržem prelasku Crne Gore na zelenu ekonomiju sa ciljem ispunjavanja njenih energetske i klimatskih ciljeva do 2030. godine. Na osnovu EBRD pristupa tranziciji na zelenu ekonomiju i ostvarenih dobrih rezultata, Evropska banka za obnovu i razvoj će kombinovati ulaganja u obnovljive izvore energije uz angažovanje na politikama za povećanje kapaciteta obnovljivih izvora energije i dekarbonizaciju energetske sektora. Prioritet Banke je takođe pružanje podrške investicijama u energetske efikasnost i cirkularnu ekonomiju; ovo uključuje ulaganje u nisko-karbonsku i klimatski otpornu komunalnu infrastrukturu i srodne usluge, uključujući vodosnabdijevanje i tretiranje otpadnih voda, upravljanje otpadom i centralizovano grijanje.

3. Podsticanje povezanosti i integracije. Kroz tijesnu saradnju sa multilateralnim partnerima kao što je Investicioni okvir za Zapadni Balkan (WBIF), EBRD je u jedinstvenom položaju da unaprijedi integraciju Crne Gore sa regionalnim tržištima kroz razvoj prekograničnih transportnih i energetskih mreža, kao i preko "mekih digitalnih alata" za povezivanje koji imaju za cilj regionalnu ekonomsku integraciju kao što je Regionalni portal privrednih registara. EBRD takođe nastavlja da podržava inicijative za unapređenje pristupa informacijama i komunikacionim tehnologijama širom zemlje, uključujući i stanovništvo, kojem ove usluge nisu pružene u odgovarajućoj mjeri, tražeći opcije za razvoj širokopojasne infrastrukture, koja dopire do udaljenijih ruralnih područja.

Glasnik: Zbog čega je EBRD kao ključni prioritet postavio pomoć u diversifikaciji crnogorske ekonomije? Koja je vrijednost ove podrške i na koji način planirate da je implementirate?

R. Zakaria: Crna Gora je među 20 zemalja svijeta koje najviše zavise od turizma. Ovo čini ekonomiju posebno ranjivom na spoljašnje šokove, kao što smo vidjeli prošle godine kada je pandemija dovela do snažnog smanjenja privrednog rasta. Diversifikacija crnogorske privrede je ključni prioritet za Banku, jer bi povećala ekonomsku otpornost i pomogla da se benefiti ekonomskog razvoja prošire na više sektora i aktera na stabilniji i održiviji način. Ekonomska diversifikacija za Crnu Goru može imati nekoliko oblika.

Jedna mogućnost je da se turistička ponuda proširi izvan ljetnjeg primorskog turizma i uključi turizam orijentisan na prirodu, seoski, kulinarski, zdravstveni i sportski turizam. Ova alternativna turistička ponuda mogla bi privući interesovanje za centralne i sjeverne djelove zemlje koji su bogati kulturnim i prirodnim nasljeđem, te povećati atraktivnost zemlje i van glavne sezone. Ovo bi, zauzvrat, takođe pomoglo da se ublaže ekološki i socijalni rizici uzrokovani visokom koncentracijom turista u kratkom vremenskom periodu u jednom dijelu zemlje.

Diversifikacija bi mogla da obuhvati i bliže veze između turizma i drugih sektora kao što je poljoprivreda, što bi promovisalo održive lance vrijednosti agrobiznisa. Istovremeno, važan preduslov za diversifikaciju turističke ponude je poboljšanje pristupa turističkim destinacijama i dalji razvoj odgovarajuće infrastrukture i ljudskih resursa, što želimo da podržimo u narednim godinama.

Glasnik: Evropska banka za obnovu i razvoj želi da pomogne tranziciju ka zelenoj i pravednoj ekonomiji. Recite nam više o tome i predstavite nam prioritete EBRD u ovoj oblasti.

R. Zakaria: Tranzicija zelene ekonomije je naš osnovni prioritet za povećanje konkurentnosti i otpornosti regiona. Zbog toga se, kao dio svoje petogodišnje zelene strategije, EBRD obavezala da će do 2025. godine izdvojiti najmanje 50% sredstava za zelene projekte i smanjiti emisije ugljen-dioksida za najmanje 25 miliona tona. Pored toga, EBRD se obavezala da će uskladiti sve svoje aktivnosti sa ciljevima Pariškog sporazuma do kraja 2022. godine, sa ciljem da ubrza dekarbonizaciju u svim svojim regionima, podržavajući ih da dostignu neto nultu emisiju do sredine vijeka.

U Crnoj Gori, EBRD je već aktivna u oblasti zelene ekonomije i od 2006. godine uložila je više od jedne trećine svojih ukupnih investicija u zelene projekte. Banka je takođe aktivna u podršci reformi politike kroz svoj Regionalni program energetske efikasnosti, pomažući izradu 13 politika proizvoda, transponovanjem Direktive EU o energetske efikasnosti (EED) i Direktive o energetskim performansama zgrada (EPBD) u crnogorski regulatorni okvir.

U energetske sektoru, fokusiramo se na ubrzanje dekarbonizacije regiona kroz finansiranje obnovljivih izvora energije zajedno sa savjetodavnim uslugama za podršku implementaciji najboljih tržišnih praksi i ekoloških i društvenih standarda. Na primjer, EBRD je ponudila podršku Vladi da osmisli konkurentne aukcije specifične za određenu lokaciju, kao što je to urađeno u Srbiji i Albaniji.

EBRD promoviše primjenu modernih zelenih tehnologija za smanjenje emisije ugljenika u svim privrednim sektorima. Banka je ove godine pokrenula kreditnu liniju u Crnoj Gori posvećenu energetske efikasnosti u stambenom sektoru, dopunjenu tehničkom podrškom i investicionim podstacajima – Program finansiranja zelene ekonomije (GEFF) – biće nam zadovoljstvo da ga ponudimo nekim lokalnim finansijskim institucijama kao i da uvedemo dodatne šeme finansiranja u cilju podrške opštinskom i stambenom sektoru.

Konačno, zajedno sa državnim organima želimo da pružimo unapređenje performansi, pružanje usluga i održivost opštinske infrastrukture, kao što su unapređenje sistema vodosnabdijevanja i sakupljanja i tretmana otpadnih voda.

Glasknik: Iz Vlade je najavljeno da se tokom 2022. godine očekuje realizacija brojnih investicija i projekata iz oblasti zelene ekonomije, gdje bi im podrška EBRD-a bila jako značajna. Kako to komentarišete?

R. Zakaria: EBRD je posvećena podršci implementaciji zelenih investicija u Crnoj Gori u javnom i privatnom sektoru. Radićemo sa Vladom na pružanju podrške aktivnostima, koje će pomoći ubrzanju dinamike ulaganja potrebnih za dekarbonizaciju privrede kroz angažovanje privatnog sektora i drugih sufinansijera, a posebno za razvoj projekata u oblasti obnovljivih izvora energije i relevantne kritične elektroenergetske infrastrukture. Razgovaramo o konkretnoj podršci projektima i tehničkoj pomoći sa svim uključenim zainteresovanim stranama kako bismo podstakli prenosnu mrežu i veća ulaganja u obnovljive izvore energije. Pored ozeleňavanja procesa snabdijevanja energijom, ključno je za EBRD da podrži investicije u održivu, niskokarbonsku i klimatski otpornu opštinsku infrastrukturu i srodne usluge, uključujući vodosnabdijevanje i tretiranje otpadnih voda, upravljanje otpadom i centralizovano grijanje.

Glasknik: Bitan dio Strategije odnosi se na želju EBRD da unaprijedi integraciju Crne Gore sa regionalnim tržištima. Molimo Vas, recite nam više o ovom prioritetu EBRD?

R. Zakaria: EBRD pruža dugogodišnju podršku regionalnoj integraciji na Zapadnom Balkanu. Proširenje prekograničnih infrastrukturnih projekata kao i unapređenje regionalne agende "meke povezanosti" je ključno u ovom segmentu.

U tom smislu, cilj nam je da dalje razvijamo ključnu saobraćajnu i energetske infrastrukturu, koristeći komercijalna i druge je moguće, rješenja privatnog sektora, blisko saradujući sa drugim multilateralim donatorima i uzimajući u obzir suvereni prostor. Naše finansiranje će ići rame uz rame sa tehničkom podrškom sa ciljem unapređenja institucionalnih kapaciteta i angažovanja politika.

Takođe ćemo nastaviti da podržavamo inicijative za unapređenje pristupa informacionim i komunikacionim tehnologijama širom zemlje, uključujući i stanovništvo, kojem ove usluge nisu pružene u odgovarajućoj mjeri, rješenja za e-upravu, kao i uvođenje rješenja za pametne gradove u cilju poboljšanja efikasnosti i pouzdanosti urbane infrastrukture kroz angažovanje u okviru Programa za zelene gradove.

Relevantna tekuća inicijativa u tom smislu je uspostavljanje Regionalnog portala privrednih registara (BIFIDEKS), u okviru kojeg EBRD pruža podršku da se registri preduzeća sa Zapadnog Balkana pridruže regionalnom portalu koji sadrži detaljne informacije o preduzećima iz regiona. Centralni registar privrednih subjekata Crne Gore je dio ove inicijative.

Glasknik: S obzirom na to da se Strategija odnosi na period 2021-2026 godine, kakav je vremenski raspored aktivnosti na njenoj realizaciji? Da li su definisani ciljevi po godinama?

R. Zakaria: Vremenski okvir za realizaciju aktivnosti i ciljeva je narednih pet godina. Interno pratimo sprovođenje strategije na godišnjem nivou.

Glasknik: U kojoj mjeri Privredna komora može pomoći realizaciji ove Strategije? Koje su to zajedničke aktivnosti koje mogu doprinijeti da se ciljevi EBRD za ovaj period ostvare?

R. Zakaria: Kroz program EBRD Savjeti za mala preduzeća imamo odličnu saradnju sa Privrednom komorom Crne Gore, kao i drugim poslovnim udruženjima, kako bismo pružili savjetodavnu podršku i pristup znanju i iskustvu u sektoru MSP u Crnoj Gori. Privredna komora Crne Gore je prepoznata i kao ključni partner Sekretarijatu Savjeta za konkurentnost, uz podršku EBRD, čija je misija da doprinese unapređenju javno-privatnog dijaloga, jačanju konkurentnosti i unapređenju investicione klime i poslovnog ambijenta u Crnoj Gori.

U post-kovid periodu, naš cilj je da udružimo napore sa Komorom i podržimo segmente kojima je pružena nedovoljna podrška, kroz promociju rješenja za unapređenje vještina, veću finansijsku inkluziju, jednak pristup mogućnostima i digitalnu transformaciju u Crnoj Gori.

Glasknik: Početkom oktobra pokrenuli ste prvi regionalni program cirkularne ekonomije, koji se odnosi na Tursku i Zapadni Balkan. Da li možete podijeliti sa našim čitaocima više informacija o ovom programu, posebno u dijelu koji se odnosi na Crnu Goru?

R. Zakaria: Sa ciljem otklanjanja prepreka tranziciji ka cirkularnoj ekonomiji, EBRD je pokrenula novi program "Regionalna inicijativa za cirkularnu ekonomiju", u Turskoj i na Zapadnom Balkanu.

Regionalna inicijativa za cirkularnu ekonomiju, koju podržava GEF, pružiće i tehničku podršku i podstacaje za investicije za podršku privatnom sektoru, posebno malim i srednjim preduzećima (MSP), da primijene inovativne i resursno efikasne tehnologije i usvoje cirkularne poslovne modele. Ovaj model će pomoći u otklanjanju sve većih pritisaka zbog povećanja stanovništva, ekonomskog rasta i neodrživog korišćenja resursa u zemljama poput Crne Gore.

Novi program ima za cilj da unaprijedi upravljanje hemikalijama i otpadom i obezbijedi sigurnost snabdijevanja sirovinama, kao i da poveća konkurentnost, promoviše inovacije i podstakne ekonomski rast.

In the post-Covid-19 recovery period, the aim of EBRD is to join efforts with the Chamber of Economy of Montenegro to support underserved segments via the promotion of skills-enhancing solutions, greater financial inclusion, equal access to opportunities and digital transformation in Montenegro.

Remon Zakaria, Head of Office of the European Bank for Reconstruction and Development

Diversification of the Montenegrin economy as the EBRD's key priority

Diversification of Montenegro's economy is a key priority for the European Bank for Reconstruction and Development, as it would boost economic resilience and help spreading the benefits of economic development across more sectors and actors in a more stable and sustainable way, says in the interview for Glasnik, Mr. **Remon Zakaria**, the head of the EBRD Office for Montenegro.

The interview also tackled, among other things, an issue of the EBRD Strategy for the period 2021-2026, its support to improve competitiveness, green transition and the development of regional cooperation.

Glasnik: Mr. Zakaria, what is the importance of the EBRD Strategy for Montenegro for the period 2021-2026? What are its priorities and what are they based on?

R. Zakaria: The EBRD strategy for Montenegro is an important strategic document that governs the Bank's operations in the country. It is based on detailed country-specific diagnostics and consultation with all relevant stakeholders, and it also looks at all economic sectors.

The document identifies three key strategic priorities and sets out the framework for the Bank's work in the country for the period 2021-26.

1. Strengthen private sector competitiveness, helping diversify the country's economy to reduce reliance on seasonal tourism and to improve the business environment. The Bank will support companies, especially small and medium-sized enterprises (SMEs), with measures that promote strengthened capacity, commercialisation and improved governance. The Bank will also continue to support public-private dialogue aimed at improving investment climate in the country, enhancing capacities of economic governance institutions including regulatory framework relevant for businesses, suppressing irregularities by enhancing inspections control, accelerating digitalisation of public services relevant for businesses including establishing business enabling digital portals.

These measures include direct finance, short-term liquidity, tailored advice and policy engagement. The Bank is also leading the effort to support underserved segments via the promotion of skills-enhancing solutions, greater financial inclusion and equal access to opportunities.

2. Support Montenegro's green economy transition to help accelerate the country's green economy transition to meet its 2030 energy and climate targets. Based on the EBRD's Green Economy Transition approach and building on its strong track record, the Bank will combine investments in renewables with policy engagement to increase renewable energy capacity and decarbonising the energy sector. The Bank's priority is also to support investments in energy efficiency and circular economy; this includes investing in low carbon and climate resilient municipal infrastructure and related services, including water and wastewater, waste management and district heating,

3. Foster connectivity and integration. Working closely with multilateral partners such as the Western Balkans Investment Framework (WBIF), the EBRD is uniquely placed to enhance Montenegro's integration with regional markets through the development of cross-border transport and energy networks, and also through soft connectivity digital tools aimed at regional economic integration

such as the Regional Business Registry Portal. The EBRD also continues to support initiatives to enhance countrywide access to information and communication technologies, including to underserved populations, by exploring options to develop broadband infrastructure that reaches more remote rural areas.

Glasnik: Why has the EBRD set the assistance in diversifying the Montenegrin economy as a key priority? What is the value of this support and how do you plan to implement it?

R. Zakaria: Montenegro is in the top-20 countries in the world most dependent on tourism. This renders the economy particularly vulnerable to external shocks, as we saw last year when the pandemic led to a strong contraction in the economic growth.

Diversification of Montenegro's economy is a key priority for the Bank, as it would boost economic resilience and would help spread the benefits of economic development across more sectors and actors in a more stable and sustainable way.

The economic diversification for Montenegro can come in several shapes.

One possibility is to widen the touristic offer beyond summer coastal tourism and include nature-oriented, rural, culinary, health and sports-related tourism. This alternative tourism offer could attract interest to the central and northern parts of the country that are rich in cultural and nature-based heritage sites, and enhance the country's attractiveness during the typically off-peak seasons. This, in turn, would also help mitigate environmental and social risks caused by the high concentration of tourists in a short window of time in one area of the country.

The diversification may also entail closer linkages between tourism and other sectors such as agriculture, which would promote sustainable agribusiness value chains. At the same time, an important precondition for diversifying the tourism offer is to improve access to touristic destinations and develop further appropriate infrastructure and human resources, which we aim to support in the coming years.

Glasnik: The European Bank for Reconstruction and Development wants to help the transition to a green and fair economy. Could you share with us more information about that and present the EBRD's priorities in this area?

R. Zakaria: The green economy transition is our core priority to enhance the competitiveness and resilience of the region. That's why, as part of its five-year green strategy, the EBRD has committed to allocate at least 50% of its financing to Green projects and to reduce carbon dioxide emissions by at least 25 million tonnes by 2025. In addition, the EBRD has committed to align all its activities with the goals of the Paris Agreement by the end of 2022, aiming to accelerate decarbonisation across its regions, supporting them to reach net-zero emissions by mid-century.

In Montenegro, the EBRD has been already active in the green economy space and has invested over a third of its total investments in green projects since 2006. The Bank has been also active in supporting enabling policy reforms through its Regional Energy Efficiency Programme, helping the development of 13 policy products, transposing the EU Energy Efficiency Directive (EED) and Energy Performance of Buildings directive (EPBD) in the Montenegrin regulatory framework.

In the energy sector, we focus on accelerating the de-carbonization of the region by financing renewables coupled with advisory to support implementation of best market practices and environmental and social standards. For example, the EBRD has offered support to the Government to design site-specific competitive auctions, as done in Serbia and Albania.

The EBRD is promoting the deployment of modern green technologies to reduce carbon emissions in all economic sectors. The Bank has launched this year a credit line in Montenegro dedicated to energy efficiency in the residential sector and complemented with technical assistance and investment incentives - the Green Economy Financing Facility (GEFF) - we're looking forward to offer it to several local financial institutions and introduce additional financing schemes to support the municipal and residential sectors.

Finally, together with the authorities we want to support improved performance, service delivery and sustainability of municipal infrastructure, such as improvements of water supply, wastewater collection and treatment.

Glasnik: The Government expects the realization of numerous investments and projects in the area of green economy during 2022, on which they would appreciate the support of the EBRD. How do you comment on that?

R. Zakaria: The EBRD is committed to support the implementation of more green investments in Montenegro in the public as well as in the private sector.

We will work with the Government to support activities that will help accelerating the pace of investments required to decarbonise the economy by leveraging private sector and other co-financiers, in particular for the development of renewable energy projects and relevant critical electrical infrastructure.

We are discussing concrete projects and technical assistance support with all stakeholders involved to help scaling up renewable energy investments and foster the transmission network.

In addition to greening the energy supply it is key for the EBRD to support investments in sustainable, low carbon and climate resilient municipal infrastructure and related services, including water and wastewater, waste management and sustainable district heating.

Glasnik: An important part of the Strategy refers to the desire of the EBRD to improve the integration of Montenegro with regional markets. Would you please share more information about this EBRD priority?

R. Zakaria: The EBRD has long-standing support to regional integration in the Western Balkans. Expanding cross-border infrastructure projects as well as advancing the regional "soft connectivity" agenda is key here.

In this regard, we aim to further develop key transport and energy infrastructure, employing commercial and, where possible, private sector solutions, working closely with other multilateral donors and taking into account the sovereign space. Our financing will come together with technical assistance to improve institutional capacity and policy engagement.

We will also continue to support initiatives to enhance countrywide access to information and communication technologies, inclu-

ding to under-served populations, support e-governance solutions as well as introduction of smart cities solutions to enhance efficiency and reliability of urban infrastructure through engagement in the Green Cities Framework.

A relevant ongoing initiative in this regards is the establishing of the Regional Business Registry Portal (BIFIDEX), under which EBRD supports business registers from Western Balkans join the regional Portal that contains detailed information of businesses from the Region. Montenegrin Central Registry for Business Entities is part of this initiative.

Glasnik: Considering that the Strategy refers to the period 2021-2026, what is the time frame of the activities aimed at its implementation? Are the goals set by years?

R. Zakaria: The time frame for activities and goals is the next five years. Internally, we monitor implementation of the strategy annually.

Glasnik: To what extent could the Chamber of Economy of Montenegro help implementation of this Strategy? What are the joint activities which can contribute to achieving the EBRD's goals for this period?

R. Zakaria: Through EBRD Advice for Small Businesses programme, we have excellent cooperation with the Chamber of Economy of Montenegro, as well as other business associations, in order to reach out and provide advisory support and access to know-how to the SME sector in Montenegro.

The Chamber of Economy of Montenegro is also recognized as a key partner to the Secretariat of the Competitiveness Council, supported by the EBRD, whose mission is to contribute to the improvement of public-private dialogue, strengthening competitiveness and enhancing investment climate and business environment in Montenegro.

In the post-Covid-19 recovery period, our aim is to join efforts with the Chamber to support underserved segments via the promotion of skills-enhancing solutions, greater financial inclusion, equal access to opportunities and digital transformation in Montenegro.

Glasnik: In early October, you launched the first regional circular economy program, which refers to Turkey and the Western Balkans. Would you please tell us more about this program, especially in the part related to Montenegro?

R. Zakaria: To address barriers to the transition to a circular economy, the EBRD launched a new programme, called the "Circular Economy Regional Initiative", in Turkey and the Western Balkans.

The Circular Economy Regional Initiative, supported by GEF, will provide both technical assistance and investment incentives to support the private sector, particularly small and medium-sized enterprises (SMEs), to implement innovative and resource-efficient technologies and adopt circular business models. This model will help off-set accelerating pressures from population increase, economic growth and unsustainable resource use in countries like Montenegro.

The new programme aims to improve chemical and waste management and the security of the supply of raw materials, as well as to increase competitiveness, promote innovation and boost economic growth.

Skupština Privredne komore Crne Gore

Partnerstvo PKCG i Vlade neophodno za snažnu ekonomiju

Na sjednici tokom koje je izabrala novu predsjednicu Privredne komore, Skupština ove asocijacije usvojila je Program rada za 2022. godinu - okvir aktivnosti kojima će se doprinosti unapređenju poslovnog ambijenta i konkurentnosti crnogorskih kompanija, a koji će se dopunjavati u skladu sa potrebama poslovne zajednice. Usvojene su i odluke o finansijskom planu Komore, te o visini, načinu i rokovima plaćanja članskog doprinosa za 2022. godinu.

Doprinosiće unapređenju crnogorskog poslovnog ambijenta, Komora će pratiti i analizirati privredna kretanja, ekonomske politike i strategije razvoja, razmatrati legislativu. Učestvovaće u neformalnom obrazovanju privrednika, informisanju preduzeća o trendovima tehnološkog razvoja i afirmaciji implementacije međunarodnih standarda u njihovo poslovanje. Pratiće sprovođenje mjera na suzbijanju sive ekonomije, realizaciju Programa rada Vlade za 2022. godinu i napredak pregovora Crne Gore sa EU.

Njeni Odbori udruženja će razmatrati pitanja vezana za funkcionisanje tržišta rada i ljudske resurse, unapređenje konkurentnosti, kretanja u energetici, turizmu, IT sektoru, logistici, drvnoj industriji, komunalnom i finansijskom sektoru. Pratiće realizaciju javnih poziva iz sredstava IPARD-a, spoljnotrgovinsku razmjenu, kapitalne investicije i proces digitalne transformacije. Ukoliko pandemija potraje, promocija privrednih i razvojnih projekata i uspostavljanje direktnih kontakata sa partnerima iz inostranstva, ostvarivaće se kombinovanjem novih tehnologija i tradicionalnog načina rada,

uz visok nivo zdravstvene odgovornosti. Realizovaće internacionalne aktivnosti kao članica EUROCHAMBRES-a, Asocijacije balkanskih komora, Foruma komora Jadransko-jonske regije, Asocijacije mediteranskih komora, Foruma privrednih komora CEFTA regiona i Komorskog investicionog foruma ZB6.

Sa partnerskim institucijama nastaviće saradnju u realizaciji međunarodnih projekata iz oblasti obrazovanja, održivog razvoja, digitalne transformacije, te aktivno doprinosti afirmaciji domaćih proizvoda i kompanija koje ostvaruju izvrsne rezultate.

Komora će nastaviti sa usklađivanjem međunarodne i međumjesne redove vožnje i izdavanjem TIR i ATA karnete, sertifikate i potvrde, te nastaviti da sprovodi aktivnosti u cilju afirmacije i promocije arbitražnog rješavanja privrednih sporova pri ovoj poslovnoj asocijaciji.

Diskutujući na ovu temu, **Jovan Lekić**, Nall International, predsjednik OU trgovine, poručio je da je neophodno osnažiti uticaj Komore na donošenje odluka koje se odnose na privredu.

Prema njegovim riječima, pandemija je ukazala na ranjivost crnogorske ekonomije i neophodnost da država restriktivno reaguje. Fokus Komore u narednom periodu treba da bude na podsticanju ekonomskih reformi da bi se loša struktura privrede promijenila, u čemu država treba da interveniše, iako se to kosi sa načelima liberalizma, ali da PKCG mora da vodi računa o tome da se uticaj države ograniči kako se ne bi narušila tržišna ekonomija.

» **Bitno je da se Komora institucionalno nametne kao partner koji će štiti tržišnu ekonomiju, doprinosti ukidanju biznis barijera i stimulisanju slobodnog preduzetništva, ocijenjeno je na sjednici.**

- Ukoliko se naruši tržišna ekonomija svi ćemo biti na gubitku. Vjerujem da budućnost Crne Gore nije u vraćanju na administrativnu ekonomiju. Zato je veoma bitno da se Komora institucionalno nametne kao partner koji će štiti tržišnu ekonomiju, doprinosti ukidanju biznis barijera i stimulisanju slobodnog preduzetništva. Političari moraju sa nama razgovarati – rekao je Lekić.

Predsjednik Skupštine **Vojo Banović** saglasan je sa Lekićevim stavovima, ocjenjujući da se Komora snažnije mora nametnuti Vladi i doprinijeti da se očuva ekonomija u veoma izazovnim vremenima.

- Sadašnja i bilo koja buduća Vlada mora naći partnera u Komori, a Komora partnera u Vladi jer je ovo krovna privredna asocijacija Crne Gore – decidan je Banović.

Olivera Doklešić, Vodovod i kanalizacija Herceg Novi, govorila je o privredi u tom primorskom gradu koji je, kako kaže, u SFRJ bio jedan od deset najrazvijenijih, a sada je pretposljednji u Crnoj Gori po standardu.

Prema njenim riječima, moramo biti svjesni da u turističkoj privredi, naročito na primorju, leži ključ održanja Crne Gore, ali da rizik predstavlja velika gradnja na tom području.

- Voljela bih kada bi Privredna komora sjela za isti sto sa resornim ministarstvom da se napravi uvid u nivo naše planske dokumentacije i suštinske strateške studije. Na tim studijama bi bilo dobro da rade domaći stručnjaci, a ne strani koji nam unose njihove metode i mentalitet, prilično drugačiji od naših – smatra Doklešić.

Ocjenjuje pogrešnim što je fokus primorja samo na turizmu, dok je poljoprivreda zapostavljena

- Sada uvozimo narandže, a imali smo divne plantaže u Baru i Ulcinju. Niko se nije sjetio da tamo napravi fabriku za njihovu i preradu ulja, kako bi se pomoglo ljudima koji tamo žive – smatra Doklešić, dodajući da Herceg Novi bilježi pad broja stanovnika od čak deset odsto između dva popisa, što pripisuje nedostatku mogućnosti za zapošljavanje.

Apelovala je da se riješi pitanje bolnice u Meljinama, jedno od vitalnih za Herceg Novi. Istakla je i potrebu izrade strateškog dokumenta za potrošnju vode koji je neophodno da prati rast izgrađenosti i turističke privrede.

Milan Bulatović, Vodovod "Bistrica", smatra neophodnim da Komora snažnije utiče na donošenje zakona koji neće biti puko transponovanje evropskih normi, već primjereni crnogorskim uslovima i primjenljivi u praksi. On je afirmativno govorio o Programu rada Komore i izrazio nadu da će ova asocijacija zajedničkim radom sa Vladom doprinosti ostvarenju interesa privrednika u svim sektorima.

Tomo Knežević, Lipska pećina, ocjenjuje da Komora mora da uloži znatno veća sredstva u promociju domaćih proizvoda kroz projekte Dobro iz Crne Gore, Kupujmo domaće i Domaći ukus. Takođe, smatra da su neophodne veće investicije od planiranih za jačanje marketinga i digitalizaciju Privredne komore koja, prema njegovim riječima, mora naglo da nastupi.

- Mi smo turistička zemlja i Komora mora snažnije da promoviše turističku privredu – rekao je Knežević koji je pozvao rukovodstvo Komore da razmotri povećanje finansijskog plana za 2022.

V.d. generalnog sekretara **Mitar Bajčeta** je podsjetio da je Komora promociju privrede kroz projekte Kupujmo domaće i Domaći ukus realizovala u partnerstvu sa Ministarstvom ekonomije odnosno Ministarstvom poljoprivrede, te da ona nije izostala ni u vrijeme covid-krize. Izrazio je očekivanje da će se zajedničke aktivnosti na ovim projektima nastaviti i u vremenu koje slijedi.

On je ukazao da je finansijski plan okviran i da može doći do njegove izmjene, naročito ako dođe do implementacije Vladinog programa Evropa sad.

Upravni odbor

Skupštini prethodila je prethodila sjednica Upravnog odbora Privredne komore, održana 10. decembra, tokom koje su razmotreni predlozi Programa rada Komore i odluka o finansijskom planu, te o visini, načinu i rokovima plaćanja članskog doprinosa za 2022. godinu.

Prezentovana je Informacija o kandidatima za izbor predsjednika Privredne komore Crne Gore, koju je izradila Komisija za mandatna pitanja. Utvrđeno je da su validne sve pristigle prijave na konkurs za prvog čovjeka ove asocijacije, te da kandidati dr **Nina Drakić**, **Srđan Laković** i **Irena Radović** ispunjavaju tražene uslove.

Tokom sjednice, privrednici su posebno ukazali na važnost toga da se intenziviraju aktivnosti Komore u oblasti marketinga i informisanja pa je za 2022. godinu planirana veća zastupljenost Privredne komore na društvenim mrežama, u planu je izrada novog web site-a ove asocijacije, kao i prateće aplikacije za mobilne uređaje.

Turizam i ugostiteljstvo

Uvesti sniženu stopu PDV-a u ugostiteljstvu od sedam odsto

Turistički poslenici i ugostitelji traže od Vlade da razmotri mogućnost uvođenja snižene stope PDV-a od sedam odsto na sve usluge u ugostiteljstvu.

Na zajedničkoj sjednici Odbora turizma i ugostiteljstva i Grupacije ugostitelja Privredne komore Crne Gore, održanoj 25. novembra 2021. godine saopšteno je kako analize pokazuju da se može očekivati rast konkurentnosti i prihoda ukoliko se paralelno sa elektronskom fiskalizacijom uvede ovako snižena stopa PDV-a.

- Na ovaj način bi se uticalo na snažan oporavak, unapređenje poslovanja i konkurentnost crnogorskog turizma, povećanje investicija, rast zapošljavanja i smanjenje sive ekonomije u sektoru ugostiteljstva, a sve u skladu sa uporednom praksom zemalja Mediterana iz EU – saopšteno je na sjednici.

Sjednicu na kojoj je razmotrena i analiza poslovanja u turizmu za period januar - septembar 2021. i predlozi epidemioloških mjera za doček Nove godine, vodili su predsjednici Odbora i Grupacije **Ranko Jovović** i **Igor Vujošević**, uz podršku sekretarke **Sanje Marković**, a radu su pored članova učestvovali i načelnik Direkcije za poreski sistem i poresku politiku Ministarstva finansija i socijalnog staranja **Jovica Petričević** i glavna turistička inspektorica Uprave za inspeksijske poslove **Svetlana Šljivančanin**.

Stopa PDV-a u ugostiteljstvu kod pripremanja i služenja hrane, pića i napitaka, osim alkoholnih i gaziranih sa dodatkom šećera i kafe, privremeno je snižena na 7% da bi se podržalo poslovanje ugostitelja u vremenu pandemijske krize i primjenjivala se do 31.

avgusta 2021. godine, od kada se primjenjuje samo na objekte koji pružaju usluge cateringa.

Predsjednik Grupacije ugostitelja Igor Vujošević naglasio da bi niža stopa PDV-a na usluge iz područja ugostiteljstva, bila u skladu sa direktivama EU.

- Ona bi uslove poslovanja crnogorskog hotelijerstva približila onim u konkurentskim, mediteranskim i drugim evropskim zemljama, gdje se ta stopa u prosjeku kreće od 5 do 10%. Od primjene snižene stope PDV-a za usluge pripremanja i usluživanja hrane, pića i napitaka u svim hotelima, realno bi bilo očekivati, povećanje investicija i rast zapošljavanja, što je bilo iskustvo i u drugim zemljama koje su snižavale tu stopu. U tom smislu, možda bi trebalo govoriti ne o sniženim, nego o konkurentnijim cijenama i preusmjeravanju novca u investicije u sektor hotelijerstva – smatra Vujošević.

Prema njegovim riječima, za dalji razvoj crnogorskog turizma, potrebno je sagledati mogućnost da se stvore uslovi da se i u sektoru ugostiteljstva primjenjuje jedinstvena snižena stopa PDV-a od 7%, koja bi se odnosila na usluge pripremanja hrane i obavljanje usluga prehrane, kao i na bezalkoholna pića i napitke, vino i pivo u ugostiteljskim objektima. Dosadašnja iskustva govore da smanjena stopa PDV-a na usluge smještaja i kod pripremanja i usluživanja hrane, pića i napitaka, osim alkoholnih pića, gaziranih pića sa dodatkom šećera i kafe, nije imala negativni uticaj na prihode budžeta, nego je kroz povećani obim dovela do većih prihoda od PDV-a. Takođe, prednost istovjetnih stopa PDV-a u okviru turistič-

ke djelatnosti je jednostavniji i obračun sa manje grešaka, a nadzor koji vrši poreski organ je jednostavniji i efikasniji.

- Upoređujemo se sa Evropom i želimo Evropu sad, pa bi onda i PDV trebalo da bude kao u evropskim odnosno zemljama regiona u kojima turizam ima veliki uticaj na BDP – smatra Vujošević.

Jovica Petričević, predstavnik Ministarstva finansija, objasnio je da je odluka da se snižena stopa PDV-a vrati na opštu stopu od 21% posljedica dobrih rezultata postignutih u ovom sektoru tokom 2021. godine.

- Riješili smo da vratimo stopu PDV-a zbog uspješne turističke sezone i oporavka privrede. Kriza je tu ali biznis postiže dobre rezultate. Jedan od razloga vraćanja stope PDV-a je i stabilnost budžeta – kazao je Petričević.

On je ukazao na to da sniženu stopu PDV-a uglavnom nije pratilo smanjenje cijena u ugostiteljskim objektima.

- Snižavanje stope PDV-a na sedam odsto nije nikakvu korist donijelo krajnjem potrošaču – tvrdi on.

Tomo Knežević, Lipska pećina, podržava zahtjeve kolega da se sniži stopa PDV-a ujedno polemišući sa stavom predstavnika Ministarstva da se turistička privreda oporavila.

- Pričamo i dalje o ranjenom tržištu. Turizam se nije oporavio, već je samo na putu oporavka. Trebaće nam još jedna ovakva godina da bi to bilo tako. I dalje smo u kovid-godini, kada je strah prisutan kod gostiju. Ako pustimo da se PDV vrati na 21 odsto naniječemo završni udarac turizmu – smatra Knežević.

On objašnjava da prihodi koji su ostvareni minule sezone uglavnom pokrivaju dugove privrednih subjekata iz izgubljene 2020. godine. Sa tom ocjenom se saglasio predsjednik Odbora Ranko Jovović.

- Ako se izgubi cijela godina u turizmu, neophodno je nadoknaditi te troškove. Teško da može jedna sezona da oporavi turizam od akumuliranih gubitaka iz 2020. – kaže Jovović.

Ovaj stav apostrofirala je i sekretarka Sanja Marković, navodeći podatke o padu broja zaposlenih u ovom sektoru u odnosu na 2020. i 2019. godinu.

Tričko Krgović, Pippo's Yacht Supplies, smatra da je stopa PDV-a u ugostiteljstvu od sedam odsto možda niska za duži period, ali da bi njen nagli skok na 21 odsto nanio štetu ugostiteljima.

- Potrebno je da Ministarstvo sagleda dinamiku ovog procesa i da se nađe kompromisno rješenje u vidu odlaganja ili postepenog rasta ove stope – kazao je Krgović.

Nikola Buzdovan, Ktitor Budva company, apostrofirao je da je sa krizom snižen PDV, ali da kriza još traje.

- Zašto vraćati stopu PDV-a ako je tako snižena doprinijela rekordnom punjenju budžeta – pita on.

Nemanja Nikolić, UTIP Crna Gora, smatra da donosioci odluka nijesu u dovoljnoj mjeri razumijeli probleme sa kojima se srijeće turistički sektor.

- Sve sirovine u našem biznisu su trostruko poskupile. Nije vrijeme za novi udar na turističku privredu a ovakav sa trostrukim podizanjem stope PDV-a nas gurate da idemo u zonu propadanja – smatra Nikolić.

Boris Marđonović, Udruženje hotela Crne Gore, podržao je predlog kolega privrednika da traže smanjenje pomenute stope.

- Podizati stopu PDV-a pogotovo na smještaj u ovakvoj situaciji je velika greška. Donošenje ovakvih odluka se unaprijed planira za nekoliko godina. Očekivali smo da se budžet puni većim zahvatom iz sive zone – rekao je Marđonović.

Prema riječima, Svetlane Šljivančanin, glavne turističke inspektorke, na terenu je evidentno da se pojedini ugostitelji preregistruju kako bi zadržali nižu stopu PDV-a.

- Napominjem da smo u cilju zaštite javnog zdravlja i života ljudi pojačali intenzitet inspeksijskog nadzora i u kontrolu poštovanja mjera u ugostiteljskim objektima uključili inspektore iz svih inspekcija ne samo turističke. Molimo da vodite računa o poštovanju mjera pošto pečatimo ugostiteljske objekte koji ih krše – rekla je Šljivančanin.

Sava Rakočević, Brca, smatra da je besmisleno vraćati stopu PDV-a na 21 odsto, kada se ne zna pod kojim uslovima će se poslovati u narednom periodu, jer je zdravstvena kriza i dalje prisutna. Smatra da je potrebno iznaći mjere koje će ravnopravno obuhvatiti cijelu privredu.

- Bilo kakva promjena PDV-a u ovakvoj zdravstvenoj situaciji neće proizvesti dobre efekte – poručio je Rakočević.

Aleksandar Tomović, Panevivo, kazao je da su oni privrednici koji nijesu pribjegli otpuštanju i smanjenju plata radnicima u mjesecima kada su bili zatvoreni, a akumulirali su značajne gubitke.

Miloš Đurišić, Karisma Adriatic, uputio je Odboru Inicijativu za produženje odluke o privremenim mjerama za ublažavanje negativnih uticaja epidemije zarazne bolesti COVID 19 na finansijski sistem i Inicijativu za omogućavanje ostvarivanja jednakih prava, pod jednakim uslovima, u pogledu dobijanja pomoći u vidu subvencionisanja kamata.

- Imajući u vidu da je navedena odluka o privremenim mjerama za ublažavanje negativnih uticaja epidemije zarazne bolesti COVID 19 na finansijski sistem prestala da važi 30. septembra i da krediti korisnika iz sektora turizma na osnovu finansijskih iskaza iz 2020. i 2021. godine mogu biti klasifikovani kao nekvalitetna imovina, što bi predstavljalo dalje probleme za korisnike za eventualne reprogramme ili nove kredite kod banaka, predlažemo produženje navedene odluke do 30. juna 2022 – naveo je on.

Što se tiče druge njihove inicijative, ona je usmjerena na revidiranje mjere za podršku sektoru turizma, i za donošenje novih kojima bi se omogućilo subvencionisanje kamata i iz kredita koji su bili obuhvaćeni moratorijumom, a nisu imali zaključen ugovor o reprogramu ili o reprogramu na pune dvije godine. Time bi se obuhvatio i protekli period za koji je važio moratorijum, kao i nakon toga, tj. do avgusta 2022.godine.

Tokom sjednice se čuo i stav privrednika da je potrebno intenzivnije kontrolisati izdavaoce privatnog smještaja jer u toj oblasti država nema dovoljnu kontrolu plaćanja PDV-a.

Zaključeno je da će Privredna komora uputiti inicijativu Ministarstvu finansija i socijalnog staranja za sastanak sa predstavnicima turističkih privrednika na temu najavljenog povećanja stope PDV-a u ugostiteljstvu. Takođe, navedena inicijativa za sastanak biće upućena i Odboru za ekonomiju, finansije i budžet Skupštine Crne Gore

Rezultati u sektoru tokom devet mjeseci

Predsjednik OU turizma i ugostiteljstva Ranko Jovović kazao je da je ovogodišnja ljetnja turistička sezona u Crnoj Gori protekla uspješno kada je u pitanju turistički promet. U kolektivnom i individualnom smještaju za prvih devet mjeseci 2021.godine, je ostvareno 295% više dolazaka (1,53 miliona) i 320% više noćenja (9,08 miliona) u odnosu na isti period 2020.godine. Turistički promet u kolektivnom i individualnom smještaju u periodu januar – septembar 2021.g. ima ostvarenje od 65% dolazaka i 68% noćenja u odnosu na isti period 2019.godine. Od ukupnog broja noćenja za prvih devet mjeseci 2021.godine 29% je ostvareno u kolektivnom (2,67 miliona), a 71% u individualnom smještaju (6,41 miliona). U strukturi noćenja 96% čine strani, a 4% domaći turisti.

- Ako posmatramo samo kolektivni smještaj, u periodu januar - septembar 2021. godine ostvareno je 631 970 dolazaka, što je više za 163% u odnosu na isti period 2020. godine i manje za 41% u odnosu na isti period 2019. godine. Takođe, u posmatranom periodu u kolektivnom smještaju, ostvareno je 2 671 794 noćenja što predstavlja rast od 215% u odnosu na isti period 2020. godine, odnosno manje je za 36% ako posmatramo isti period rekordne 2019. godine – naveo je Jovović.

Prema podacima iz Tekućeg računa platnog bilansa Crne Gore, ostvareni prihodi od turizma u prva tri kvartala 2021.godine iznose 699,7 miliona eura i bilježe rast od 474% u odnosu na isti period prethodne godine, odnosno imaju ostvarenje od 69% u odnosu na 2019.godinu. Podsjetio je da su planirani budžetski prihodi 65% u odnosu na najbolju sezonu 2019. godinu.

Iako su bili pozvani, sjednici nijesu prisustvovali predstavnici Ministarstva ekonomskog razvoja, Ministarstva zdravlja i Instituta za javno zdravlje kako bi sa privrednicima razgovarali o mjerama u susret dočeku Nove godine. Iz Ministarstva su uputili dopis privrednicima koji je pročitao tokom sjednice, sa odgovorima na pitanja koje su privrednici ranije uputili. Kako privrednici na samoj sjednici nisu imali sagovornike za ovu tačku dnevnog reda, donešen je zaključak da će se u Privrednoj komori, početkom naredne nedjelje na tu temu inicirati sastanak turističkih privrednika sa predstavnicima Ministarstva ekonomskog razvoja, Ministarstva zdravlja i Instituta za javno zdravlje.

Zaključci

1. Donosioci odluka bi u narednom periodu, trebalo da razmotre mogućnost uvođenja snižene stope PDV-a od 7% na sve usluge u ugostiteljstvu (hrana i piće) nezavisno od registracije objekta. Analize pokazuju da se može očekivati rast konkurentnosti i prihoda, ukoliko se paralelno sa elektronskom fiskalizacijom uvede snižena stopa PDV-a na usluge u ugostiteljstvu. Na ovaj način bi uticali na snažan oporavak, unapređenje poslovanja i konkurentnost crnogorskog turizma, povećanje investicija, rast zapošljavanja i smanjenje sive ekonomije u sektoru ugostiteljstva, a sve u skladu sa uporednom praksom zemalja Mediterana iz EU;

2. Privredna komora će uputiti inicijativu Ministarstvu finansija i socijalnog staranja za sastanak sa predstavnicima turističkih privrednika na temu najavljenog povećanja stope PDV-a u ugostiteljstvu. Takođe, navedena inicijativa za sastanak biće upućena Odboru za ekonomiju, finansije i budžet Skupštine Crne Gore;

3. U susret pripremi dočeka Nove godine (na otvorenom i u zatvorenom prostoru), neophodno je da Ministarstvo zdravlja i Institut za javno zdravlje, uz konsultaciju turističke privrede, daju predlog mjera kako bi privreda bila na vrijeme informisana i krenula u realizaciju aktivnosti po ovom pitanju. Navodimo dobre primjere kao što su organizacija festivala "Sea dance", Božićnog bazara u Podgorici. Privredna komora će na tu temu inicirati sastanak turističkih privrednika sa predstavnicima Ministarstva ekonomskog razvoja, Ministarstva zdravlja i Instituta za javno zdravlje početkom naredne nedjelje;

4. Zdravstvene, epidemiološke mjere koje se donose ne smiju biti selektivne, moraju biti jasno definisane, razumljive, sa unaprijed određenim vremenskim rokom zbog prilagođavanja, te ih mora pratiti adekvatna ekonomska podrška privredi zbog neizvjesnosti i ograničenja u poslovanju. Stoga, ponovo apelujemo na donosiocje odluka, da prije donošenja epidemioloških mjera konsultuju poslovnu zajednicu, da bi se ostavilo dovoljno vremena za prilagođavanje i implementaciju istih;

5. Upućujemo stalni apel svim zaposlenim u turizmu da se vakcinišu, jer samo na taj način čuvamo svoje i zdravlje gostiju i šaljemo poruku da smo sigurna i odgovorna destinacija koja primjenjuje globalno priznate epidemiološke mjere;

Drvoprerađivači su sa radnog sastanka u Privrednoj komori Crne Gore, održanog 19. novembra 2021. godine, zatražili da se poništi Javni poziv 3 za davanje državnih šuma na korišćenje prodajom drveta u dubećem stanju.

- Insistiramo na povlačenju Javnog poziva 3 od 05.11.2021. godine shodno članu 16 tog akta, jer sprovođenje tog poziva ugrožava naša preduzeća. Ukoliko ni to ne da rezultate bićemo prinuđeni da bojkotujemo javni poziv, zbog čega bi morali da otpustimo dio zaposlenih – saopštili su drvoprerađivači.

Radni sastanak predstavnika drvoprerađivača, koji zapošljavaju 90 odsto radnika u ovom sektoru, i Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede i Uprave za šume organizovan je u cilju doprinosa rješavanju problema koji otežavaju poslovanje u ovoj oblasti. I pored upućenog poziva, sastanku nije prisustvovao direktor Uprave za šume mr **Srđan Pejović**, već je njegove stavove prenijela PR Maja Ječmenica.

Prenosimo saopštenje predstavnika drvoprerađivača:

"Preduzeća koja se bave drvoprerađom, prinuđena su da se ovim putem obrate javnosti zbog problema nastalih u nabavci sirovine za prerađu, čime je ugroženo njihovo poslovanje a samim tim i egzistencija zaposlenih. Radi se o preduzećima koja zapošljavaju oko 90% radnika u drvoprerađi, koja u svom poslovanju do sada izvršavaju sve obaveze prema državi i svojim dobavljačima, kojih nije mali broj, pa od njihovog poslovanja ne zavise samo zaposleni, već i niz drugih preduzeća koji im pružaju razne vrste usluga i pomoći.

Problemi oko nabavke sirovina počinju još od 2016. godine kada je Vlada sektor drvoprerađe iz Ministarstva ekonomije dala u nadležnost Ministarstvu poljoprivrede i ruralnog razvoja. Tada su drvoprerađivači, koji su prirodno pripadali Ministarstvu ekonomije kao industrijska grana, došli u nadležnost Ministarstva poljoprivrede, gdje dominantan uticaj na industrijsku proizvodnju u drvoprerađi imaju šumari i šumarska preduzeća. Iz tog razloga pokrenućemo inicijativu za vraćanje drvoprerađe pod nadležnost Ministarstva za ekonomski razvoj.

Drvoprerada

Poništiti Javni poziv 3 za davanje državnih šuma na korišćenje

Taj problem se dalje nastavlja sa kreiranjem javnih poziva, na koje dominantan uticaj imaju Uprava za šume i Ministarstvo poljoprivrede u okviru kojeg je drvna industrija zastupljena samo sa jednim zaposlenim, što ukazuje na maćehinski odnos prema toj grani industrije. Samim tim, prilikom određivanja uslova za učešće na javnim pozivima izostaje međuresorska saradnja između ministarstava, čime bi bila izvršena analiza ukupnih benefita koje bi ostvarili, kako država tako i preduzeća, te napravili razvojni programi. Tako bi se unaprijedila industrijska proizvodnja u drvopreradi, a preko Ministarstva ekonomskog razvoja koristila međunarodna podrška među kojima i podrška EU, za razliku od sadašnjeg stanja kreiranih poziva podrške koji ostaju u sjenci poljoprivrede i šumarstva.

Drvoprerada je stavljena u neravnopravan položaj u odnosu na ostale industrijske proizvodnje a kreiranjem Javnih poziva se dodatno otežava i ovako teška situacija razvoja drvoprerade, nepoštujući odluke Vlade CG za kreiranje ambijenta za brži i veći razvoj drvne industrije i prilagođavanje tržištima EU.

Zbog svega pomenutog u prethodnom, prinuđeni smo da sporimo javne pozive čiji se uslovi mijenjaju shodno željama pojedinaca. Dakle, ne postoji jasna strategija razvoja drvoprerade, po kojoj bi unaprijed bili jasni uslovi učešća na tenderi-

ma, čime bi imali sigurnost poslovanja i mogućnost da unaprijed sačinimo biznis planove. Prethodno pomenuti uslovi se prilagođavaju pojedincima i neformalnim grupama, što dovodi u opasnost dalje poslovanje, razvoj i egzistenciju zaposlenih u našim firmama. Zbog toga bi bilo neophodno da se u što skorijem roku donese desetogodišnja strategija razvoja drvoprerade, u kojoj bi bila definisana jasna pravila.

Međutim, sadašnjim načinom rada ne obezbjeđuje se ni minimum uslova za normalno funkcionisanje naših preduzeća, jer se uslovi Javnih poziva mijenjaju od poziva do poziva, što se zaključuje iz upoređivanja uslova iz Javnog poziva 2 od 03.08.2021.god. i Javnog poziva 3 od 05.11.2021.godine, a oba su donijeta po istoj Odluci Vlade CG br.04-3498 od 08.07.2021.

Stoga, predlažemo da kroz institucije sistema zajednički pronađemo adekvatna rješenja na način što bi što hitnije održali sastanak sa ministrom poljoprivrede, direktorom Uprave za šume, kao i ministrom ekonomskog razvoja uz učešće i Privredne komore u vezi nastalih problema, pri čemu unaprijed insistiramo na povlačenju Javnog poziva 3 od 05.11.2021.godine shodno članu 16 tog akta, jer sprovođenje tog poziva ugrožava naša preduzeća.

A ukoliko ni to ne da rezultate bićemo prinuđeni da bojkotujemo javni poziv, zbog čega bi morali otpustiti dio zaposlenih, kao i da radikalizujemo dalje postupanje, na način što ćemo doći sa zaposlenima i mehanizacijom pred Vladu Crne Gore", saopštili su drvoprerađivači.

Privrednici su saopštili da je osnovni razlog za iniciranje sastanka opstanak drvopređivačkih pogona, te da su, zbog birokratskih i neizvjesnih procedura za dobijanje sirovine iz državnih šuma, nedostatka radne snage, pandemije kovida, raznih nameta i obaveza prema državi i opštinama, prinuđeni da dobro razmisle o narednim poslovnim potezima. Posebno su istakli činjenicu da je Javni poziv za dodjelu šuma na korišćenje prodajom drveta u dubjećem stanju za 2021 godinu, sproveden tek u avgustu mjesecu a da su prve ugovore o korišćenju šuma potpisali tek krajem septembra, što dodatno dovodi u pitanje opstanak njihovog poslovanja.

Zatražili su od novog direktora Uprave za šume da čuju njegovu viziju perspektive razvoja šumarstva i drvoprerade, a posebno kako će privrednici u budućem periodu moći da obezbjeđuju drvnu sirovinu, zatim odgovore vezane za sertifikaciju šuma kao uslova za priču o finalizaciji proizvoda od drveta, te informaciju kada će sektor drvoprerade imati priliku da jednostavno kupuje drvne sortimente od države.

Žensko preduzetništvo

Snažnije afirmisati socijalno preduzetništvo žena

U Privrednoj komori Crne Gore 18. novembra 2021. godine održana je sjednica Koordinacionog odbora za žensko preduzetništvo. Ovim skupom dat je doprinos obilježavanju Svjetskog dana ženskog preduzetništva – 19. novembra.

Razmotrena je Informacija o ženskom preduzetništvu u Crnoj Gori, te predstavljeni aktuelni programi i projekti podrške: "Balkanska ženska koalicija vol. II - Pokretač inicijative za podršku ženskom preduzetništvu na Balkanu", Standard MEST IWA 34 i Rodno odgovorna investiciona klima u Crnoj Gori. Tokom sjednice je prezentovan primjer dobre prakse preduzetnice iz Albanije.

Sjednicu je vodila predsjednica Koordinacionog odbora dr **Ivana Tomašević** uz podršku sekretarke **Ane Filipović**, a u radu su, pored preduzetnica, učestvovalе v.d. predsjednica Privredne komore dr **Nina Drakić**, predstavnikа NVO Asocijacije poslovnih žena Crne Gore, **Budimka Golubović**, predstavnikа Savjeta za konkurentnost, **Marija Risteska**, te **Arjodita Mustali** iz kompanije UNIT CENTER.

- Raduje me što ste se odazvali našem pozivu da damo i ovim skupom koji organizujemo u proširenom sastavu mali doprinos obilježavanju 19. novembra, Svjetskog dana ženskog preduzetništva.

Na nama je da učinimo što je više moguće kako bi unaprijedili vidljivost žena preduzetnica u svijetu biznisa. Sa bolje razvijenim ženskim preduzetništvom, društvo dobija bolju iskorišćenost svih resursa – istakla je Nina Drakić, v.d. predsjednice Komore.

Ona je tokom izlaganja posebno apostrofirala važnost socijalnog preduzetništva koje kao proces koristi efikasna, inovativna i održiva rješenja kako bi se ispunili socijalni i ekološki izazovi.

- Imajući u vidu da su žene vlasnice skoro svakog trećeg preduzeća, okretanje ka ideji socijalnog preduzetništva može pozitivno uticati u prevazilaženju nedostataka pri pružanju određenih usluga, uz istovremeno ostvarivanje dobiti – rekla je ona.

Do sada je više istraživanja pokazalo da je žensko preduzetništvo prilagodljivo promjenama i kao takvo, može biti veoma koristan izvor preduzetničkih ideja u ekonomijama koje prolaze kroz tranziciju i imaju visoke stope nezaposlenosti.

- Socijalni preduzetnici su dokaz da finansijski uspjeh ne isključuje odgovorno ponašanje prema društvenoj zajednici i životnoj sredini, kao i da društveno koristan cilj može biti uspješan poslovni

» **Socijalni preduzetnici su dokaz da finansijski uspjeh ne isključuje odgovorno ponašanje prema društvenoj zajednici i životnoj sredini, kao i da društveno koristan cilj može biti uspješan poslovni pokretač.**

pokretač – kazala je Drakić.

Ona je informisala Koordinacioni odbor da je Privredna komora Crne Gore pokrenula podcast, zajedno sa PROACT HUB-om, čiji je cilj osnaživanje žena i mladih da se usmjere ka preduzetništva.

Sekretarka Ana Filipović prezentovala je Informaciju o ženskom preduzetništvu. Ona je istakla da je žensko preduzetništvo svakim danom snažnije, ali i da je to proces u kojem svi segmenti društva moraju dati doprinos kako bi se ostvarili svi potencijali društveno-ekonomskog napretka.

- Jednak pristup obrazovanju, zapošljavanju, preduzetništvu, trgovinskim mogućnostima i većem broju menadžerskih pozicija direktno utiče na povećanje kvalitetne radne snage i talenta koji su dostupni privredi a i doprinose produktivnosti i stvaranju novih inovacija – kazala je ona.

Filipović je predstavila mjesečni izvještaj Zavoda za zapošljavanje Crne Gore u kojem se navodi da se od 30. septembra 2021. godine na evidenciji Zavoda nalazilo ukupno 53.958 nezaposlenih lica od čega je 32.350 žena (59,95%). U odnosu na uporedni period prethod-

ne godine, broj nezaposlenih žena se povećao za 29,14%.

- Kriza izazvana pandemijom korona virusa dodatno je istakla ranjivost u sistemu što je rezultiralo nesrazmjernim posljedicama na žensko preduzetništvo - istakla je Filipović, navodeći da je tokom 2020. zabilježen pad broja registrovanih preduzetnica od 8,5% na godinu prije.

Podsjetila je da je Crna Gora uspostavila okvir politika za podršku ženskom preduzetništvu.

Filipović je istakla da je Vlada Crne Gore donijela Nacionalnu strategiju rodne ravnopravnosti 2021-2025 sa Akcionim planom za 2021-2022. godinu. Riječ je o najvažnijem strateškom dokumentu u domenu rodne ravnopravnosti.

Budimka Golubović, predstavila je NVO Asocijacija poslovnih žena Crne Gore koja od 2009. godine okuplja preduzetnice i menadžerke. Osnovni cilj Asocijacije je podrška ženama u biznisu, liderkama i preduzeticama, unapređenje poslovnog ambijenta, organizovanje obuka, treninga i mentorstvo za žene i mlade u biznisu, kao i kontinuiran rad na regionalnom umrežavanju i saradnji.

- Asocijacija ima veoma živu i stalnu komunikaciju sa svojim članstvom i naše članice su međusobno povezane. To je naš najveći doprinos ženama u biznisu i menadžmentu- istakla je ona.

U osvrtu na podatke o ženskom preduzetništvu koje je iznijela sekretarka Filipović, ona je kazala da je u jednom evidentan napredak.

- Prvi put imamo ženu na čelu Privredne komore i Investiciono razvojnog fonda, što nama mnogo znači – rekla je Golubović.

Ona je takođe prezentovala projekat "Balkanska ženska koalicija o socijalnom preduzetništvu" koji je ova asocijacija realizovala.

Projekat se sprovodi od novembra 2020. do oktobra 2022. godine preko ERASMUS + Programa, II poziv, a realizuju ga ženska poslovna udruženja iz Sjeverne Makedonije, Bugarske, Turske, Albanije, Crne Gore, Bosne i Hercegovine, predvođena Udruženjem preduzetnica Grčke.

Glavni ciljevi projekta su: suzbiti kontinuirani jaz preduzetničkih vještina i nedostatak znanja o socijalnom preduzetništvu među ženama; inovativnim pristupom okupiti žene; razvijati socijalno preduzetništvo i ulaganja biznis anđela u jedinstveni program koji će povećati broj uspješnih socijalnih preduzeća širom Evrope, te poboljšati ravnopravnost polova i podići svijest o važnosti inicijativa za samozapošljavanje koje su usredotočene na podršku socijalnim, kulturnim ili ekološkim pitanjima.

U okviru projekta je u Crnoj Gori sprovedeno istraživanje u Crnoj Gori koje je obuhvatilo 40 žena.

Za razvoj ženskog i socijalnog preduzetništva potrebna je bolja institucionalna podrška. Zakonski okvir postoji, ali se zakoni ne sporovode u dovoljnoj mjeri. Socijalno preduzetništvo nije legislativno prepoznato, što onemogućava direktnu ili indirektnu podršku. Jedini modeli registracije su NVO sa obavljanjem privredne djelatnosti ili neprofitni DOO, navela je Golubović neke od zaključaka istraživanja.

- Potrebno je inicirati programe podsticaja za žene u socijalnom preduzetništvu i omogućiti lakši pristup finansiranjima za žene u bilo kom obliku biznisa, ali i podići svijest i edukaciju javnosti i žena o svim dostupnim izvorima informacija, znanja, ideja i finansiranja

– kazala je Golubović.

Kada je u pitanju žensko i socijalno preduzetništvo u praksi, ona ističe da je neznatan broj žena koje posjeduju imovinu kojom mogu raspolagati, a time se po tom osnovu i zadužiti za potrebe biznisa.

-Prema statističkim podacima iz 2011. godine u Crnoj Gori je bilo samo 9,6 procenata preduzeća u vlasništvu žena. Posljednjih godina vidljiv je veliki napredak u broju vlasnica biznisa, kojih je sada skoro četvrtina, nešto manje od 25% - istakla je ona.

Nikolić je na kraju poručila da će ova Asocijacija nastaviti da kreira povoljni poslovni ambijent za razvoj ženskog preduzetništva, jača konkurentnost ženskog biznisa, te zagovara interese i pozicioniranost žena preduzetnica.

Marija Risteska, Savjet za konkurentnost predstavila je Standard MEST IWA 34 za žensko preduzetništvo i Rodno odgovornu investicionu klimu u Crnoj Gori.

Ona je istakla značaj ovog Standarda, prvog u svijetu koji predstavlja skup globalnih definicija koje se odnose na žensko preduzetništvo

- Standard MEST IWA 34 pruža jasne i dosljedne definicije za opis poslovanja u vlasništvu žena ili sa njima, te pomaže u olakšavanju sadašnjih i budućih inicijativa čiji je cilj povećanje ekonomskog osnaživanja žena – kazala je Risteska.

Prema njenim riječima, ovim će se uspostaviti se zajedničke definicije ženskog preduzetništva, poput onih koje se odnose na preduzeća u vlasništvu žena i preduzeća kojima upravljaju žene, a mogu se koristiti u programima privrednog osnaživanja žena (nabavke ili trgovinski programi), kao i za prikupljanje međunarodno uporedivih podataka o ženskom preduzetništvu (uključujući uticaj na lokalnu i nacionalnu privredu)

- Dokumentom će se takođe definisati i kriterijumi za ocjenjivanje važnih faktora koji se odnose na ove definicije kao što su vlasništvo, upravljanje i kontrola, ali i kako upravljati razvodnjavanjem akcija- kazala je ona.

Kada je u pitanju Rodno odgovorna investiciona klima u Crnoj Gori, Risteska je istakla da ona predstavlja "institucionalno, političko i regulatorno okruženje u kojem firme posluju", poznata i kao 'socijalna infrastruktura' koja stvara "mogućnosti i podstiče firme da produktivno ulažu, otvaraju radna mjesta i da se šire".

-Urađen je pravni i politički okvir za preduzetništvo i ekonomski razvoj (pokretanje biznisa, korupcija, uznemiravanje), te date preporuke u okviru rodne politike, registracije biznisa, antikoruptione i preporuke u vezi sa vještinama, zatim protiv uznemiravanja i preporuke za umrežavanje, pristup finansijama, javne nabavke i globalne lance snabdijevanja.

Arjodita Mustali je suosnivač Vigan grupe, kompanije za spoljne poslove koja je jedna od najvećih u Albaniji. U posljednjih par godina, pomagala je u osnivanju pet kompanija i time proširila svoju viziju u oblastima inovacija, restorana i nekretnina.

Arjodita je trenirala izvršne direktore i razvijala strategije za više od 25 domaćih i međunarodnih kompanija. Kao motivaciju za uspjeh navodi – emocije, snaga i posvećenost.

- Žene su snažne i imaju potencijal da rade jako dobre projekte i mogu dati dušu tehnologiji bez koje nema uspješnog biznisa – rekla je Mustali.

Odbor udruženja saobraćaja Privredne komore Crne Gore, na sjednici 13. decembra 2021. godine, razmotrio je poslovanje u ovom sektoru, tekuće aktivnosti i planove za narednu godinu Direktorata za drumski saobraćaj, te Informaciju o Mješovitoj komisiji Crna Gora-Srbija-Bosna i Hercegovina-Hrvatska.

Sjednicu je vodio predsjednik OU saobraćaja **Deda Đelović**, uz podršku sekretara **Filipa Vujovića**, a u radu su pored članova učestvovali i v.d. potpredsjednika Komore **Pavle D. Radovanović**, predstavnik Direktorata za drumski saobraćaj u Ministarstvu kapitalnih investicija – generalni direktor **Lazar Miljanić** i načelnik **Bojan Radoman**, te direktor Sektora saobraćaja Komore **Zoran Nikolić**.

Prema riječima sekretara Filipa Vujovića, u prva dva kvartala 2021. godine željeznicom je prevezeno 200 hiljada putnika što je za 5,2% manje u odnosu na uporedni period prethodne godine, te 371 hiljada tona robe, što je pad od 34,7%. U drumskom saobraćaju je prevezeno 1.276 hiljada putnika, 17,5% manje, te 415 hiljada tona robe što je na približno istom nivou kao u uporednom periodu. Promet putnika na aerodromima iznosio je 286,2 hiljade što je za 20,6% više, dok je promet robe vazdušnim putem takođe zabilježio rast od 35,3% i iznosio 211 tona. Ukupan promet u lukama u prva dva kvartala tekuće godine iznosio je 767,5 hiljada tona, 24,6% manje u odnosu na uporedni period. Promet robe u izvozu opao je za 35,1%, dok je promet robe u uvozu opao za 12,3%.

U sektoru saobraćaja je u prvih osam mjeseci 2021. prosječno radilo 9.619 zaposlenih, što je u odnosu na uporedne podatke iz 2020. godine manje za 16,1%. Ova grana privrede u pomenutom periodu je upošljavala 6,3% od ukupnog broja zaposlenih.

Predsjednik Odbora Deda Đelović je kazao da se još bilježe negativni trendovi u svim vidovima saobraćaja, ali da pomorski saobraćaj posebno u četvrtom kvartalu ima rast obima prometa.

- Kada budemo sagledavali izvještaj na kraju ove godine, vjerujem da će biti bolji, jer je ovo indikator da možda i u drugim sektorima saobraćaja može doći do poboljšanja, u odnosu na 2019. i dio 2020. godine - kazao je on.

Generalni direktor Lazar Miljanić informisao je Odbor o aktuelnim aktivnostima Direktorata za drumski saobraćaj.

Posebno je apostrofirao da je u toku izrada pravilnika o dozvolama za prevoz tereta čime će prestati da važi uredba koja je uređivala ovu oblast.

- Ovim pravilnikom će se prije svega skratiti procedure, a želja svih nas je da svi oni kojih se tiče ova problematika izdavanja dozvola za prevoz tereta, učestvuju u njegovoj izradi. S tim u vezi, pozivamo Privrednu komoru Crne Gore da delegira jednog predstavnika prevoznika, koji bi bio član Radne grupe - kazao je on.

Odbor je za člana Radne grupe delegirao **Jovana Kaluđerovića** iz kompanije Zmožit.

Miljanić je najavio i novi zakon o tahografima, koji je predviđen za kraj 2022. godine. Navodi da će biti potpisan ugovor sa pet ovlašćenih tahostanica.

- Namjera nam je da uredimo tržište i da prevoznici koriste samo ovlašćene tahostanice - kazao je on.

Govoreći o bezbjednosti saobraćaja, istakao je da je trenutno malo inspektora za drumski nadzor, te da će se pokušati sa drugačijim načinom rada koji će podrazumijevati dva inspektora i jednog policajca.

Saobraćaj

Negativni trendovi usljed pandemije

Miljanić je kazao da će do kraja 2022. godine sve autobuske stanice morati da ispune tražene tehničke predušlove, u skladu sa EU, kako bi zadržale licence. Predušlovi se odnose na tehničko prilagođavanje potrebama osoba sa invaliditetom. On je najavio i reformu u dijelu izrade plana polazaka u međugradskom prevozu gdje će se linije dodjeljivati koncesiono.

Tokom diskusije na ovu temu, privrednici su ukazali na važnost finansijske podrške države prevoznicima, naročito uzimajući u obzir njihov doprinos ostvarenju dobrih rezultata u turističkoj sezoni. Oni su ukazali na potrebu pravovremene dodjele CEMT-ova, dok su iz Ministarstva apelovali na prevoznike da pravovremeno razduže CEMT listove kako ne bi došli u situaciju da im se zbog toga ne izdaju dozvole.

Bojan Radoman, načelnik Direktorata za drumski saobraćaj Ministarstva kapitalnih investicija upoznao je članove Odbora sa održanim sastancima Mješovite komisije Bosne i Hercegovine, Hrvatske, Srbije i Crne Gore.

- Izuzetno je bilo teško okupiti ove četiri zemlje na jednom mjestu, ali smo po prvi put uspjeli organizovati jedan takav sastanak, sa državama sa kojima imamo najviše imamo putničkog i teretnog prevoza - istakao je Radoman.

On je kazao da je na sastancima dogovoreno formiranje međunarodnih radnih grupa za olakšice u transportu i digitalizaciju siste-

ma izdavanja dozvola za međunarodni prevoz putnika.

- Na multilateralnom sastanku delegacija razmatrane su teme poput uticaja mjera donesenih zbog pojave koronavirusa na drumski prevoz putnika i robe, obavljanja međugradskog i međunarodnog prevoza putnika u drumskom saobraćaju, funkcionisanja zelenih koridora, saradnje nadležnih organa za drumski promet, te uvođenja mehanizama kojima će se postići ubrzan prevoz na graničnim prelazima između država - kazao je on.

Radoman je istakao da je potpisan zajednički Protokol kojim je ozvaničen postignuti dogovor delegacija da se unaprijede poslovni procesi u nadležnim ministarstvima, razmotre mogućnosti i preduzmu mjere u cilju potpune digitalizacije procesa izdavanja međunarodnih dozvola za prevoz putnika, te formira zajednička radna grupa koja će imati zadatak da sačini predloge za provođenje digitalizacije ovog postupka i pratećih procedura, uvažavajući postojeće propise na snazi. Takođe, zbog zadržavanja autobusa i teretnih vozila, dogovoreno je da se preduzmu sve mjere kako bi se kontrolni pregledi na graničnim prelazima i carinskim terminalima obavljali što je moguće efikasnije. Ovim je otvoren novi način saradnje zemalja u rješavanju praktičnih pitanja i izazova u cilju osiguranja nesmetanog odvijanja drumskog međunarodnog prometa.

Privrednici ocjenjuju da je neophodno što češće organizovati sastanke mješovitih komisija kako bi se riješila otvorena pitanja sa drugim državama u oblasti saobraćaja.

PRIVREDNA
KOMORA
CRNE GORE

PRIVREDNA
KOMORA
CRNE GORE

Banke, druge finansijske organizacije i osiguranje

Kreditno garantni fond će doprinijeti otvaranju 11 hiljada radnih mjesta

» Poseban fokus KGFCG biće na mikro preduzećima i preduzetnicima, kod kojih je identifikovan najteži pristup sredstvima finansiranja koja su im potrebna za rast, povećanje lokalne proizvodnje i kreiranje novih radnih mjesta.

Kreditno garantni fond Crne Gore bi u narednih pet godina, po procjenama eksperata, trebalo da garantuje preko šest hiljada novih kredita u ukupnom iznosu od 220 miliona eura, čime bi se doprinijelo otvaranju 11.000 novih radnih mjesta.

Ovo je saopšteno na sjednici Odbora udruženja bankarstva i drugih finansijskih organizacija i osiguranja Privredne komore održanoj 6. decembra 2021. godine, tokom koje je predstavljen Nacrt zakona o Kreditno garantnom fondu Crne Gore.

Sjednicu na kojoj su razmotreni i makroekonomski pokazatelji objavljeni u oktobarskom Biltenu Centralne banke Crne Gore, informacije o stanju na tržištima kapitala i osiguranja za treći kvartal, te Usvojen je Program rada Odbora za 2022. godinu, vodio je predsjednik Odbora **Miloš Miketić**, uz podršku sekretara **Almera Bečića**.

ragića. U radu su pored članova učestvovali **Olivera Vukajlović**, direktorica Direktorata za unapređenje konkurentnosti Ministarstva ekonomskog razvoja, zatim **Selma Demirović** iz EBRD, kao i konsultanti koji rade na zakonu **Ratko Nikolić** i **Miloš Komnenić**.

U toku je javna rasprava o Nacrtu zakona o osnivanju Kreditno garantnog fonda koja traje do 20. decembra.

Ovaj fond se osniva kako bi se olakšao i povećao pristup finansijskim sredstvima za mikro, mala i srednja preduzeća, preduzetnike i poljoprivredne proizvođače iz registra poljoprivrednih gazdinstava u cilju stvaranja novih radnih mjesta, povećanja lokalne proizvodnje i usluga posebne vrijednosti, unapređenja tržišnog balansa i povećanja prilika za finansiranje Kvalifikovanih zajmoprimaca. KGFCG će nuditi kreditne garancije registrovanim

finansijskim institucijama na odabrane kredite za kvalifikovane zajmoprimce.

- Poseban fokus KGFCG biće na mikro preduzećima i preduzetnicima, kod kojih je identifikovan najteži pristup sredstvima finansiranja koja su im potrebna za rast, povećanje lokalne proizvodnje i kreiranje novih radnih mjesta – kazao je finansijski konsultant Ratko Nikolić.

Prema njegovim riječima, Pandemija COVID-19 je dodatno pogoršala ove probleme i stvorila krizu likvidnosti i opstanka za hiljade preduzeća, ugrozila zaposlenost i prihode. Zato su Vlada Crne Gore i EBRD dogovorili zajednički rad na uspostavljanju Kreditno-garantnog fonda Crne Gore kako bi pomogli u ublažavanju krize i poboljšanju pristupa finansijama na dugoročnoj i održivoj osnovi.

- Cilj je kreiranje i implementacija nezavisnog, samostalnog, trajnog, revolving i održivog kreditno-garantnog fonda radi unapređenja pristupa finansiranju za MMSP i preduzetnike – objasnio je on.

Osim prema preduzetnicima i MMSP, garancije Fonda biće usmjerene ka ženama u biznisu, poljoprivredi, turizmu, ICT, proizvodnji i sektoru za energetska efikasnost i obnovljive izvore energije.

KGFCG može registrovati bilo koju kreditnu finansijsku instituciju (banke, MFI, NBFi) koje je licencirala CBCG a imaju minimum tri godine iskustva na tržištu MMSP u Crnoj Gori i ispunjavaju kriterijume. Među benefitima koje KGFCG donosi kreditnim institucijama su profitabilno i bezbjedno korišćenje viškova likvidnosti u cilju povećanja kreditnih portfolija, proširena baza klijenata i povećanje prihoda od naknada, povećanje prodaje drugih proizvoda i usluga (cross selling) i poboljšana sposobnost uvođenja i ponude novih i kombinovanih finansijskih instrumenata, te smanjen rizik kreditiranja u djelatnostima i kod privrednih subjekata koji do sada nisu ispunjavali sve kreditne zahtjeve.

Članove Odbora je, između ostalog, interesovao odnos novog fonda i IRF-a, zatim da li će KGFCG biti pod supervizijom Centralne banke, odnosno da li će kreditima biti obuhvaćena i individualna poljoprivredna gazdinstva, te brojni drugi detalji.

Predstavnica Ministarstva ekonomskog razvoja Olivera Vukajlović je pozvala privrednike da pošalju sistematizovane sugestije i predloge u cilju unapređenja teksta Nacrta zakona do 20. decembra.

Makroekonomski pokazatelji

Makroekonomske pokazatelje iz oktobarskog Biltena CBCG saopštio je **Bratislav Vukčević**, savjetnik viceguvernera za monetarnu i ekonomsku politiku. U dokumentu se između ostalog navodi da je u septembru inflacija bila u blagom porastu, što je globalni fenomen. Bankarski sistem je visoko likvidan i stabilan. Prosječna ponderisana efektivna aktivna kamatna stopa je nastavila tendenciju opadanja. Neto strane direktne investicije su u blagom porastu.

Iz Informacije izdvojamo da je bilansna suma banaka u navedenom periodu iznosila 5,158 miliona eura (rast od 0,1% na mjesečnom nivou, odnosno 12,4% na godišnjem). Ukupni kapital banaka bio je 628,7 miliona eura (pad 0,2% na mjesečnom nivou i rast 1,6% na godišnjem). Odobreni krediti su 3.498,5 miliona eura (-0,8% na mjesečnom, odnosno, +9% na godišnjem nivou). Ukupni depoziti iznosili su 3.991,3 miliona eura (+0,1% na mjesečnom nivou, odnosno +20,9% na godišnjem nivou).

Tržište kapitala

Aleksandar Đuričković iz Komisije za tržište kapitala saopštio je da je tokom tri kvartala 2021. godine na ovom tržištu zabilježen rast ukupnog prometa, berzanskih indeksa MONEX i MNSE10, te tržišne kapitalizacije, ali i pad broja transakcija i vrijednosti emisija hartija od vrijednosti. Ukupan promet ostvaren na Montenegroberzi u tri kvartala 2021. godine iznosi 34,1 miliona eura, što je rast od 61,45% u odnosu na uporedni period 2020. godine. Berzanski indeks MNSE10 bilježi procentualan rast od 11,57%; a MONEX od 9,54%. Na segmentu prime tržište došlo je do povećanja prometa od 380%. Tržišna kapitalizacija je na kraju drugog kvartala 2021. godine iznosila 3,18 milijardi eura.

Tržište osiguranja

Informaciju o stanju na tržištu osiguranja prezentovala je Jovana Nenezić, glavni analitičar. Prema preliminarnim podacima za treći kvartal, ukupna bruto fakturisana premija iznosila je 74,4 miliona eura, što predstavlja rast od 2,8 miliona eura, odnosno 3,9% u odnosu na uporedni period prošle godine. Premija neživotnih osiguranja iznosila je 60,8 miliona eura, što predstavlja rast od 6,3%, dok je kod životnih iznosila 1,6 miliona eura i ostvarila pad od 5,5%. U ukupno ostvarenoj premiji na nivou tržišta na kraju III kvartala 2021. godine i dalje je dominantno učešće neživotnih osiguranja od 81,7%, dok za životna taj procenat iznosi 18,3%. Prema preliminarnim podacima, vrijednost ukupne aktive na nivou svih društava za osiguranje na dan 30. septembra 2021. godine iznosila je 257 miliona eura i ostvarila je rast od 3,1% (za 7,6 miliona eura) u odnosu na kraj 2020. godine.

Program rada

U Programu rada za 2022. godinu data su najvažnija pitanja i zadaci kojima će se Odbor udruženja bankarstva i drugih finansijskih organizacija i osiguranja baviti u narednoj godini. Program će se dopunjavati u toku godine sa aktuelnim pitanjima i zadacima koji proizilaze iz tekućih aktivnosti na ostvarivanju utvrđene ekonomske politike i potrebe samih privrednih subjekata.

Cilj rada Odbora je aktivno uključivanje svih njegovih članova i kreiranje ambijenta unutar njega koji će podstaći i omogućiti unapređenje poslovnog ambijenta u finansijskom sektoru, otklanjanje biznis barijera i modernizaciju poslovnih procesa, kroz iniciranje izmjena postojećeg zakonodavnog okvira i njegovu harmonizaciju sa zakonodavstvom Evropske unije; digitalizaciju i modernizaciju servisa unutar finansijskog sektora, sa ciljem povećanja efikasnosti kod pružanja usluge, povećanje zadovoljstva korisnika finansijskih usluga i smanjenje operativnog rizika prilikom pružanja usluga; praćenje makroekonomskih kretanja u Crnoj Gori i analiza rada tržišta novca, kapitala i osiguranja; praćenje izmjena zakonodavstva i analiza uticaja na finansijski sektor.

Pod tačkom razno članovi Odbora su diskutovali o novom tekstu Zakona o sprečavanju pranja novca i finansiranju terorizma, koji je stavljen na javnu raspravu. Predsjednik Odbora Miketić je pozvao privrednike da sistematizuju sugestije kako bi one bile poslate predlagачu, odnosno Ministarstvu unutrašnjih poslova. Posebno je, prema njihovoj ocjeni, diskutabilno rješenje koje se odnosi na video i elektronsku identifikaciju.

A portrait of a middle-aged man with short dark hair, wearing a dark blue suit jacket, a white shirt, and a dark tie with white polka dots. He is sitting in an office chair, looking directly at the camera with a neutral expression. In the background, there is a framed painting of a landscape with a boat on water, and a portion of a red flag is visible on the right side.

Đorđije Goranović, izvršni direktor Industrije mesa "Goranović"

**Potrošači nas svojom
lojalnošću decenijama
nagrađuju najvišom
ocjenom**

Pandemija je pokazala važnost proizvodnih aktivnosti i nadam se da će se u narednom periodu sistemski raditi na podsticanju proizvodne djelatnosti kroz podršku postojećim proizvođačima i motivisanje novih da se počnu baviti proizvodnjom.

Industrija mesa "Goranović", jedna od najznačajnijih kompanija u Crnoj Gori, obilježila je tri i po decenije uspješnog postojanja. Tim povodom razgovarali smo sa osnivačem i izvršnim direktorom kompanije **Đorđijem Goranovićem**.

Glasnik: Gospodine Goranoviću, možete li da čitaocima Glasnika kratko predstavite istorijat Vaše kompanije?

Đ. Goranović: Kompanija je počela sa radom 1986. godine kada je otvoren naš prvi maloprodajni objekat u Nikšiću. Od tada do danas, prešli smo dinamičan put i razvili se u jednu od vodećih crnogorskih kompanija u oblasti proizvodnje prehrambenih proizvoda. Kompaniju trenutno čine tehnološki moderna i higijenski strogo kontrolisana fabrika za proizvodnju mesnih prerađevina koja je puštena u rad 2001. godine; zatim moderna i automatizovana klanica opremljena prema najzahtjevnijim tehnološkim i higijenskim standardima za pripremu i distribuciju svježeg mesa, a koja posjeduje tri savremene linije za jagnjeće, goveđe i svinjsko meso, puštena u rad 2011. godine, kao i dva maloprodajna objekta.

Glasnik: Poslovanje Vaše kompanije obilježila su brojna priznanja. Recite nam više o tome,

Đ. Goranović: Pored svih nagrada i priznanja dodijeljenih našoj kompaniji, a koje nam mnogo znače, posebno priznanje za poslovna dostignuća stiglo je krajem 2019. godine, kada je u istraživanju o percepciji domaćih brendova koji se bave proizvodnjom hrane, koje je sprovedla agencija IP-SOS, prema mišljenju ispitanika kompanija Goranović zauzela prvo mjesto. Zadovoljstvo potrošača najbolja je ocjena rada jedne kompanije, a naši potrošači nas svojom lojalnošću decenijama nagrađuju najvišom ocjenom.

Glasnik: Koja ste tržišta osvojili tokom godina i kako je poslovanje u skladu sa najvišim standardima kvaliteta doprinijelo vašim izvoznim aktivnostima?

Đ. Goranović: Od 2008. godine, u našoj kompaniji se implementiraju najpriznatiji svjetski sistemi i standardi (HACCP sistem i standardi ISO 9001/2015 i ISO 22000/2018). Od 2017. godine imamo evropski izvozni

broj za oba naša proizvodna objekta, što su bitni preduslovi za izvoz u EU, ali i neka od tržišta regiona.

Od početka poslovanja održavamo kontinuitet u modernizaciji opreme, uvođenju novih tehnologija i proširenju kapaciteta. Trudili smo da pandemija ne poremeti taj kontinuitet. Prethodnih godina, proizvodni kapaciteti za proizvodnju fermentisanih kobasica i suvih komadnih mesa povećani su za 100% i vjerujemo da smo prema svim standardima spremni za evropsko tržište. Za sada izvozimo na tržišta Bosne i Hercegovine, Makedonije i Kosova, a izvoz je krenuo i prema Skandinaviji i Luksemburgu. Očekujemo da će se sa poboljšanjem zdravstvene situacije krenuti intenzivnije izvozne aktivnosti. Izvozne aktivnosti su veoma bitne za sve kompanije, a od njih će posebnu korist imati kompanije koje se i sada fokusiraju na kvalitet svojih proizvoda i ispunjavanje visokih evropskih standarda i koje će spremno dočekati ulazak Crne Gore u Evropsku uniju.

Glasnik: Moramo da se osvrnemo na poslovanje IM "Goranović" tokom pandemije, sa fokusom na 2021. godinu

Đ. Goranović: Pandemija je negativno uticala na poslovanje i naše kompanije, kao i na većinu kompanija kako u Crnoj Gori, tako i u svijetu. Ovogodišnja ljetnja sezona je bila mnogo bolja nego prethodna, ali prihodi još uvijek nijesu na nivou od prije pandemije. Uticaj pandemije na ugostiteljski i turistički sektor direktno se odražava na poslovanje naše kompanije. Trudimo se da se što bolje prilagodimo datim okolnostima i nadamo se boljim vremenima kada će se privreda oporaviti od pandemije i nastaviti, nadamo se, još snažniji razvoj.

Pandemija je pokazala važnost proizvodnih aktivnosti i nadam se da će u narednom periodu sistemski raditi na podsticanju proizvodne djelatnosti kroz podršku postojećim proizvođačima i motivisanje novih proizvođača da se počnu baviti proizvodnjom. Potrebno je raditi na kreiranju uslova koji će smanjiti uvoznu zavisnost. Da bi se to ostvarilo, mora se raditi i na razvoju konkurentnosti na lokalnom nivou i omogućavanju "predvidljivosti" u smislu da će primarni proizvođači imati garanciju

plasmana svoji proizvoda.

Glasnik: Kako se kompanija prilagođava razvojnim tendencijama koje se najavljuju - digitalnoj transformaciji i ozelenjavanju ekonomije?

Đ. Goranović: Poštovanje ekoloških principa je jedan od važnih aspekata našeg poslovanja. Naša kompanija izdvaja značajna finansijska sredstva za savremenu tehnologiju, a dio nje su i moderna postrojenja za prečišćavanje otpadnih voda proizvedena od strane najprestižnijih kompanija.

Cjelokupno poslovanje kompanije bazirano je na upotrebi ekoloških energenata, usljed čega je emisija CO2 u granicama standarda Evropske unije.

Sve navedeno, pored ostalih ulaganja, rezultiralo je činjenicom da rad fabrika Industrije mesa Goranović ne generiše negativne efekte na životnu sredinu.

U pogledu digitalne transformacije, i tu se trudimo da pratimo savremene tendencije i budemo u korak sa vremenom u kojem digitalizacija postaje jedan od glavnih aspekata poslovanja.

Glasnik: Kakvi su dalji planovi kompanije, nove investicije i očekivanja od ekonomskih kretanja u 2022. godini?

Đ. Goranović: Nadamo se da će 2022. godina donijeti stabilniju epidemijsku situaciju, što će rezultirati stabilizacijom tržišta i boljim ambijentom za poslovanje. Nadamo se da ćemo se vratiti u period prije pandemije u kojem se možemo fokusirati na nove kanale distribucije. Nažalost, prethodni period, pod snažnim uticajem pandemije, napravio je velike poremećaje i na domaćem i na izvoznim tržištima. Došlo je do velikog rasta cijena inputa za proizvodnju, prvenstveno energenata. Očekujem da će u 2022. godini doći do stabilizacije što će stvoriti preduslove za normalan rad.

Na kraju bih iskoristio priliku da svim čitaocima Glasnika i svim građanima Crne Gore čestitam praznike i nadam se da će im 2022. godina biti obilježena zdravljem i uspjehom i na privatnom i na poslovnom planu. Sve najbolje.

Đorđije Goranović, CEO of the Meat Industry "Goranović"

Consumers' loyalty as decade-long award

The Meat Industry "Goranović", one of the most important companies in Montenegro, marked three and a half decades of successful existence. On that occasion, we interviewed the founder and CEO of the company Mr. **Đorđije Goranović**.

Glasnik: Mr. Goranović, we would appreciate if you could briefly present the history of your company to the readers of Glasnik.

Đ. Goranović: The company started operating in 1986, when our first retail facility was opened in Nikšić. Since then, we have passed a dynamic path and developed into one of the leading Montenegrin companies in the field of food production. The company currently consists of a factory for the production of meat products, which is equipped with the modern technology and adheres to strictly controlled hygiene conditions, operating since 2001; then a modern and automated slaughterhouse equipped according to the most demanding technological and hygienic standards for the preparation and distribution of fresh meat, which has three modern lines for lamb, beef and pork, put into operation in 2011, as well as two retail facilities.

Glasnik: Your company's business has been marked by numerous awards. Could you please share more information about recognitions received?

Đ. Goranović: In addition to all the awards and medals given to our company, which mean a lot to us, a special recognition for business achievements was received at the end of 2019, when according to the respondents of a survey on the perception of domestic brands engaged in food production, conducted by IPSOS, the company Go-

ranović took first place. Consumer satisfaction is the best evaluation of a company's work and the loyalty, which our consumers have been showing for decades, has been our greatest reward.

Glasnik: Which markets have you won over the years and to what extent has operating in accordance with the highest quality standards contributed to your export activities?

Đ. Goranović: Since 2008, our company has been implementing the world's most recognized systems and standards (HACCP system and standards ISO 9001/2015 and ISO 22000/2018). Since 2017, we have had a European export number for both of our production facilities, which are important prerequisites for export to the EU, but also to some of the markets in the region.

Since the beginning of our business operations, we have maintained continuity in equipment modernization, introduction of new technologies and capacity expansion. We tried not to let the pandemic disrupt that continuity. In previous years, the capacities for the production of fermented sausages and cured meat products have been increased by 100% and we believe to be ready for the European market according to all standards. For now, we are exporting to the markets of Bosnia and Herzegovina, Macedonia and Kosovo, and have also started exporting to Scandinavia and Luxembourg. We expect more intensive export activities to start when the health situation improves. Export activities are very important for all companies, but particularly beneficial for those which are even now focused on the quality of their products, fulfillment of high European standards and which will be ready at the

Pandemic has shown the importance of production activities and I hope that in the future, we will systemically work on their encouragement by supporting the existing producers and motivating the new ones to engage in the production.

moment of Montenegro's entry into the European Union.

Glasnik: We would appreciate if you could review the business of IM "Goranović" during the pandemic, with a focus on 2021.

D. Goranović: The pandemic has also adversely affected the business of our company, as most companies in Montenegro and worldwide. This year's summer season was much better than the previous one, but revenues are still not at the pre-pandemic levels. The impact of the pandemic on the hospitality and tourism sector has directly reflected in the business of our company. We are trying to adapt to the given circumstances as much as possible and hope for better times, characterized by the economic recovery and even stronger development.

The pandemic has shown the importance of production activities and I hope that in the coming period we will work systematically on their encouragement by providing support to the existing producers and motivating new ones to start production. It is necessary to create conditions to decrease import dependence, which also requires working on the development of competitiveness at the local level and enabling "predictability" in terms of providing the primary producers with guarantees for the placement of the products.

Glasnik: How has your company adjusted to the announced development tendencies – digital transformation and green economy?

D. Goranović: Respect for environmental principles is one of the important aspects of our business. Our company allocates significant financial resources for modern technology, the part of which

includes modern wastewater treatment plants built by the most prestigious companies. The entire company's business is based on the use of eco-friendly energy sources, as a result of which CO2 emissions are within the limits of European Union standards. All of the above, in addition to other investments, resulted in the fact that the work of the Goranović meat industry factories does not generate negative effects on the environment.

In terms of digital transformation, we are trying to follow modern trends and keep up with the times when digitalization is becoming one of the main business aspects.

Glasnik: What are the company's further plans and expectations from economic trends in 2022? Do you plan new investments?

D. Goranović: We hope for a more stable epidemic situation in 2022, which will result in the market stabilization and a better business environment. We hope to return to the pre-pandemic period, when we can focus on new distribution channels. Unfortunately, the previous period, under the strong impact of the pandemic, caused great disturbances in both the domestic and export markets. There has been a large increase in the prices of production inputs, primarily energy-generating products. I expect stabilization in 2022, which will create preconditions for normal operations.

In the end, I would like to take this opportunity to extend season's greetings to all readers of Glasnik and all citizens of Montenegro, and I hope that 2022 will be filled with health and success, both privately and professionally. Best wishes.

Špediteri

Novim tranzitnim sistemom do olakšane trgovine i bržeg protoka roba

Odbor udruženja špeditera na sjednici održanoj 9. novembra 2021. godine razmotrio je Planiranje Studije mjerenja prosječnog vremena puštanja roba i Razvoj projekta NCTS – novog kompjuterizovanog tranzitnog sistema.

Sjednicu je vodio predsjednik Odbora **Darko Globarević** uz podršku sekretara **Filipa Vujovića**, a u radu su, pored članova, učestvovali načelnica Odsjeka za carinske postupke u Sektoru za carinsko-pravne poslove **Tatjana Vujisić**, pomoćnica direktora Sektora za carinske poslove **Maja Vučinić**, načelnik Odsjeka za projektovanje, razvoj i održavanje aplikativnog softvera u oblasti carinskog sistema u Sektoru za informacione sisteme **Igor Vukčević**, te predstavica Svjetske banke **Ratka Stijepović**.

Planiranje Studije mjerenja prosječnog vremena puštanja roba

Predsjednik Odbora udruženja špeditera **Darko Globarević** kazao je da su upravljanje granicama jedne zemlje i efikasnost u sprovođenju postupaka carinskih i drugih pograničnih organa koji su uključeni u carinjenje robe ključne tačke za mjerenje efikasnosti u međunarodnoj trgovini.

- Kako bi ostali konkurentni u današnjem poslovnom okruženju, privrednicima treba garantovati brzo i predvidljivo vrijeme carinjenja robe za njihove pošiljke koje ispunjavaju sve zakonske propise. S obzirom na to da igra važnu ulogu u carinjenju i puštanju robe u slobodan promet, carinska administracija treba da nastoji

da smanji složenost carinskih postupaka i ograniči zahtjeve za informacijama na podatke koji su neophodni za procjenu i odgovor na rizike i naplatu prihoda – kazao je **Globarević**.

Ratka Stijepović, Svjetska banka, kazala je da je u toku finalna verzija pripreme Studije mjerenja prosječnog vremena puštanja roba, te da je organizovano nekoliko sastanaka, kako sa državnim tako i sa privatnim sektorom, kako bi usaglasili konačne verzije upitnika.

- Mjeriće se prosječno vrijeme potrebno da se okončaju procedure uvoza, izvoza i tranzita roba od momenta ulaska u carisku teritoriju Crne Gore do momenta njenog napuštanja, odnosno do momenta puštanja robe u slobodan promet. U obzir će se uzeti ukupno vrijeme potrebno za završavanje svih formalnosti, a posebno će biti mjerena vremena svih aktera, javnih i privatnih, uključenih u pomenute postupke – kazala je ona.

Stijepović je istakla da je Mjerenje pomjereno za polovinu decembra, jer još nisu odredili sve konačne lokacije na kojima će ono biti spovođeno

Ona je zamolila da kompanije u narednih 7 dana dostave popunjene upitnike, prije nego što se krene sa štampom konačnih verzija i počne sa mjerenjem.

- Probno mjerenje će biti organizovano 17. novembra u Podgorici, a puno mjerenje će biti sprovedeno 28. novembra na carinskoj ispostavi Dobrakovo, dok će u Baru ovo mjerenje biti izvršeno polovinom decembra – kazala je ona.

NCTS – novi kompjuterizovani tranzitni sistem

Predjednik OU špeditera Darko Globarević je kazao da će realizacija projekta, koji je u završnoj fazi, omogućiti sprovođenje tranzitnog postupka bez zadržavanja robe na granicama, što podrazumijeva elektronsku komunikaciju carinskih organa svih država Evropske unije i drugih država članica Konvencije o zajedničkom tranzitu (Velika Britanija, Norveška, Island, Švajcarska, Lihtenštajn, Turska, Sjeverna Makedonija i Srbija).

- U toku je treća godina realizacije projekta za primjenu zajedničkog tranzitnog postupka, kojim će se olakšati trgovina, osigurati brži protok robe, uvesti jednostavnije procedure, smanjiti troškovi, te povećati konkurentnost domaćih privrednika na evropskom tržištu – istakao je on.

Tatjana Vujisić, pomoćnica direktora Sektora za carinske poslove je kazala da je Crna Gora prva sljedeća država koja će pristupiti Konvencijama o zajedničkom tranzitu.

- Da bi smo pristupili ovim Konvencijama neophodno je uskladiti odredbe nacionalnog carinskog zakonodavstva u oblasti tranzita sa odredbama Konvencija, te imati razvijene IT aplikacije kompatibilne sa drugim evropskim aplikacijama – kazala je ona.

Prema njenim riječima, potrebno je i postojanje zajedničkog domena koji će biti između carinske službe i Evropske komisije.

- Primjena Konvencije pretpostavlja prethodno izmijenjene carinske propise, uspostavljanje odgovarajuće organizacione strukture, te korišćenje elektronske tranzitne aplikacije kompatibilne sa evropskim Novim kompjuterizovanim tranzitnim sistemom (NCTS) – istakla je ona.

Vujisić je apostrofirala da će se ulaskom Crne Gore u Konvenciju olakšati robna razmjena između Crne Gore i njenih ključnih spoljnotrgovinskih partnera, jer će se broj potrebnih carinskih deklaracija smanjiti na jednu i zadržavanje i čekanje kamionskih pošiljki na graničnim prelazima sa susjednim državama, što će prevoznicima omogućiti bolje korišćenje transportnih sredstava (kamiona, kombija...) što može dovesti do nižih cijena transporta i u krajnjem rezultirati sniženjem cijena pojedinih roba.

- Neophodno je usaglasiti informatičke alate i izraditi aplikacije koje će biti povezane sa evropskim aplikacijama kao i sa Evropskom komisijom – istakla je ona, i dodala da je novom sistemizacijom u Upravi prihoda i carina obrazovana posebna jedinica koja će biti svojevrsan help desk i kontakt tačka sa Carinskom službom, gdje će privrednici moći da traže pomoć za sve probleme sa kojima se susreću u implementaciji i funkcionisanju aplikacije, ali i za probleme koje imaju u kompletnom carinskom sistemu.

Ona je najavila da predstoji obuka carinskih službenika i privrednika kako bi moglo da se krene u implementaciju NCTS sistema, jer je krajnji rok za njegov završetak 2022. godina.

Prema njenim riječima, potrebno je početi što prije sa nacionalnom primjenom, ali i uporedo sa njom vršiti testiranje aplikacije za njenu međunarodnu primjenu.

Vujisić je kazala da je urađen i sistem za upravljanje autorizacijama, gdje će svi korisnici biti autorizovani, te obezbijeđen sistem garancija za upravljanje postupkom.

Ona je istakla i da je izrađen novi Carinski zakon koji će biti usvojen do kraja godine.

-Dobili smo saglasnost Evropske komisije da je ovaj zakon usklađen sa carinskim, a uredbe za njegovo sprovođenje su pri kraju – kazala je Vujisić.

Kako ona navodi, donošenje ovih uredbi planirano je za sredinu 2022. godine, čime će Zakon moći da se primjenjuje, te da su te odredbe uglavnom usklađene sa propisima EU, ali da su za međunarodnu primjenu neophodni novi propisi.

- Trenutno radimo na instrukcijama koje će biti spremne nakon donošenja propisa i biti objavljene na sajtu kako bi ih svi mogli razumjeti – istakla je ona.

Vujisić je kazala da će se uskoro odabrati carinska ispostava za NCTS testiranje, a na osnovu javnog poziva biće odabran i špediter koji će učestvovati u ovom pilot testiranju.

Načelnik Odsjeka za projektovanje, razvoj i održavanje aplikativnog softvera u oblasti carinskog sistema u Sektoru za informacione sisteme Igor Vukčević kazao je da neće biti lako koja god kompanija bude izabrana za učestvovanje u ovom NCTS pilot projektu, jer će ovaj testni period zahtijevati velika prilagođavanja i prekovremeni rad.

On je istakao da se u okviru ovog projekta razvija portalska aplikacija na kojoj će svako ko je registrovan moći da podnese zahtjev za NCTS registraciju.

- Nosilac tranzitnog postupka mora biti registrovan kako bi bili ispunjeni uslovi propisani važećim zakonima – kazao je Vukčević, dodajući da su funkcionalnosti koje su od značaja za privrednike, a koje će imati aplikacija: elektronsko podnošenje i prijem zahtjeva za upis u registar akciznih obveznika, elektronsko podnošenje i prijem mjesečnih specifikacija, elektronsko podnošenje i prijem mjesečnih izvještaja, elektronsko podnošenje i prijem mjesečnih obračuna akcize, te evidencije kretanja akcizne robe i zahtjeve za povraćaj dijela plaćene akcize.

On je kazao da je najznačajnija novina ta što će kompletan proces carinjenja biti bespapiran, a razmjene informacija, kao što su deklaracije, zahtjevi ili odluke, između carinskih organa i privrednih subjekata, te da će se čuvanje tih informacija vršiti upotrebom tehnika elektronske obrade podataka, a da je za primjenu ove odredbe potrebno razviti nove i nadograditi postojeće IT sisteme.

Prema njegovim riječima, većina softverskih kuća u Crnoj Gori spremna je sada da ponudi špediterima nadogradnju već postojećih softverskih rješenja, jer su ih već razvijale za Srbiju i neke druge države EU.

Tokom diskusije koja je uslijedila, privrednici su istakli da će najveći problem predstavljati dobijanje bankarskih garancija za izvozne postupke, čime će biti ugrožen njihov opstanak. Oni su takođe ukazali na neophodnost organizovanja sjednice i sa ostalim nadležnim institucijama, kako bi se problemi i barijere sa kojima se susreću u poslovanju pokušali riješiti, posebno problem sa valorizacijom Slobodne zone u luci Bar, gdje je potrebno sinergijsko djelovanje svih privrednih subjekata i državnih organa koji posluju u njoj. Privrednici su ukazali i da su neophodne podsticajne mjere države, opštine i lučkih operatera, ali i unapređenje efikasnosti, kako u radu pružalaca usluga, tako i radu carinskog i inspekcijских organa, a sve u cilju zadržavanja postojećih i privlačenja novih korisnika, posebno u proizvodnim djelatnostima. Takođe, istakli su niz sistemskih problema koje je neophodno riješiti a prvenstveno je neophodno da ovaj sektor privrede bude na odgovarajući način prepoznat od nadležnih institucija.

U cilju potpune valorizacije Slobodne zone potrebno je sinergijsko djelovanje svih privrednih subjekata koji posluju u barskoj luci i državnih organa.

Špediteri i tranzitni saobraćaj

Crnoj Gori neophodna strategija intermodalnog transporta

Zajednička sjednica Odbora udruženja špeditera i Koordinacionog odbora za tranzitni saobraćaj Privredne komore Crne Gore održana je 21. decembra 2021. godine. U fokusu sjednice su bila ograničenja u poslovanju u Slobodnoj zoni Luke Bar, izazovi pred kojima se nalazi logistički pravac preko Crne Gore, trenutne prijetnje i pravci djelovanja, te planovi za 2022. godinu i zastupljenost logističkog pravca preko Crne Gore i Luke Bar.

Sjednicu je vodio predsjednik OU špeditera **Darko Globarević** uz podršku sekretara **Filipa Vujovića**, a u radu su pored članova Odbora učestvovali i zamjenik predsjednika Koordinacionog odbora za tranzitni saobraćaj **Dalibor Pelević**, v.d. pomoćnice direktora Sektora za carinsko - pravne poslove **Maja Vučinić**, v.d. pomoćnice direktora Sektora za usmjeravanje i nadzor nad radom carinarnica **Milena Radović**, načelnica Odsjeka za carinske postupke u Sektoru za carinsko-pravne poslove **Tatjana Vujisić**, šef carinske ispostave Slobodna zona Bar **Marko Krstić**, **Danilo Lakić**, Ministarstvo

kapitalnih investicija, te predstavnici Privredne komore v.d. potpredsjednika **Pavle D. Radovanović**, direktor Sektora za saobraćaj **Zoran Nikolić** i direktorica Sektora udruženja **Slavica Pavlović**.

Tokom sjednice, privrednici su ukazali na jednu od značajnih barijera u poslovanju, a koja se odnosi na Slobodnu zonu u luci Bar.

- Slobodna zona trebalo bi da predstavlja primjer dobre prakse i uspješan model privlačenja investicija, kao i da omogući efikasno poslovanje i značajne uštede objedinjavajući sve pogodnosti za investiranje i poslovanje na jednom mjestu – kazao je predsjednik OU špeditera **Darko Globarević**.

Sada, kako ocjenjuju privrednici, potencijali Slobodne zone nijesu valorizovani na najbolji način, na šta su uticala različita ograničenja sa kojima se privredni subjekti suočavaju: način prijavljivanja robe i vođenja evidencije u slobodnoj carinskoj zoni, unos domaće robe namijenjene izvozu, carinjenje i rok zadržavanja u Slobodnoj zoni,

rad skenera, te nedovoljan broj carinskih službenika koji obavljaju poslove nadzora što usporava realizaciju carinskih postupaka.

– U cilju potpune valorizacije Slobodne zone potrebno je sinergijsko djelovanje svih privrednih subjekata koji posluju u barskoj luci i državnih organa. Osim podsticajnih mjera od strane države, opštine i lučkih operatera, privrednici ukazuju na potrebu unapređenja efikasnosti u radu pružalaca usluga, kao i carinskog i inspekcijских organa, a sve u cilju zadržavanja postojećih i privlačenja novih korisnika, posebno u proizvodnim djelatnostima – istakao je Globarević.

Predsjednik OU saobraćaja **Deda Đelović** kazao je da ukidanje Slobodne zone u luci Bar nije rješenje, već da je neophodno naći prave podsticaje koji bi motivisali privrednike da budu njihovi korisnici.

- Sada imamo situaciju da se jedan po jedan podsticaj ukida i u velikom smo problemu. Moramo pokušati da zajednički sagledamo situaciju i vidimo gdje ima prostora za uvođenje realnih podsticaja za korisnike Slobodne zone, jer ako to ne uradimo, na žalost, jedini racionalni ishod će biti njeno gašenje – kazao je Đelović. On je dodao da ako se pogleda statistika 65 aktivnih korisnika Zone, preko 90% njih vezano je za skladištenje i pretovar.

Zamjenik predsjednika Koordinacionog Odbora i izvršni direktor u kompaniji MSC Montenegro, Dalibor Pelević prezentovao je svoj rad "Izazovi pred kojima se nalazi logistički pravac preko Crne Gore, trenutne prijetnje i pravci djelovanja".

– Oko 19% ukupnog svjetskog tereta u pomorskom transportu obavlja se kontejnerima, dok se oko 60% vrijednosti tereta transportuje morima i okeanima, a slična situacija je i na Zapadnom Balkanu. – kazao je Pelević.

Kao glavne izazove za luke istočnog Jadrana on navodi infrastrukturu povezanost sa centralnom i istočnom Evropom kao i Infrastrukturno i suprastrukturno opremanje luka (kako bi dobro opsluživale velike brodove).

– Bar je primjetno iza morskih luka Rijeke i Kopra. Prvenstveno zbog niskog stepena infrastrukturne, suprastrukturne i logističke razvijenosti naše luke, visokih troškova logističkih usluga, loše saradnje Crne Gore i Srbije (kao glavnog zaleđa), deficita razvojnih investicija, orijentacije Srbije ka drugim morskim lukama te procenta praznog hoda angažovanih kontejnera u povratnom pravcu – riječi su Pelevića.

On je istakao da samo 15% regionalnog tereta ide preko Luke Bar. Prema njegovim riječima, u Baru su samo tri brodarka, a luka Rijeke ima deset.

– Našom željeznicom je 2019. godine bilo samo 0,9% prevezenih kontejnera od ukupne količine 50.444 TEU, 70% tereta je koji se pretovara u luci dok je 82% tranzitnog (tranzitni teret čini preko 80% tereta u luci Bar) – rekao je on. Dozvoljeni bruto kapacitet pruge Bar-Beograd je 1060t a Rijeke - Beograd 1800t.

– U poređenju sa konkurentskim pravcima iz Hrvatske i Grčke koji su povezani sa Beogradom autoputem, mi u Crnoj Gori još nismo nijedan u upotrebi. Dok Hrvatska ima zajednicu za intermodalni transport i logistiku od 1995. godine, u Crnoj Gori ne postoji takvo tijelo a Koordinacioni odbor za tranzitni saobraćaj u Privrednoj komori je osnovan 2021. godine – kazao je on.

Pelević je apsorovirao da je apsolutni prioritet Crne Gore uvrštavanje zemlje na mapu panevropskih koridora, tj. TEN-T mrežu, što će

ozbiljne brodarka i investitore privući, te da su odnosi Srbije i Crne Gore izuzetno važni, jer preko Srbije luka Bar dolazi do Mađarske i Rumunije.

– Crna Gora mora napraviti Strategiju intermodalnog transporta. Administracija mora biti svjesna poslovnih problema, a privreda mora pomoći administraciji, kako bi djelovali kao jedan tim. Moramo snažno promovisati logistički pravac preko Luke Bar i Crne Gore u zemljama regiona, a privlačenjem većeg tereta preko Luke Bar biće i veće interesovanje brodarka za nju, a samim tim će i kamioneri imati više posla, a klijenti niže cijene uz bolju uslugu – istakao je Pelević.

Prema njegovim riječima, neophodna nam je modernizacija lučke infrastrukture i suprastrukture u cilju opsluživanja većih brodova i nalaženje strateškog partnera u vidu nekog od najvećih svjetskih brodarka odnosno svjetski poznatih logističkih firmi.

Marina Bošković, izvršna direktorica Željezničke infrastrukture, kazala je da svako parcijalno gledanje na stvari ne donosi napredak, te ukoliko ne sagledamo čitav segment ne možemo ni uspjeti.

- Godišnje je potrebno 32 miliona eura samo za redovno održavanje pruge, a opredijeljen je budžet od 6,2 miliona eura. Ako ulaganja ne budu veća i na dugi rok nećemo ništa postići – rekla je Bošković.

Prema riječima Dede Đelovića, postoji prostor za povećanje intenziteta transportne aktivnosti ako iskoristimo ono sa čime raspoložemo i uvežemo subjekte, te investiramo u modernizaciju željeznice i autoputa.

Branislav Zenović, Zenšped, ocjenjuje da Luka Bar ima deficit radnika i skladišnog prostora, te da je potrebno uložiti u kontejnerski voz, kranove i gat 1 kako bi se omogućilo većim brodovima da pristaju. Kao veliku barijeru navodi i izostanak direktnog platnog prometa sa Srbijom, te smatra negativnim što je planirano da Jadransko-jonska cesta zaobilazi Bar.

Danilo Lakić, Ministarstvo kapitalnih investicija, kazao je da luke sve više ulazu u tehnološki razvoj te zapošljavaju sve manje ljudi. Prema njegovim riječima, namjera je da se napravi dugoročna strategija za ovu oblast jer u suprotnom prijeti opasnost da ostanemo bez ikakvog transportnog proizvoda.

Sava Vujošević, član Odbora direktora Luke Bar smatra da je krajnje vrijeme da se konkretno priča o problemima, te o spajanju dva postojeća preduzeća u jedinstveno koje će poslovati na području luke.

- Imaćemo veliki problem u budućnosti, ako za ovu oblast ne napravimo državni projekat i oformimo radnu grupu od kvalifikovanih predstavnika svih zainteresovanih subjekata koja će raditi na strategiji – rekao je Vujošević

Jelena Velimirović, Ministarstvo finansija i socijalnog staranja, istakla je da ovaj resor teži ka tome da bude pomoć svim privrednim subjektima na transparentan način. Prema njenim riječima, sprovede se aktivnosti na pripremi novog nacrtu carinskog zakona, pa je pozvala PKCG i OU špeditera da daju svoje sugestije.

Nakon diskusije i iznešenih stavova učesnika zaključeno je da stručna služba Privredne komore uputi inicijativu prema Vladi Crne Gore i resornim ministarstvima za održavanje zajedničkog sastanka na kojem bi se razmotrila najhitnija i najbitnija pitanja oko budućnosti Luke Bar kao i ostali izazovi sa kojima se privredni subjekti iz sektora saobraćaja i špedicije susreću u svom poslovanju.

Metalurgija i metaloprerađivačka industrija

Očuvati aluminijumsku i industriju čelika

Slobodan Stanić, izvršni direktor kompanije Remid Vis – Mašinski centar, novi je predsjednik Odbora udruženja metalurgije i metaloprerađivačke industrije Privredne komore.

Na sjednici održanoj 24. decembra 2021. godine, Odbor je za zamjenika predsjednika izabrao **Draška Tomaševića**, direktora kompanije Zip iz Danilovgrada.

Tokom sjednice, u čijem su radu pored članova učestvovali v.d. potpredsjednika Komore **Pavle D. Radovanović** i direktorica Sektora udruženja **Slavica Pavlović**, razmotrena je Informacija o poslovanju sektora metalurgije i metaloprerađivačke industrije i predlog programa rada Odbora za 2022. godinu. Sekretarka Odbora **Marija Milačić**, prezentujući Informaciju, istakla je da se metalski sektor nalazi u teškoj situaciji, te da se sa velikim izazovima u poslovanju naročito susrijeću velika preduzeća. Ona je apostrofirala važnost aluminijumske industrije, kao i industrije čelika na cjelokupnu crnogorsku ekonomiju. OU je mišljenja da sve strane koje učestvuju u pregovorima o načinu daljeg poslovanja Uniprom KAP-a i Tošćelika pokušaju da zajedno nađu najbolje rešenje koje bi bilo prihvatljivo i koje bi pomoglo da ovi privredni subjekti nastave sa radom na korist crnogorske ekonomije i društva u cjelini.

Privrednici su istakli da konstantan problem kompanija iz ovog sektora predstavljaju likvidnost, zatim naplata potraživanja, porast cijena repromaterijala, nafte i naftnih derivata. Kao jedan od ključnih izazova akcentovan je nedostatak stručne radne snage, što je problem koji će dodatno biti naglašen većim otvaranjem evropskog tržišta prema kadrovima sa Balkana.

Privrednici su takođe ukazali na zastarjelost opreme i mašina, što je jedan od uzroka manje konkurentnosti na tržištu. Nabavka nove opreme zahtijeva velika ulaganja i nova zaduživanja kod poslovnih banaka.

- Evidentan je nedostatak projekata za investicije u našem sektoru kao i izvjesna sporost u reakcijama banaka i države za potrebe metaloprerađivačke industrije. Jer problemi se moraju rješavati u određenom vremenskom okviru, sve poslije toga nema efekta – kazao je Slobodan Stanić.

Joše jednom je istaknuta dramatična situacija u kojoj se nalazi Tošćelik DOO Nikšić gdje je proizvodnja obustavljena u martu tekuće godine, plate u iznosu od 90% se još uvijek isplaćuju zaposlenima, a dugovi kompanije se gomilaju. Takođe je ukazano na izazove s kojima se susrijeće kompanija Tara Aerospace koja bez bankarskih garancija ne može da učestvuje na tenderima i dobija nove poslove, jer bankama zakon onemogućava da podržavaju namjensku industriju. Iznalaženje rješenja za ovaj problem, u skladu sa uporednom praksom iz okruženja, doprinio bi otvaranju novih radnih mjesta i dodatnom prilivu u budžet iz ove izvozno orijentisane kompanije koja bi mogla da bude značajan zamajac crnogorske privrede.

Privrednici smatraju da ovaj sektor očekuje izazovna 2022. godina, ali i da pandemijska kriza, koja je doprinijela značajnom poskupljenju proizvoda iz Kine (zbog povećanja transportnih troškova) nudi i određene prilike za domaće metaloprerađivače.

Odbor je usvojio Program rada za 2022. godinu, u kojem je posebno istaknuto zalaganje za unapređenje poslovnog ambijenta, uklanjanje biznis barijera i mogućnost većeg korišćenja podrške iz EU fondova za šta je neophodno imati kvalitetne projekte. Ukazano je na potrebu ostvarivanja mjerljivih rezultata Odbora i snažnijeg uticaja na donosioca odluka kako bi se unaprijedila situacija u ovom sektoru.

- Definišite prioritete a Privredna komora će kao vaš servis biti tu da pomogne – istakao je potpredsjednik ove asocijacije Pavle D. Radovanović, dodajući da će prva prilika za direktnu komunikaciju biti redovni sastanak sa predsjednikom Vlade i ministrima.

Predstavljen projekat Solari 3000+ i 500+

Na sjednici Odbora energetike i rudarstva Privredne komore Crne Gore održanoj 19. novembra 2021. godine prezentovani su projekat Solari 3 000+ i 500+, tehnički uslovi za priključenje elektrana, koje funkcionišu po principu proizvodnje električne energije za sopstvene potrebe, instalisane snage do 30 KW, te implementacija dualnog sistema edukacije u visokom obrazovanju u okviru projekta DUALMON.

Sjednicu je vodio sekretar Odbora energetike i rudarstva, **Ranko Vukmirović**, a u radu su učestvovali i predstavnici Elektroprivreda Crne Gore, **Bojan Đordan** menadžer projekta Solari i izvršni rukovodilac FC Proizvodnja EPCG i **Rajko Jaredić**, rukovodilac sektora za prodaju FC Snabdijevanje, **Anja Čanović** inženjer u Službi za nestandardne priključke i distribuirane izvore u Crnogorskom elektrodistributivnom sistemu, direktor EPCG-Solar-gradnja **Ranko Vuksanović**, te samostalna savjetnica u Sektoru za projekte Privredne komore Crne Gore **Sandra Perić**.

Bojan Đordan, EPCG, je kazao da je Elektroprivreda Crne Gore, u saradnji sa Eko fondom počela realizaciju ovog projekta koji predstavlja prvi važan korak u procesu energetske tranzicije.

– Finansiranje i subvencioniranje korisnika za kupovinu i ugradnju fotonaponskih sistema odnosi se na snage do 10 kW za individualne stambene objekte, odnosno na fotonaponske sisteme snage do 30 kW za pravna i fizička lica, vlasnike poslovnih objekata – rekao je on.

Đordan je naveo da će EPCG za učesnike u ovom projektu omogućiti otplatu na rate koje će biti u visini dosadašnjeg prosječnog računa korisnika, a periodi otplate za segment 500+ biće od četiri do šest godina. Subvenciju od 20% obezbijediće EKO fond a kompletnu logističku i administrativnu operativu Elektroprivreda Crne Gore.

– S obzirom na to da Elektroprivreda pruža svu logističku podršku, ovo će biti veoma isplativo, posebno imajući u vidu da nakon isplate sistema, korisnik u najmanje narednih deset godina ima priliku da besplatno obezbjeđuje električnu energiju za sopstvene potrebe. Takođe, biće omogućeno da ostvareni višak energije, u skladu s važećom regulativom Crne Gore, vraća u distributivnu mrežu i prodaje ga EPCG - istakao je Đordan.

On je naveo da će se nedostajuća energija povlačiti iz mreže po istim uslovima, što će rezultirati mogućnošću da od potrošača i kupca električne energije, korisnik fotonaponskog sistema postane i proizvođač, što će u znatnoj mjeri uticati na rasterećenje kućnog ili budžeta firme, ukoliko se radi o sistemu instaliranom na nekom poslovnom objektu ili manjem pogonu.

Đordan je predstavio i glavne korake u realizaciji ovog projekta koji se odnose na : prijavu korisnika, obilazak lokacije, pripremu prethodne dokumentacije (tehno-ekonomska analiza) i ishodovanje potrebnih saglasnosti i dozvola, izvođenje i zaključivanje ugovora o radovima, te izradu i reviziju glavnog projekta.

– Crna Gora zaista ima ogroman energetski potencijal i sa ovim projektom građanima želimo da približimo cjelokupnu priču o energetske tranziciji, kao i samu proizvodnju električne energije iz obnovljivih izvora, te dopremo do samog potrošača kako bi shvatio svoju ulogu u ovom procesu i zadovoljio potrebe koje ima za energijom – istakao je Đordan.

Na kraju svog izlaganja, Đordan je pozvao sva pravna i fizička lica koja ispunjavaju uslove učešća u projektu Solari da se prijave na Javni poziv, kako bi se uvjerali u sve benefite koje donosi ovakav jedan sistem.

Anja Čanović, inženjer u Službi za nestandardne priključke i di-

stribuirane izvore u Crnogorskom elektrodistributivnom sistemu predstavila je tehničke uslove za priključenje elektrana, koje funkcionišu po principu proizvodnje električne energije za sopstvene potrebe, instalisane snage do 30 KW.

Ona je istakla da distribuirana proizvodnja postaje sve privlačnija sa tačke gledišta potrošača električne energije, te da krajnji korisnici sistema prelaze iz pasivne uloge potrošača u aktivnu, što im omogućava da korištenjem novih tehnologija upravljaju svojim profilom potrošnje.

– Na ovaj način se stvara nova kategorija korisnika distributivnog sistema, kupci – proizvođači. Posebno je važno to što potrošači mogu uštedjeti novac proizvodnjom električne energije za sopstvene potrebe i nepotrošeni višak električne energije plasiraju u mrežu, a sopstvena potrošnja im može pomoći pri smanjivanju gubitaka u njoj, jer se električna energija proizvodi i troši lokalno – kazala je Čanović.

Ona je navela tehničke uslove za priključenje malih elektrana na distributivni sistem, pri tom navodeći da se prilikom njihovog priključenja moraju poštovati važeći zakoni, pravila za funkcionisanje distribucije električne energije, te tehnička preporuka operatera distributivnog sistema i standardi iz ove oblasti.

– Obaveza operatora distributivnog sistema je da obezbijedi sigurnu i pouzdanu distribuciju električne energije i da garantuje rad i sigurnost distributivnog sistema i nakon priključenja izvora na mrežu – istakla je Čanović.

Prema njenim riječima, ukoliko kupac - proizvođač planira da priključi malu elektranu instalisane snage do 10 KW, na postojećem objektu, neophodno je preduzeti niz korake u postupku priključenja i dostavljanja dokumentacije kod CEDIS-a i ukoliko su dostavljene sve neophodne informacije i dokumentacija, zaključuje se ugovor o priključenju.

Čanović je kazala da se, prema dosadašnjim istraživanjima o obnovljivim izvorima energije, može zaključiti da Crna Gora posjeduje značajne resurse koji pružaju povoljne mogućnosti za njihovo energetske iskorišćavanje, navodeći da u Crnoj Gori trenutno postoji 14 elektrana, među kojima i jedna hidroelektrana, a koje su priključene na NN mrežu distributivnog sistema i to po principu proizvodnje električne energije za sopstvene potrebe, ukupne instalisane snage 462,5 kW.

Ona je na kraju istakla da posljednjih godina vlada veliko interesovanje za izgradnju solarnih elektrana i da je CEDIS do sada izdao preko 20 saglasnosti za priključenje i da se očekuje se da će do njihove realizacije doći do kraja sljedeće godine.

– Uloga Privredne komore u ovom projektu je da pruži podršku u svim projektnim aktivnostima, naročito prilikom angažovanja privrednih subjekata, identifikacije njihovih potreba kroz analizu upitnika, organizacije događaja na temu dualnog obrazovanja, aktivnog učešća u kreiranju generičkog modela dualnog obrazovanja, davanja preporuka za izmjenu legislative zasnovanim na analizi odgovora dobijenih od privrednika, kao i kroz sve ostale projektne aktivnosti gdje bude prepoznata potreba za njenim uključivanjem – kazala je Perić.

Na kraju, apostrofirala je da je izuzetno važno da ovakve inicijative dolaze od privrede, jer se studenti školuju da bi radili, a svim privrednicima je u interesu da imaju što bolji kadar.

Odboru udruženja građevinarstva i industrije građevinskih materijala, na sjednici održanoj 2. novembra 2021. godine, predstavljen je projekat na temu zelenih javnih nabavki Graspino Plus. Odbor je diskutovao o rješavanju imovinsko pravnih odnosa, te razmotrio informaciju o poslovanju u sektoru za II kvartal ove godine.

Sjednicu je vodio sekretar Odbora **Balša Rakčević**, a u radu su, osim članova, učestvovali predstavnici Ministarstva finansija i socijalnog staranja, Uprave za katastar i državnu imovinu i CEDIS-a.

Graspino Plus

Sandra Perić, samostalna savjetnica u Sektoru za projekte Privredne komore, predstavila je projekat Graspino Plus, koji se realizuje u okviru programa Mediteran, od 1. juna prethodne do 30. juna naredne godine.

Glavni cilj projekta GRASPINNO PLUS je da se prenesu znanja i inovativna rješenja nastala tokom prve faze rada na projektu na nove teritorije obuhvaćene Programom Mediteran a vezano za osnaživanje javnih uprava i klastera/mreža u korišćenju zelenih specifikacija/kriterijuma u tenderima po metodologiji razvijenoj u okviru projekta. Partneri na projektu su privredne komore, sektorske agencije i regionalne agencije. Budžet je 400.000 eura.

- Projektni rezultati su svjesnost, bolje kompetencije i poboljšani kapaciteti za javnu upravu i preduzeća – rekla je Perić.

Graspino nudi tri alata koje treba iskoristiti – svoju bazu podataka, te alate za podršku elektronskoj proceduri javne nabavke (eGPP support tool) i za proračun troška životnog ciklusa (Life Cycle Costing calculating tool - LCC).

Među narednim koracima u projektu, koji se odnose na mala i srednja preduzeća, su podrška stvaranju inovativnih klastera i povezivanju sa zelenim rastom sa naglaskom na e-nabavke; saradnja u aktivnostima čiji je cilj da se poboljšaju kapaciteti malih i srednjih preduzeća, da se obezbijede inovativna i integrisana rješenja uključujući detaljne informacije o proizvodima i uslugama osmišljenim za zelene javne nabavke i trošak životnog ciklusa; podrška MSP da poboljšaju karakteristike njihovih proizvoda/usluga, da bi bile usklađene sa zelenim javnim nabavkama i specifikacijama troška životnog ciklusa i da učestvuju u javnim tenderima; saradnja u zajedničkim aktivnostima koje bi služile za promovisanje aktivnosti, zelenih proizvoda i rješenja. Planirano je poboljšanje kapaciteta javne uprave za primjenu zelenih javnih nabavki, zelenih specifikacija/kriterijuma u tenderima sa zelenim proizvodima/uslugama čime se podstiče zeleni rast, posebno u eko-inovacijama; uticanje na donosioce politika vezano za tehnologije, rješenja i politike koje se tiču obnovljivih izvora energije i energetske efikasnost, te saradnja u zajedničkim aktivnostima i projektima od obostranog interesa na lokalnom, regionalnom, nacionalnom, evropskom nivou.

Rješavanje imovinsko pravnih odnosa

Privrednici su tokom sjednice apostrofirali izazove sa kojim se susrijeću, a odnose se na priključenje na infrastrukturu, procese potpune i nepotpune eksproprijacije, sporost u izradi elaborata i procjeni vrijednosti zemljišta (zbog velikog broja predmeta) i drugo. Posebno su istakli probleme u rješavanju imovinsko pravnih odnosa koji onemogućavaju, odnosno znatno usporavaju izgra-

Grđevinarstvo

Ubrzati rješavanje imovinsko pravnih odnosa

dnju i priključenje objekata na komunalnu infrastrukturu. Ističu probleme koje imaju sa lokalnom administracijom, a odnose se na kašnjenje u komunalnom opremanju. Smatraju da se obaveze lokalnih uprava koje se odnose na komunalno opremanje moraju propisima oročiti. Sa druge strane, kada privrednici komunalno opremanju lokaciju grad im to nadoknađuje po najnižim cijenama pojedinih pozicija na tenderu, što im proizvodi gubitke.

Predstavnici CEDIS-a su mišljenja da se izvor problema nalazi u neadekvatnom zakonodavnom okviru, međusobnoj neusaglašenosti zakona i podzakonskih akata kao i izostanku planske dokumentacije koja za posljedicu ima prekomjernu i divlju gradnju, a čije unapređenje bi znatno olakšalo posao kako ovoj kompaniji, tako i predstavnicima građevinskog sektora. Za brojne objekte se susrijeću sa problemima imovinske prirode, a među specifičnim situacijama istakli su nesuglasice sa skupštinama stanara oko pitanja vlasništva nad trafostanicama u stambenim objektima. Takođe, ukazuju na to da Crna Gora trenutno nema radno aktivnog energetskog inspektora, s obzirom na to da je jedini trenutno na bolovanju.

Nakon diskusije je zaključeno da je u narednom periodu neophodno nastaviti sa intenzivnom međuinstitucionalnom saradnjom posebno kada je u pitanju rad na izmjenama i usaglašavanju relevantnog zakonodavstva kao i sve iznijete probleme na sjednici u vidu inicijativa uputiti prema relevantnim nadležnim institucijama.

Poslovanje u sektoru

Sekretar Balša Rakčević, prezentujući informaciju o poslovanju u sektoru, kazao je da je vrijednost građevinskih radova u II kvartalu ove godine iznosila 171,7 miliona eura i što je za 1,8% manje u

odnosu na upoređi period prethodne. ali za 1,2% veća u odnosu na prvo kvartal. Ukoliko bi se poredilo sa istim periodom 2019. godine, navedena vrijednost je manja 17,5%, jer je tada iznosila 208,1 milion eura.

U drugom kvartalu 2021. godine u Crnoj Gori izdato je 65 građevinskih dozvola i prijava radova.

Prosječna cijena kvadratnog metra stana u novogradnji u Crnoj Gori, kada su u pitanju privredni subjekti, u II kvartalu 2021. iznosila je 1.242 eura i veća je za 10.9% u odnosu na II kvartal 2020. godine.

Među izazovima u poslovanju i preporukama za njihovo prevaziđanje Rakčević je, pored ograničenja koja su direktno u vezi sa pandemijom COVID-19, apostrofirao neusaglašenost zakonskih rješenja nadležnih institucija i jasnije definisanje pojedinačnih obaveza; sporo rješavanje imovinsko-pravnih odnosa; nepostojanje detaljnog katastra podzemnih instalacija. Kako bi se navedeni izazovi prevazišli neophodno je usaglasiti sve relevantne propise, prije svega: Zakon o planiranju prostora i izgradnji objekata, Zakon o energetici i Zakon o putevima kao i sva podzakonska akta donešena na osnovu ovih zakona. Takođe, neophodno je da, kod izrade relevantnog zakonodavnog okvira, nadležna ministarstva uključe sve zainteresovane subjekte, prvenstveno Upravu za katastar i državnu imovinu, lokalne direkcije za imovinu, CEDIS i druge. Odbor će intenzivirati komunikaciju sa resornim Ministarstvom na izradi nacрта novog zakona o planiranju prostora i izgradnji objekata.

U cilju daljeg razvijanja građevinskog sektora, u narednom periodu neophodno je jasno podržati investicije u kapitalne projekte i naći modele za nastavak izgradnje auto puta i drugih značajnih saobraćajnica, velikih hidrocentrala, turističkih naselja i iskoristiti ih kao osnov i zamajac za revitalizaciju industrije građevinskih materijala, posebno proizvodnje cementa, proizvodnje opearskih proizvoda, povećanje proizvodnje ukrasnog kamena.

Goran Jandreoski, direktor Aerodroma Crne Gore

**Uz dobre ideje i
ulaganje do visokih
vazduhoplovnih
standarda**

Stvaramo bolje uslove za zaposlene, ulažemo u edukaciju ljudi koji na svojim plećima svakodnevno iznose teret rada, povezali smo ACG sa evropskim partnerima i doveli velike kompanije na crnogorske avio-piste, istakao je Jandreoski.

Značaj Aerodroma Crne Gore za turizam i ekonomiju države je veoma veliki, jer smo prije svega avio-destinacija i fokus treba usmjeriti ka onome što provjereno donosi prihode i Crnoj Gori i našoj kompaniji, a to je razvoj novih linija, odnosno destinacija. Prioritet Aerodroma Crne Gore je povećanje broja putnika, poboljšanje infrastrukture kako bi taj cilj kvalitetno ispratili i unaprjeđenje usluge, a uz podršku resornog ministarstva kreiramo mjere podrške za naše partnere kako bi bili atraktivni i tokom zimske sezone i naredne godine, kazao je u intervjuu Glasniku **Goran Jandreoski** direktor Aerodroma Crne Gore.

Glasnik: Gospodine Jandreoski, šest mjeseci ste direktor Aerodroma Crne Gore. Molimo da ocijenite rezultate postignute u tom kratkom periodu i, kao čovjek koji je dugo godina u vazduhoplovstvu, prenesete svoje utiske o stanju i perspektivama kompanije kojom rukovodite?

G. Jandreoski: Rezultate koje sam sa pomoćnicima, saradnicima i uz saradnju sa Odborom direktora postigao ocijenio zaposleni u Aerodromima Crne Gore, korisnici naših usluga i građani. Mogu da kažem da sam se trudio da im prenesem znanje i da im ličnim primjerom pokažem da se mora posvećeno raditi, jer očekujem da, ako ostali vide da direktor posvećeno radi, počnu da slijede njegov primjer. Za ovo vrijeme, koliko sam u kompaniji, uspostavljena je saradnja sa ključnim nosiocima poslovnih procesa i u svim organizacionim cjelinama. Takođe, sa ove distance mogu da primijetim da u Aerodromima Crne Gore zaposleni nijesu navikli na iskren i fer odnos prema njima. A, kada ste fer i iskreni, to se ne cijeni i to me jako žalosti. U takvim okolnostima je izlišno težiti raditi za dobrobit kompanije. Svakako, mislim da su, u uslovima u kojima radimo, a od kojih su neki pandemija koronavirusa, rješavanje zaostalih problema i svakodnevna izloženost napadima koji nijesu motivisani profesionalnim već nekim drugim vrstama razloga, rezultati postignuti za ovo vrijeme više nego dobri. Stvaramo bolje uslove za zaposlene, ulažemo u edukaciju ljudi koji na svojim plećima svakodnevno iznose teret rada, povezali smo ACG sa evropskim partnerima, doveli velike kompanije na crnogorske avio-piste.

Kada je riječ o tehničkom stanju crnogorskih vazdušnih luka, moramo ih podijeliti na dva segmenta - na airside i landside. Po mojim kriterijumima, na skali od jedan do pet, airside u Podgorici za sada je trojka, a u Tivtu dvojka. Upravo zbog toga, imam veoma ambiciozan tehnički plan za oba Aerodroma.

Mnogo je gore stanje ako govorimo o landsideu - na oba terminala prokišnjavaju krovovi, elektro instalacije su u dobrom stanju, za IT infrastrukturu potrebna je nadgradnja, energetika je na zavidnom nivou. Moji saradnici, Odbor direktora i ja, trudimo se da sve uočene nedostatke otklonimo i postavimo crnogorske aerodrome na poziciju koju zaslužuju.

Nažalost, moram napomenuti i ono što je veoma bitno za radni ambijent - međuljudski odnosi u kompaniji su na jako niskom nivou, što me je razočaralo, jer dolazim iz svijeta u kom su kolege zaista kolege, uvijek spremne da skupa podnesu teret. Neobično je da je takvo stanje u kompaniji u kojoj su uslovi za rad odlični, ali

čovjek svakodnevno nailazi na nove izazove, tako da vjerujem da ću se i sa ovim uspješno izboriti, uz pomoć ljudi iz Aerodroma Crne Gore, koji i nezdravo radno okruženje prepoznaju kao izazov koji se prevazilazi isporučivanjem najboljih rezultata.

Glasnik: U kojoj mjeri je drugačije voditi Aerodrome Crne Gore u odnosu na Aerodrom u Skoplju? Ima li tu sličnih izazova i mogućnosti da se primjene slična rješenja za njihovo prevazilaženje?

G. Jandreoski: Rješenja kadrovske politike su sasvim različita, kao i kapacitet kadrova, naročito njihov kapacitet i znanje o vazduhoplovstvu. Tu prvenstveno mislim na dio kadrova koje sam zatekao u Aerodromima Crne Gore, a zatekao sam nekoliko stotina zaposlenih, gdje kod jednog dijela međunarodno iskustvo i znanje o avijaciji nije bilo zavidnom nivou. Ipak, ulaganjem u edukaciju mislim da se i to može ispraviti. Princip izazova je potpuno drugačiji - u Makedoniji je na prvom mjestu bila avijacija. Nažalost, u Crnoj Gori su prioriteti druge prirode.

Glasnik: Godina na izmaku bila je još jedna koju su obilježili pandemija covid-19 i izazovi za poslovanje koje ona nosi. Kako Aerodromi "prevazilaze" pandemijsku krizu koja je, bar u prvoj godini, uslovlila i značajan pad prihoda kompanije?

G. Jandreoski: Pandemija koronavirusa već drugu godinu remeti život kompletnog čovječanstva, a samim tim i poslovanje. Uprkos tome, Aerodromi Crne Gore su u 2021. godini dostigli 50 odsto letova iz rekordne 2019. godine, ostvarili smo oko 45 odsto prihoda, doveli nekoliko velikih aviokompanija u Crnu Goru i ne zaustavljamo se. Trudimo se da ti rezultati budu još bolji. Finansijski smo stabilni, zahvaljujući aktivnostima koje su preuzete prije mog imenovanja, a koje se odnose na dugove države prema Aerodromima Crne Gore. Podsjetiću da smo drugo najuspješnije preduzeće u državi.

Glasnik: Kakve su Vaše prognoze za 2022. godinu u poslovnom smislu a šta planirane aktivnosti za unapređenje rada Aerodroma Crne Gore? Sa koliko destinacija očekujete avio prevoznike u narednoj godini i da li možemo očekivati i letove nekih novih aviokompanija prema i iz Crne Gore?

G. Jandreoski: Postavili smo brojne ciljeve i vrijedno radimo na njihovom ostvarenju. Najvažniji je svakako da unaprijedimo i ostvarimo visoke vazduhoplovne standarde i da u prvoj polovini 2022. godine dobijemo sertifikat za Aerodrom u Podgorici, a do kraja godine i za Aerodrom Tivat. Planiramo ulaganje u infrastrukturu, na razuman način, jer su to sredstva građana, ne naša lično. Važno je napomenuti da našu infrastrukturu ne koristi samo civilno vazduhoplovstvo, već i Ministarstvo unutrašnjih poslova i Vojska Crne Gore, pa ćemo i sa njima planirati ulaganja i održavanje nivoa sigurnosti, koji je naš moto. Oprema i infrastruktura na airsideu moraju biti na veoma visokom nivou, a to nijesu jeftine stavke.

Glasnik: Kakvi su planovi kompanije za unapređenje aerodroma u Golubovcima i Tivtu?

G. Jandreoski: Uz podršku Odbora direktora napravili smo izmjenu procedure javnih nabavki za sve važne infrastrukturne projekte za Tivat i Podgoricu, a koja se tiče međunarodne sertifikacije ova dva

aerodroma. U saradnji sa Air Montenegrom, ministarstvima kapitalnih investicija i ekonomskog razvoja planiramo nove strateške destinacije za niskobudžetne kompanije. Planiramo investiciju u unaprjeđenje infrastrukture i sanacije terminalnih zgrada u Tivtu i Podgorici. Imamo još mnogo projekata koji su u idejnoj razradi i kada budu blizu realizaciji, sa zadovoljstvom ćemo ih podijeliti sa javnošću.

Glasnik: Crna Gora je, u percepciji stranih turista, prije svega avio-destinacija. Kako, po Vašem mišljenju, možemo unaprijediti avio-destinaciju i na taj način privući više gostiju koji nam dolaze avionom?

G. Jandreoski: Uz dobre ideje i ulaganje sve se može unaprijediti, a mi imamo podršku resornog ministarstva da radimo na povećanju broja vazdušnih konekcija iz Podgorice i Tivta. Značaj Aerodroma Crne Gore za turizam i ekonomiju države je veoma veliki, jer smo prije svega aviоdestinacija i fokus treba usmjeriti ka onome što provjereno donosi prihode i Crnoj Gori i našoj kompaniji, a to je razvoj novih linija, odnosno destinacija. Naš prioritet je povećanje broja putnika, poboljšanje infrastrukture kako bi taj cilj kvalitetno ispratili i unaprjeđenje usluge, a uz podršku resornog ministarstva kreiramo mjere podrške za naše partnere kako bi bili atraktivni i tokom zimske sezone i naredne godine.

Glasnik: Aerodromi Crne Gore žele da učestvuju u projektu European Connectivity for Regional Airports ECRA. Recite nam više o ovom projektu i zašto je značajno da Aerodromi Crne Gore budu njegov dio?

G. Jandreoski: Aerodromi Crne Gore su dio ECRA projekta u EUROCONTROL-u. Nažalost, kapaciteti naših kadrova su trenutno slabi i trudimo se da uhvatimo korak sa svijetom. ECRA je proces koji daje doprinos evropskom konceptu za saradnju i koordinaciju sa aerodromima i aviokompanijama, a najprije sa EUROCONTROL-om. Pored 14 grčkih aerodroma, dio ECRA projekta sada su i naša dva, što je veoma značajno, jer ćemo od te povezanosti imati samo benefite.

Glasnik: Turbulencija je pojam koji se vezuje za vazduhoplovstvo, međutim one ne izostaju ni u svakodnevnom javnom životu u Crnoj Gori. Uspješno se branite od izjava kako ste došli sa misijom da prodate Aerodrome Crne Gore. Ima li istine u tim pričama i kakva je Vaša vizija razvoja ove kompanije u srednjeročnom periodu?

G. Jandreoski: Naravno da nisam došao sa tom misijom, došao sam da radim onako kako najbolje znam – profesionalno, kao i svuda gdje sam radio i da zastupam interese kompanije i države. Priče o tome da sam u Crnu Goru došao da prodam Aerodrome Crne Gore neistine su i samo priče priče, kako vi to ovdje kažete, zlonamjerne besmislice. Uostalom, podsjećam Vas da odluku o eventualnoj koncesiji ne donosi izvršni direktor, niti Odbor direktora, već Vlada. To da li će i kakvu odluku donijeti nema veze sa mojim angažmanom, jer sam angažovan da brinem o najboljim interesima Aerodroma Crne Gore i to radim. Osim povećanja broja konekcija, što nam je uz obezbjeđivanje maksimalne sigurnosti i bezbjednost putnika i vazduhoplova prioritet, uz podršku zaposlenih i uz razumijevanje Odbora direktora, vrijedno radim na potencijalnim strateškim rutama koje su veoma važne za privredu i građane Crne Gore. To je u fokusu i za narednu godinu, tokom koje će, vjerujem, oba aerodroma dobiti sertifikat. U Briselu smo napravili prvi korak ka tome da crnogorski aerodromi postanu zeleni, iskazali interesovanje da tivatski aerodrom postane avio-dron stanica, razmišljam o stvaranju uslova da zaposleni prvi put, nakon 17 godina, dobiju uniforme, a ne da ih sami kupuju. To je samo dio onoga što radim.

Goran Jandreoski, director of Airports of Montenegro

**Good ideas and
investments lead to high
aviation standards**

We are creating better conditions for employees and investing in educating people who shoulder the burden of everyday responsibilities. We connected the Airports of Montenegro with European partners and brought large companies to the Montenegrin airfields, says Mr. Jandreoski.

The Airports of Montenegro are very important for tourism and the economy of the country, because we are primarily air destination and the focus should be on the activities which bring revenues to Montenegro and our company, such as the development of new routes i.e. destinations. The priority of the Airports of Montenegro is to increase the number of passengers, improve the infrastructure in order to meet this goal and improve the service. In cooperation with the line ministry we are creating support measures for our partners so as to be attractive during the winter season and next year, says in the interview for Glasnik Mr. **Goran Jandreoski**, the director of the Airports of Montenegro.

Glasnik: Mr. Jandreoski, you have been the director of the Airports of Montenegro for six months. We would appreciate if you could evaluate the results achieved in the short period and, as a man who has been engaged in the aviation for many years, share your impressions of the situation and perspectives of the company you run.

G. Jandreoski: The results I have achieved with my assistants, associates and in cooperation with the Board of Directors will be evaluated by the employees of the Airports of Montenegro, the users of our services and the citizens. I can say that I was putting efforts to pass my knowledge on them and by my personal example to demonstrate that we must work dedicatedly, because, in my opinion, if employees see diligent work of the director, they will follow his example. During my professional engagement in the company, the cooperation has been established with key managers of the business processes and in all organizational units. From this position, I can also notice that the employees at the Airports of Montenegro are not accustomed to an honest and fair attitude towards them. Being fair and honest is not appreciated, which makes me very sad. In such circumstances, it is difficult to work for the benefit of the company.

Certainly, under the circumstances in which we work, such as the coronavirus pandemic, dealing with the remaining issues and daily exposure to attacks, which are not motivated by professional but some other type of reason, I think that the results achieved during this time are more than good.

We are creating better conditions for employees and investing in the education of people who shoulder the burden of everyday responsibilities. We connected the Airports of Montenegro with European partners, brought large companies to Montenegrin airfields.

When it comes to the technical conditions of the Montenegrin airports, we must divide them into two segments - airside and landside. According to my criteria, on a scale from one to five, the airside in Podgorica is currently rated third, and in Tivat second.

Therefore, I have a very ambitious technical plan for both airports.

The situation is much worse if we talk about landside - roofs are leaking on both terminals, electrical installations are in good condition, the IT infrastructure needs to be upgraded, energy is at an enviable level. My associates, the Board of Directors and I are trying to eliminate all the shortcomings and bring Montenegrin airports to the position they deserve.

Unfortunately, I must also mention very important factor for the work environment. Interpersonal relations in the company are at a very low level, which disappointed me, because I come from a world where coworkers are true colleagues, always ready to share the burden. Such a situation is unusual for a company where there are excellent working conditions, but one encounters new challenges every day. Therefore, I believe that I will successfully cope with this issue, together with people from the Airports of Montenegro, who recognize unhealthy work environment as a challenge which is to be overcome by achieving the best results.

Glasnik: To what extent is it different to manage the Airports of Montenegro compared to the Skopje Airport? Are there similar challenges and opportunities to apply similar solutions in order to overcome them?

G. Jandreoski: Personnel policy solutions are quite different, as well as the capacity of personnel, especially their knowledge of aviation. This primarily refers to the staff that I encountered in the Airports of Montenegro, which is several hundred employees, some of whom do not have enviable international experience and knowledge of aviation. However, I think that this can be corrected by investing in education. The principle of the challenge is completely different - in Macedonia, aviation comes first. Unfortunately, priorities in Montenegro are quite different.

Glasnik: This was another year marked by the Covid-19 pandemic and the business challenges it brings. How do the Airports "overcome" the pandemic crisis which, at least in the first year, caused a significant drop in the company's revenues?

G. Jandreoski: For the second year in a row, the coronavirus pandemic has been disrupting the lives of all mankind, and thus business operations. Despite that, the Airports of Montenegro in 2021 reached 50 percent of flights from the record 2019, we generated about 45 percent of revenues, brought several large airlines to Montenegro and we do not stop. We are trying to make these results even better. We are financially stable, thanks to the activities undertaken before my appointment, which relate to the state's debts to the Airports of Montenegro. I take this opportunity to remind you that we are the second most successful company in the country.

Glasnik: What are your business forecasts for 2022 and what are the planned activities regarding the work improvement of the Airports of Montenegro? From how many destinations do you expect airline companies next year and can we expect flights of some new airlines to and from Montenegro?

G. Jandreoski: We have set a number of goals, which we are working hard to achieve. The most important goal is certainly to improve and achieve high aviation standards and to receive a certificate for the Airport in Podgorica in the first half of 2022 and for the Airport in Tivat by the end of the year. We plan to invest in infrastructure in a reasonable way, because these are the funds of the citizens, not our own. It is important to note that our infrastructure is used not only by civil aviation, but also by the Ministry of Interior and the Army of Montenegro, so with them we will plan investments and maintain the level of security, which is our motto. The equipment and infrastructure on the airside must be at a very high level, which are not cheap items.

Glasnik: What are the company's plans for improving the airports in Golubovci and Tivat?

G. Jandreoski: With the support of the Board of Directors, we have changed the public procurement procedure for all important infrastructure projects for Tivat and Podgorica, which concerns the international certification of these two airports. In cooperation with the Air Montenegro, the Ministries of Capital Investments and Economic Development, we are planning to attract low-budget companies from new strategic destinations. We are planning to invest in the infrastructure improvement and rehabilitation of terminal buildings in Tivat and Podgorica. We have many more projects, which are in the conceptual design phase and when we get closer their implementation, it will be our pleasure to make them public.

Glasnik: Foreign tourists perceive Montenegro primarily as an air destination. In your opinion, how can we improve the airline destination and thus attract more guests who come to our country by plane?

G. Jandreoski: Good ideas and investments bring improvements and we have the support of the line ministry to work on increasing the number of air lines from Podgorica and Tivat. The Airports of Montenegro are very important for tourism and econo-

my of the country, because we are primarily an air destination and the focus should be on activities which bring revenues to Montenegro and our company, such as the development of new routes i.e. destinations. Our priority is to increase the number of passengers, improve the infrastructure in order to meet this goal and improve the service. In cooperation with the line ministry we want to create support measures for our partners to be attractive during the winter season and next year.

Glasnik: The Airports of Montenegro would like to participate in the project European Connectivity for Regional Airports ECRA. We would appreciate if you could tell us more about this project and its importance for the Montenegrin Airports.

G. Jandreoski: The Airports of Montenegro are part of the ECRA project in EUROCONTROL. Unfortunately, the capacities of our staff are currently weak and we are trying to keep up with the global trends. ECRA is a process contributing to the European concept of cooperation and coordination with airports and airline companies, first of all with EUROCONTROL. In addition to 14 Greek airports, our two airports are now part of the ECRA project, which is very important, because that connection will bring us benefits.

Glasnik: Turbulence is a term which refers to aviation, but it is very present in everyday public life in Montenegro. You are successfully defending yourself from the statements that you came with the mission to sell the Airports of Montenegro. Is there any truth in these stories and what is your

vision of the company development in the medium run?

G. Jandreoski: Of course I did not come with that mission, I came to work the way I know best - professionally, as I worked everywhere and to represent the interests of the company and the state. The stories that I came to Montenegro to sell the Airports are not true and that's only talk, as it is said in Montenegro, malicious nonsense. After all, let me remind you that the decision on a possible concession is not made by the executive director or the Board of Directors, but by the Government. Whether and what kind of decision will be made has nothing to do with my engagement, because I am engaged to take care of the best interests of the Airports of Montenegro and I am doing so.

In addition to increasing the number of connections, which is our priority while ensuring maximum safety and security of passengers and aircraft, supported by employees and having the understanding of the Board of Directors, I am working hard on establishing potential strategic routes, which are very important for the economy and citizens of Montenegro. This is the focus for next year, during which, I believe, both airports will be awarded with a certificate. In Brussels, we took the first step towards making Montenegrin airports green and expressed interest in making the Tivat airport an airline drone station. I am also thinking about creating conditions for employees to get uniforms for the first time after 17 years, instead of buying them themselves. It's just part of what I do.

Razmotren Nacrt zakona o turizmu i ugostiteljstvu

Otklanjanje prepreka za efikasan razvoj turističke djelatnosti

Broj dokumenata koji je potreban ugostitelju ili turističkom djelatniku prilikom izdavanja odobrenja za obavljanje djelatnosti sveli smo na tri dokumenta koje je vrlo lako pribaviti, uz minimalnu administrativnu taksu, saopštili su predstavnici predlagača

U cilju otvorene diskusije i partnerskog odnosa javnog i privatnog sektora, Privredna komora Crne Gore i Ministarstvo ekonomskog razvoja, organizovali su 16. decembra 2021. godine okrugli sto na temu: Nacrt zakona o turizmu i ugostiteljstvu.

Ovaj zakon predstavlja krovni zakon u oblasti turizma i ugostiteljstva i njime se uređuju uslovi za obavljanje turističke i ugostiteljske djelatnosti, te druga pitanja od značaja za turizam i ugostiteljstvo. Nacrt zakona je usklađen sa zakonodavstvom Evropske unije, prenošenjem Direktive o putovanjima u paket i povezanim putnim aranžmanima.

Okruglim stolom je moderirao predsjednik OU turizma i ugostiteljstva **Ranko Jovović**, uz podršku sekretarke **Sanje Marković**, a u radu je pored članova učestvovao i **Marjan Milačić**, generalni direktor Direktorata za normativne poslove i upravni postupak u turizmu, Ministarstva za ekonomski razvoj.

Predsjednik OU turizma i ugostiteljstva Ranko Jovović kazao je da turizam u Crnoj Gori iz godine u godinu sve snažnije opravdava

ulogu strateške privredne grane, posebno imajući u vidu činjenicu da njegovo učešće u BDP kontinuirano raste.

– Uspješan razvoj turizma ima multiplikativan efekat i na druge privredne grane – trgovinu, poljoprivredu, saobraćaj i druge djelatnosti – istakao je Jovović.

Prema njegovim riječima, savremeni razvoj turizma karakteriše razvoj njegovih posebnih oblika, koji su značajni za generisanje zaposlenosti, povećanje standarda stanovništva i uravnotežavanje regionalnog razvoja. Neophodno je da se novim zakonskim rješenjem ide u pravcu unapređenja pravnog okvira za eliminisanje biznis barijera, kreiranja visokokvalitetnog turističkog proizvoda i dalji razvoj sektora turizma i ugostiteljstva kao strateške grane crnogorske privrede.

Marjan Milačić, generalni direktor Direktorata za normativne poslove i upravni postupak u turizmu, Ministarstva za ekonomski razvoj, kazao je da ovaj zakon predstavlja strateški dokument, te da je njegov nacrt izmijenjen u cijelosti, osim u dijelu evropske direktive koja se odnosi na zaštitu potrošača i turista.

- Uočen je određen broj prepreka za dalji efikasan razvoj turističke djelatnosti, odnosno nejasnoće koje je bilo neophodno riješiti, te se ukazala potreba da se jasnije iskaže, ne samo opštedruštveni interes u ovim oblastima, već i interesi pružaoca i korisnika turističkih usluga - kazao je Milačić.

Prema njegovim riječima, namjera stručnog tima Ministarstva ekonomskog razvoja jeste da novi zakonski tekst omogući lakše i brže ostvarivanje prava pružalaca turističkih/ugostiteljskih usluga, naročito prilikom dobijanja odobrenja za rad ugostiteljskih objekata, na koji način će biti eliminisano opterećenje za stranke koje je važeći Zakon nametao kada je u pitanju dostavljanje dokaza neophodnih za izdavanje pomenutih rješenja.

- Broj dokumenata koji je potreban ugostitelju ili turističkom djelatniku prilikom izdavanja odobrenja za obavljanje djelatnosti sveli smo na tri dokumenta koje je vrlo lako pribaviti, uz minimalnu administrativnu taksu – kazao je on.

Milačić je apostrofirao da je jedan od glavnih ciljeva ovog nacarta da tekst budućeg zakona bude u potpunosti usklađen sa pozitivnim propisima i zakonodovstvom Crne Gore, te da je u toku izrada nove platforme turističkog registra koja će biti modernija i u relanom vremenu omogućiti pristup svim statističkim podacima koji se odnose na ovu oblast.

On je istakao da je naročit osvrt prilikom izrade ovog Nacrta zakona učinjen u pogledu dodatnog normativnog uređivanja oblasti inspekcijiskog nadzora, odnosno odgovarajućeg postupanja inspekcijiskih organa i kaznenih odredbi.

– Rješenja ponuđena ovim Nacrtom, a u saradnji sa odgovarajućim inspekcijiskim službama, dovešće do drastičnog suzbijanja sive ekonomije i nelegalnog poslovanja – kazao je on. Dodao je da je Krivičnim zakonikom Crne Gore propisano da je obavljanje privredne djelatnosti bez odobrenja za rad i protivno odobrenju za rad krivično djelo. Stoga, je takav predlog odredbe inkorporiran i u ovaj Nacrt, a nadležni inspekcijiski organ neće moći izreći prekršajnu, već će biti normativno obavezan da podnese krivičnu prijavu.

Napominje i da je postojao ogroman broj prekršaja u prethodnom Zakonu, a da je sada taj broj sveden sa 95 na 46.

- S tim u vezi, a u skladu sa Zakonom o prekršajnom i inspekcijiskom nadzoru, predvidjeli smo obavezu nadležnog inspektora koji, u slučaju da primijeti neku nepravilnost, subjektu mora ostaviti određeni rok da istu otkloni, uz odgovarajuću pravnu pouku šta slijedi ukoliko ona ne bude otklonjena – kazao je on.

Kao jedan od pozitivnih uticaja ovog Nacrta zakona, Milačić navodi: pojednostavljenje procedure upravnog postupka, odnosno izdavanja rješenja o odobrenju za obavljanje djelatnosti i rješenja o dodjeli kategorije, u cilju lakšeg ostvarivanja prava pružalaca usluga u turističkoj i ugostiteljskoj djelatnosti. Takođe, digitalizaciju procesa rada; eliminisanje nelegalnog poslovanja, odnosno poslovanja suprotno propisima; kvalitetnije uređenje procesa pružanja usluga u turističkoj i ugostiteljskoj djelatnosti; podizanje nivoa zaštite turista, te preciziranje nadležnosti relevantnih institucija, odnosno jasna podjela nadležnosti inspekcijiskih organa na državnom i lokalnom nivou po pitanju nadzora nad sprovođenjem zakona.

- Predloženim normama ovog Nacrta zakona stvoriće se neophodni uslovi za brže ostvarenje strateškog cilja, osigurati kvalitet pružanja usluga i smanjiti rizik za njihove korisnike, omogućiti

efikasniji nadzor nad sprovođenjem zakona i produktivniji rad inspekcijiskih organa, što će u krajnjem obezbijediti stabilan i kontinuiran izvor budžetskih prihoda. Na kraju, ovaj zakonski tekst će normativno urediti turizam i ugostiteljstvo isključivo kao uslužne djelatnosti i eliminisati nedoumice i pravne dileme u dijelu normi koje upućuju na djelatnosti koje se regulišu i drugim propisima, te će biti napravljena jasna podjela nadležnosti između organa koji izdaju odgovarajuća odobrenja za obavljanje djelatnosti odnosno podjela nadležnosti i ingerencija inspekcijiskih organa na državnom i lokalnom nivou.

- Nacrtom novog zakona nastaviće se kontinuitet razvoja turizma kao strateške grane razvoja crnogorskog turizma, u smislu što će se zakonskim odredbama prepoznati novi vidovi turističke ponude, a takođe i obezbijediti princip održivosti i unaprjeđenja postojeće ponude u cilju pozicioniranja zemlje kao visokokvalitetne turističke destinacije. Takođe, unaprjeđenje zakonodavnog okvira u pogledu prepoznavanja novih i poboljšanja postojećih potencijala turističke ponude Crne Gore doprinijeće njenoj diverzifikaciji, sve u cilju osiguravanja kvaliteta turističkih usluga, odnosno uvećanja broja noćenja i ostvarenih prihoda. Konačno, ovim Nacrtom će se, kada su ove usluge u pitanju, precizno definisati ko i pod kojim uslovima može pružati te usluge, te će se definisati njihov odgovarajući sadržaj – zaključio je on.

Nenad Drašković, Unija poslodavaca Crne Gore pozdravio je Nacrt novog zakona, ističući posebno dio koji se odnosi na suzbijanje sive ekonomije, koja predstavlja jedan od velikih problema u crnogorskoj privredi, a posebno turizmu.

– Smatram da će se navedenim rješenjem ovoj problematici stati na put, ali bez dobrog inspekcijiskog nadzora, sav posao će biti uzaludan – kazao je Drašković, dodajući da je ovaj Zakon neophodno usaglasiti sa onim o inspekcijiskom nadzoru.

On je istakao da je uklanjanje koncepta tajnog gosta iz Zakona dobro, jer se pokazao kao suvišan i nepotreban mehanizam.

Boris Marđonović, Udruženje hotela Crne Gore istakao je da ovo udruženje smatra da trenutni Nacrt i najavljene izmjene Zakona predstavljaju dobar i značajan napredak, posebno u uklanjanju biznis barijera.

– Značajan napredak je postignut na polju deregulacije oblasti, koje su predstavljale biznis barijere i izvor sive ekonomije. Odlična ocjena pripada sistemskim rješenjima, koja utiču na realne probleme privrede, kao npr. siva ekonomiju za koju je predviđena krivična odgovornost, inspekcijiski nadzor kojemu se vraća načelo preventivnosti ili ukidanje knjige prigovora koje reguliše zakon o zaštiti potrošača – kazao je on.

Kao jednu od sugestija, ovo udruženje predlaže da se Nacrtom prije svega utvrdi lista regulisanih profesija u turizmu i ugostiteljstvu, te da se obavljanje turističkih djelatnosti dozvoli isključivo pravnim i fizičkim licima koja su upisana u Registar turističkih subjekata na osnovu dokaza o kvalifikacijama.

Takođe, smatraju da je zabrana naplate ulaza na plažu prihvatljiva, ali da ukidanje naplate mobilijara na barem 70% plaže dovodi u pitanje održivost poslovanja pružalaca ovih usluga, kao i uređenje i održivo čišćenje plaža.

Boško Vujičić, Udruženja turističkih agencije Crne Gore, imao je nedoumice koje su se odnosile na podružnice turističkih agencija i njihovo postojanje u istom gradu u kojoj posluje i sama agencija,

te da li je i dalje potrebno jemstvo od 20.000 eura za svaku podružnicu.

Milačić je objasnio da je kod podružnica ili ekspozitura u pitanju isključivo terminološko usaglašavanje sa Zakonom o privrednim društvima, te da će obaveza jemstva i dalje postojati, ukazujući na njenu neophodnost u obimu i vrsti obezbjeđenja u vidu zaštite korisnika turističkih usluga.

Vujičić je kao sugestiju naveo i da dokaz da pokrenuti postupak za legalizaciju B građevinske dozvole, bude naveden kao neophodan dokument, s obzirom na veliki broj nelegalnih objekata u turizmu.

Milačić je objasnio da je prekinuto sa praksom da se svake godine dostavljaju zahtjevi za legalizaciju, koji postoje samo radi forme, te da će biti neophodno dostaviti dokaz da je postupak za istu u toku, ili iz opravdanih razloga u zastoju.

Predrag Leković, Adriatic Marinas pozdravio je novine koje se tiču kondo smještaja, ali je mišljenja da model mješovitog hotela nije trebao biti uklonjen iz Nacrta zakona, smatrajući da on predstavlja najbolji model poslovanja i ostavlja najveći utisak na samog gosta.

Milačić je istakao da će fokus biti na valorizaciji crnogorske obale, prvenstveno u pravcu izgradnje smještajnih kapaciteta, iz razloga što diskreciono pravo vlasnika stambenih jedinica da iste koriste u neturističke svrhe ne pokazuje dobre rezultate.

Anica Terzić, Explorer kazala je da ova kompanija koja u svojoj ponudi ima tri avanturistička parka, nailazi na problem u dijelu poslovanja koji se odnosi na dobijanje odobrenja za rad i upis u turistički registar, jer aktivnost na koju se odnosi nije precizno definisana Zakonom kao avanturistički park. Takođe, problem predstavlja i neprepoznavanje vožnje motornih sanki kao turističke ponude, te da ova aktivnost nije uključena u sportske, turističke i rekreativne.

Prema njenim riječima, avanturistički park na Gorici je postao izletišta, kako građana tako i svih turista, te da je ovaj zabave izuzetno tražen i samim tim treba biti uključen u novi Zakon.

Milačić je kazao da neće biti problema da se ovakvi i slični objekti normativno prepoznaju ovim Zakonom.

Stefan Djukanović, NVO Udruženje turističkih operatora Kotor, zahvalio je na sluhu koji je resorno ministarstvo imalo za privrednike i pohvalio rješenja koja se od-

nose na ovu djelatnost, ističući da je ovaj Zakon veliki iskorak i kvalitetnije rješenje od trenutnog.

Međutim, smatra da je, po pitanju člana 3 Nacrta zakona koji se odnosi na usluge u turizmu, neophodno definisati na koje se usluge tačno odnosi, kako ne bi bilo prostora za sivu ekonomiju.

Zeljko Cicović, hotel Ami – imao je sugestiju koja se odnosi na član kojim je predviđeno da se upravljanje hotelom koji posluje po kondo modelu mora povjeriti renomiranom hotelskom operatoru. On je istakao da ne vidi razlog zašto vlasnik, osnivač ne može zaposliti kvalitetan kadar koji će upravljati njegovom imovinom, pod uslovom da ispunjava ostale uslove propisane Zakonom o turizmu, te da će sami vlasnici nastojati da nađu kvalitetan domaći kadar.

Milena Brajović, Čelebić city je dostavila sugestiju da treba uskladiti pravilnik između institucija, a koji se odnosi na način vođenja i sadržaj knjige gostiju u ugostiteljskim objektima za smještaj, u pisanoj i elektronskoj formi.

Brajović smatra da bi, imajući u vidu, razvoj i sve veću primjenu tehnologije, neophodnost za smanjenjem otpada (papir), te koncept održivog razvoja, bilo poželjno da se Zakonom definišu ove procedure i procesi digitalizuju, u najvećoj mogućoj mjeri. U suprotnom, neusklađenost ovih pravilnika za posljedicu ima novčane kazne za ugostitelje, odnosno pravna i odgovorna lica u društvu.

Tokom okruglog stola, predloženo je i da se u novi Zakon uvrsti i član koji se odnosi na ugostiteljske usluge na uzgajalištu vodenih organizama. Ove usluge obuhvatile bi pripremanje i usluživanje toplih i hladnih jela, pića i napitaka iz pretežno sopstvene proizvodnje, te usluge učestvovanja u aktivnostima akvakulture/marikulture, kao što su: hranjenje vodenih organizama, čišćenje uzgojnih instalacija, izlov vodenih organizama, prezentacija uzgoja vodenih organizama i sl.

Milačić je na kraju zaključio da će ovaj Nacrt zakona dovesti do normativnog prepoznavanja turističke privrede, te da je namjera da on bude primjenljiv u najvećoj mogućoj mjeri.

On je kazao da će sve sugestije iznesene tokom okruglog stola biti razmotrene do kraja javne rasprave, i pozvao da se iste dostave resornom Ministarstvu, kako bi bile razmotrene i u krajnjem prihvaćene.

Privredna komora Crne Gore u saradnji sa Upravom prihoda i carina Crne Gore, organizovala je 15. decembra 2021. godine okrugli sto na temu: "Registar stvarnih vlasnika pri Centralnom registru privrednih subjekata".

Direktor sektora za obrazovanje i kvalitet, dr **Mladen Perazić** kazao je da je okrugli sto organizovan u cilju informisanja crnogorskih privrednika o Registru stvarnih vlasnika, u okviru Centralnog registra privrednih subjekata, a u skladu sa odredbama Zakona o sprječavanju pranja novca i finansiranja terorizma i podzakonskih akata.

Predstavnici Uprave prihoda i carina, v.d. pomoćnice direktorice **Duškanka Vujišić** i **Enis Huremović** su kroz prezentaciju upoznali učesnike okruglog stola sa zakonskom regulativom, obavezama i registracijom stvarnih vlasnika pri Centralnom registru privrednih subjekata, te kako pristupiti portalu u cilju ispunjavanja ovih obaveza.

Vujišić je kazala da je registar uspostavljen 1. avgusta 2021. godine, a definisan je Zakonom o sprečavanju pranja novca i finansiranja terorizma, te istakla važnost tačnih podataka.

– Na osnovu ovog zakona donijet je Pravilnik o registru stvarnih vlasnika, koji predstavlja elektronsku bazu podataka u kojoj se čuvaju tačni podaci o stvarnim vlasnicima, a sve u cilju obezbjeđivanja transparentnosti vlasničkih struktura i sprovođenja mjera za sprječavanje pranja novca i finansiranja terorizma – istakla je Vujišić.

Prema riječima Huremovića, registar se nalazi isključivo u online formatu, te mu se samo na takav način može pristupiti.

On je kazao da se stvarnim vlasnikom privrednog društva, odnosno pravnog lica, smatra fizičko lice koje je posredno ili neposredno imalac najmanje 25% učešća akcija, prava glasa ili drugih prava, na osnovu kojih učestvuje u upravljanju, odnosno kapitalu sa više od 25% udjela ili ima odlučujući uticaj u upravljanju imovinom privrednog društva, odnosno pravnog lica. Takođe, stvarnim vlasnikom se smatra i ono lice u privrednom društvu, odnosno pravno lice koje posredno obezbijedi ili obezbjeđuje sredstva i po tom osnovu ima pravo da odlučujuće utiče na donošenje odluka organa upravljanja privrednim društvom, odnosno pravnim licem prilikom odlučivanja o finansiranju i poslovanju.

Tokom prezentacije istaknuto je da su

Okrugli sto u saradnji sa Upravom prihoda i carina

Registar stvarnih vlasnika pri Centralnom registru privrednih subjekata

privredna društva, pravna lica, udruženja, ustanove, političke partije, vjerske zajednice, umjetničke organizacije, komore, sindikati, udruženja poslodavaca i drugi poslovni i pravni subjekti, dužni da u Registar unose podatke o stvarnim vlasnicima i promjenama vlasnika u roku od osam dana od dana upisa lica iz ovog stava u privredni ili poreski registar, odnosno u roku od osam dana od promjene podataka o vlasniku. Za tačnost unijetih podataka odgovorna su lica koja registruju podatke

Ove obaveze oslobođeni su: preduzetnici; jednočlana društva sa ograničenom odgovornošću; kao i direktni i indirektni budžetski korisnici.

Ako se podaci o pravnom subjektu ne nalaze u Centralnom registru privrednih subjekata, Registru poreskih obveznika i Centralnom registru stanovništva vrši se unos podataka kojima pravni subjekat raspolaže. Ukoliko podaci kojima raspolaže pravni subjekat ne odgovaraju podacima koji se nalaze u registrima, pravni subjekat će tražiti izmjenu podataka u odgovarajućem registru u kojem se vode ti podaci.

Na Portalu eFirma na sajtu crps.me, pored elektronske registracije privrednih subjekata nalazi se i Registar stvarnih vlasnika koji omogućava: registraciju i pretragu stvarnog vlasnika, te naručivanje izvoda

Navedeno je da je postupak registracije,

pretrage i naručivanja na portalu bliže objašnjen korisničkim uputstvom, koje je dostupno na portalu, a da je online registracija stvarnih vlasnika moguća isključivo za korisnike sa sertifikatom. Korisnici koji imaju registrovan digitalni certifikat ovlaštenog pravnog lica i ovlaštenje mogu da registruju stvarnog vlasnika za konkretan privredni subjekat.

Tokom diskusije koja je uslijedila, učesnici skupa su postavljali pitanja koja su se odnosila na krajnji rok za registraciju, evidentiranje, pristupu i broju stvarnih vlasnika koje je moguće registrovati, te postupku dokazivanja ukoliko stvarni vlasnik nije poznat.

Seminar u okviru Dana obrazovanja i učenja odraslih

Analiza finansijskih izvještaja u funkciji donošenja poslovnih odluka

Privredna komora Crne Gore organizovala je 8. decembra 2021. godine seminar "Analiza finansijskih izvještaja u funkciji donošenja poslovnih odluka".

Događaj je realizovan u okviru manifestacije Dani obrazovanja i učenja odraslih, koja se održava od 15. novembra do kraja decembra.

- Poslovne odluke na finansijskom tržištu donose se na bazi istinitih i objektivnih informacija, koje moraju biti predmet posebne finansijske analize. Osnovni instrumenti analize su brojevi od kojih su najznačajniji racio brojevi ili pokazatelji, kojima će biti posvećena posebna pažnja – kazao je u uvodnoj riječi dr **Mladen Perazić**, direktor Sektora za obrazovanje i kvalitet Privredne komore Crne Gore. On je objasnio da je cilj finansijske analize da kvalitativno ocijeni finansijski, imovinski i prinosni položaj preduzeća.

Perazić je iskoristio priliku da učesnike seminara obavijesti da Komora, u saradnji sa domaćim i stranim partnerima, realizuje projekat "Dualmon" – uvođenje dualnog oblika obrazovanja u visokom obrazovanju. Cilj ovog projekta je pružiti podršku različitim potrebama i interesima: studenata, kompanijama i institucijama visokog obrazovanja u zemlji, kao i dati preporuke za sprovođenje dualnog obrazovanja u cijeloj Crnoj Gori. U okviru ovog projekta urađena je komparativna analiza rješenja sistema dualnog obrazovanja u zemljama EU, koja će biti dostavljena putem maila, te link sa upitnikom o analizi potreba crnogorske privrede za ovakvim modelom studiranja.

Predavač, dr **Milan Lakićević** je redovni profesor na Ekonomskom fakultetu Univerziteta Crne Gore, a kao gostujući predavač angažovan je i na Ekonomskom fakultetu u Banja Luci. Autor je više od 60 naučnih i stručnih radova, kooautor dvije knjige i učestvovao je u izradi velikog broja projekata i studija koje je realizovao Ekonomski fakultet. Član je Savjeta za visoko obrazovanje i predsjednik revizorskog odbora Elektroprivrede Crne Gore.

On je kazao da analiza predstavlja naučni metod raščlanjivanja (razlaganja) i objašnjenja neke složene statičke ili dinamičke pojave. Takva pojava, dodaje on, je finansijski izvještaj preduzeća.

- Analizom se utvrđuje zašto je rezultat upotrebe resursa takav kakav jeste, koji su uzroci i posljedice i kako dalje, a finansijski izvještaji predstavljaju odgovornost menadžmenta preduzeća- istakao je on.

Prema njegovim riječima, bilans ili finansijski izvještaj jeste računovodstvena, poslovno-finansijska, statistička, ekonomska i društvena pojava.

- Zbog značaja informacija koje sadrže bilanci, za poslovno odlučivanje kako internih tako i eksternih korisnika, izvršena je harmonizacija forme i sadržaja bilansa - kazao je Lakićević, ističući u tome važnu ulogu Međunarodnih računovodstvenih standarda (MRS), odnosno Međunarodnih standarda finansijskog izveštavanja (MSFI).

On je istakao da je cilj finansijskih izvještaja da se obezbijede informacije o finan-

sijskoj poziciji, rezultatima poslovanja, tokovima gotovine entiteta i promjenama na kapitalu, koje su korisne za donošenje ekonomskih odluka šireg kruga korisnika. Finansijski izvještaji takođe pokazuju rezultate koje je ostvarilo rukovodstvo u upravljanju resursima koji su mu povjereni.

Kompletan set finansijskih izvještaja uključuje: bilans stanja (izvještaj o finansijskoj poziciji na kraju perioda), bilans uspjeha (izvještaj o ukupnom rezultatu za period), izvještaj o promjenama na kapitalu za period i o novčanim tokovima (tokovima gotovine), te napomenu uz finansijske izvještaje.

Lakićević je naveo da finansijski položaj preduzeća primarno determiniše njegove mogućnosti finansiranja i predstavlja finansijsko stanje ili finansijsku situaciju.

- Finansijska situacija je uži pojam od finansijskog položaja i njime se uglavnom označava novčano stanje preduzeća - kazao je on.

Dodao je da se ocjena finansijskog položaja preduzeća zasniva na: analizama finansijske ravnoteže, pasive sa aspekta vlasništva, zaduženosti, mogućnosti održavanja realne vrijednosti sopstvenog kapitala u uslovima inflacije, te reproduktivne sposobnosti.

Tokom seminara ocjena finansijskog, imovinskog i prinostnog položaja izvedena je na bazi tradicionalnog metoda prof. dr Jovana Rodića, a bilo je riječi i o predikativnom modelu za predviđanje bankrotstva kompanija.

Edukacija u organizaciji Privredne komore

Procjena vrijednosti preduzeća i određivanje cijene kapitala

Privredna komora Crne Gore je 22. decembra 2021. godine organizovala seminar na temu "Procjena vrijednosti preduzeća i određivanje cijene kapitala".

Događaj je realizovan u okviru manifestacije Dani obrazovanja i učenja odraslih, koja se održava u periodu od 15. novembra do kraja decembra.

Direktor sektora za obrazovanje dr **Mladen Perazić** istakao je da je posebna pažnja na seminaru posvećena prinostnim metodama procjene vrijednosti kapitala, među kojima se izdvaja metoda diskontovanja neto novčanih tokova nakon servisiranja duga.

- Procjena vrijednosti preduzeća je aktivnost sa elementima nauke i vještine i predstavlja postupak utvrđivanja vrijednosti kapitala ili imovine preduzeća – kazao je on.

Predavač, dr **Milan Lakićević** je redovni profesor na Ekonomskom fakultetu Univerziteta Crne Gore, a kao gostujući pre-

davač angažovan je i na Ekonomskom fakultetu u Banja Luci. Autor je više od 60 naučnih i stručnih radova, kooautor dvije knjige i učestvovao je u izradi velikog broja projekata i studija koje je realizovao Ekonomski fakultet. Član je Savjeta za visoko obrazovanje i predsjednik revizorskog odbora Elektroprivrede Crne Gore.

On je kazao da je procjena vrijednosti preduzeća u normativnom smislu uređena Zakonom o računovodstvu i Pravilnikom o metodologiji za procjenu vrijednosti imovine kao i primjenom Međunarodnih standarda za procjenu vrijednosti.

- Jedan od najvažnijih elemenata procjene vrijednosti preduzeća je utvrđivanje cijene kapitala. U praksi procjenjivanja koriste se različiti modeli, u zavisnosti od cilja procjene, metoda procjene i raspoloživosti informacija. Problematika utvrđivanja cijene kapitala u Crnoj Gori sagledaće se kroz primjenu modela "zidanja" i CAPM modela,

odnosno prosječne ponderisane cijene kapitala – istakao je Lakićević.

Prema njegovim riječima, procjenjivanje kapitala ili imovine mora uzeti u obzir: tržišnu poziciju preduzeća; njegovu istraživačko-razvojnu aktivnost; tehničko-tehnološke karakteristike; bonitet preduzeća, te njegovu vlasničku ili svojinsku strukturu.

- Kada je u pitanju evaluacija preduzeća, prema Pravniku o metodologiji za procjenu vrijednosti imovine, svrha procjene određuje definiciju vrijednosti kao i izbor metoda i tehnika procjene, koja mora biti u skladu sa svrhom procjene i mora biti navedena u izvještaju o procjeni, sa navođenjem izvora tako prikazane definicije – istakao je Lakićević.

On je kazao da je ovlašćeni procjenjivač u tom procesu dužan da precizira da li je svoju procjenu bazirao na jednoj od sljedećih pretpostavki vrijednosti: načelu kontinuiranog poslovanja; redovne likvidacije; prinudne prodaje ili najbolje upotrebe i namjene.

- Pri procjeni vrijednosti materijalnih sredstava, u najvećem broju slučajeva, koristi se najbolja upotreba i namjena. Ona predstavlja pretpostavljenu vrijednost sredstva, kada se ono koristi na način koji je: fizički moguć; pravno dopušten; finansijski izvodljiv i koji omogućava maksimalnu profitabilnost od njegove upotrebe – riječi su Lakićevića.

On je naveo da jedno lice ne može da obavi valjanu procjenu vrijednosti preduzeća, već to može da obavi samo grupa eksperata, te da u grupi moraju biti zastupljeni eksperti koji dobro poznaju teoriju i politiku bilansa, računovodstvene propise, finansijsku analizu, poslovne finansijske metode procjene, kao i eksperti za tržište. Ostali eksperti su su uslovljeni sastavom imovine i djelatnošću procjenjivanog preduzeća.

Prema njegovim riječima, ukoliko dobijena preliminarna vrijednost preduzeća predstavlja vrijednost investiranog kapitala, dobijenu preliminarnu vrijednost treba korigovati za dug, gotovinu i gotovinske ekvivalente, kao i neoperativnu imovinu kako bi se utvrdila vrijednost sopstvenog kapitala.

- Formula za preračunavanje vrijednosti sopstvenog kapitala je: vrijednost sopstvenog kapitala jednaka vrijednosti investiranog kapitala, minus dug plus gotovina i gotovinski ekvivalenti zajedno sa neoperativnom imovinom – istakao je Lakićević.

Dušan Janjušević, predsednik Odbora direktora Rudnika uglja Pljevlja

Obnovljivi izvori poželjni, ali energetske stabilnost daje ugalj

» Privredna komora bi svakako morala biti nezaobilazan faktor u kreiranju privrednog razvoja. Veoma je važno naći način da se uspostavi kvalitetan odnos sa Vladom Crne Gore kako bi se postigli ciljevi koji bi svakako morali biti u obostranom interesu, smatra Janjušević.

Obnovljivi izvori energije svakako su poželjni, ali ne mogu obezbijediti energetska stabilnost. Jedini stabilan izvor električne energije u Crnoj Gori jeste energija koja se dobija iz uglja i to je veoma važno da shvate svi oni koji su bili protiv ekološke rekonstrukcije, a samim tim i za gašenje Termoelektrane Pljevlja.

Ovo je u intervjuu Glasniku istakao **Dušan Janjušević**, predsednik Odbora direktora Rudnika uglja Pljevlja, koji smatra da će Evropska energetska zajednica prilagoditi svoje stavove Sporazumu o klimatskim promjenama u kom se navodi da se neće "postepeno ukidati" već "postepeno smanjivati" proizvodnja energije iz uglja.

- Nacionalnu strategiju (u ovoj oblasti) takođe bilo neophodno prilagoditi i za njeno usvajanje tražiti mišljenje šire društvene zajednice – smatra Janjušević.

Glasnik: Ocijenite aktuelno stanje i poziciju Rudnika uglja u Pljevljima?

D. Janjušević: Trenutno stanje u Rudniku uglja slobodno mogu okarakterisati kao "jako dobro", obzirom na tranzicioni period koji je uvijek sam po sebi težak. Imamo odlične rezultate kada je u pitanju proizvodnja uglja, kako za potrebe TE Pljevlja tako i za potrebe široke potrošnje koja je veća u odnosu na uporedni period prošle godine za preko 70%. Kada je u pitanju otkrivka, rezultati su nešto slabiji, a najveći razlog su problemi koji su nas sačekali, odnosno, loše stanje transportne mehanizacije i problemi u nabavci rezervnih dijelova, međutim, uz veliki napor svih zaposlenih, uspjeli smo da veći dio problema eliminišemo kako bi nesmetano nastavili proizvodnju.

Glasnik: Koje aktivnosti će biti u fokusu novog menadžmenta Rudnika i kakve mjerljive rezultate od njih očekujete?

D. Janjušević: U narednom periodu posebnu pažnju moramo posvetiti stvaranju preduslova za izmještanje korita rijeke Čehotine. U pitanju je izuzetno zahtjevan projekat za koji je, pored ostalog, važno obezbijediti trasu kojom će u budućnosti proticati rijeka, što podrazumijeva povećan stepen ispravnosti otkopne i transportne mehanizacije čime bi se ujedno povećala proizvodnja otkrivke.

Glasnik: Kako komentarišete situaciju i trendove u energetici, zalaganje za što veći udio energije iz obnovljivih izvora i kako će se, po Vašem mišljenju, to odraziti na Termoelektranu i Rudnik uglja u Pljevljima?

D. Janjušević: Obnovljivi izvori energije svakako su poželjni, ali ne mogu obezbijediti energetska stabilnost. Jedini stabilan izvor električne energije u Crnoj Gori jeste energija koja se dobija iz uglja i to je veoma važno da shvate svi oni koji su bili protiv ekološke rekonstrukcije, a samim tim i ZA gašenje TE Pljevlja. Nebrojeno puta, poslednjih mjeseci, zajedno sa izvršnim direktorom Elektroprivrede Nikolom Rovčaninom ukazivao sam na značaj koji za našu državu ima Termoelektrana Pljevlja. Samo u septembru mjesecu 75,46% električne energije u Crnoj Gori proizvela je TE Pljevlja, što samo potvrđuje činjenicu da nema stabilnosti u obnovljivim izvorima energije i da ugalj ne smije biti u potpunosti izbačen iz upotrebe. Sve te činjenice koje sam prethodnih mjeseci stavljao u prvi plan zastupajući važnost nastavka ekološke rekonstrukcije Termoelektrane, a samim tim i nastavak proizvodnje energije iz uglja, potvrđene su na Konferenciji Ujedinjenih nacija o klimatskim promjenama (COP26) u Glazgovu gdje je jasno rečeno da se neće "postepeno ukidati" već "postepeno SMANJIVATI" proi-

zvodnja energije iz uglja.

Glasnik: S tim u vezi, da li će, po Vašem mišljenju, Crna Gora uspeti da ispuni evropske obaveze u oblasti energetike i koja će biti cijena toga? Na koji način je to moguće uraditi bez posljedica po budžet građana?

D. Janjušević: S obzirom na to da je konačan tekst Sporazuma o klimatskim promjenama, koji je potpisalo svih 197 članica Ujedinjenih nacija značajno drugačiji, očekujem da će Evropska energetska zajednica morati da prilagodi svoje stavove Sporazumu postignutom u Glazgovu, kao što bi i nacionalnu strategiju takođe bilo neophodno prilagoditi i za njeno usvajanje tražiti mišljenje šire društvene zajednice.

Glasnik: Kako će se odvijati ekološka rekonstrukcija i šta će biti njeni rezultati posebno iz uglja Rudnika uglja?

D. Janjušević: Ekološka rekonstrukcija, iz uglja Rudnika, kratkoročno znači da minimum šest mjeseci, koliko će trajati zastoj u radu, nećemo isporučivati ugalj. Znači značajno manji prihod u tom periodu ali priliku za intenziviranje radova na otkrivci i remonte postrojenja čime će se preduprijeti eventualni zastoji u realizaciji kapitalnih projekata i samog procesa proizvodnje. Dugoročno, znači stabilniji rad Termoenergetskog bloka, samim tim i stabilniji rad Rudnika uglja.

Glasnik: U oktobru ste učestvovali u diskusiji organizovanoj u Privrednoj komori gdje je potenciran značaj Termoelektrane/Rudnika na energetska stabilnost zemlje. U kojoj je mjeri, po Vašem mišljenju, glas privrede uvažan od strane donosilaca odluka i kakvom vidite ulogu Privredne komore u toj saradnji prije svega sa Vladom?

D. Janjušević: O značaju privrede u razvoju jedne države, suviše je govoriti, sasvim je jasno da je neophodno unaprijediti poslovni ambijent u Crnoj Gori, a Privredna komora bi svakako morala biti nezaobilazan faktor u kreiranju privrednog razvoja. Veoma je važno naći način da se uspostavi kvalitetan odnos sa Vladom Crne Gore kako bi se postigli ciljevi koji bi svakako morali biti u obostranom interesu.

Glasnik: Upravo je iz Komore, od privrednika, više puta apostrofirani značaj izgradnje cementare u Pljevljima koja bi iskoristila, između ostalog, laporac sa deponije Jagnjilo. Najavljeno iz Vlade je da će se ući u taj projekat – kako to komentarišete?

D. Janjušević: Projekat izgradnje fabrike cementa je veoma važan, kako za državu Crnu Goru tako i za grad Pljevlja. Veliki broj najavljenih kapitalnih infrastrukturnih projekata, mogao bi u relativno kratkom roku učiniti ovu investiciju itekako isplativom. Najvažnije je, naravno iz uglja Rudnika uglja, da se pronađe kredibilan i na tržištu prepoznat strateški partner koji će kao dio svog kapitala, pored opreme i tehnologije sa sobom ponuditi i tržište van granica naše države.

Glasnik: Kakva je vizija koju imate za stanje/poziciju Rudnika uglja na kraju Vašeg prvog mandata? Kakve ciljeve želite da ostvarite do tada?

D. Janjušević: Očekujem da će Rudnik uglja unaprijediti prije svega uslove rada zaposlenima u neposrednoj proizvodnji kako bi se postigla bolja produktivnost, značajno bolje stanje kada je u pitanju zaštita životne sredine kao i nastavak pozitivnog poslovanja bez obzira na izazove.

» The Chamber of Economy of Montenegro should certainly be an unavoidable factor in creating economic development. It is very important finding a way to establish high-quality cooperation with the Government of Montenegro in order to achieve goals, which should certainly be of mutual interest, believes Janjušević .

Dušan Janjušević, President of the Board of Directors of the Coal Mine Pljevlja

Renewable energy sources are desirable, but coal production ensures energy stability

Renewable energy sources are certainly desirable, but they cannot provide energy stability. The only stable source of electricity in Montenegro is the energy obtained from coal, and this needs to be understood by all those, who opposed the ecological reconstruction, thus provided support to shutting down the Pljevlja Thermal Power Plant.

These are words of our interlocutor, Mr. **Dušan Janjušević**, President of the Board of Directors of the Coal Mine Pljevlja, who believes that the European Energy Community will adjust its positions to the Climate Change Agreement, which states that there will not be "gradual abolishment", but "gradual reduction" of coal production.

- It is also necessary to adjust the national strategy (in this area) and related to its adoption to seek the opinion of the wider social community - said Janjušević.

Glasnik: What is your opinion of the current situation and position of the Coal Mine Pljevlja?

D. Janjušević: I can freely characterize the current situation in the Coal Mine as "very good", given the transition period, which is always difficult itself. We have excellent results when it comes to coal production, both for the needs of TPP Pljevlja and the needs of mass consumption, which are higher by over 70% compared to the respective period last year. When it comes to coal overburden layers, the results are somewhat weaker and the biggest reason lies in the problems that we encountered, such as the poor condition of transport machinery and problems in spare parts procurement. However, thanks to significant efforts of all employees, we managed to eliminate most of the problems in order to continue with smooth production.

Glasnik: What activities are to be in the focus of the new management of the Coal Mine and what are the expected measurable results?

D. Janjušević: In the forthcoming period, we must pay special attention to creating the preconditions for relocating the Čehotina riverbed. This is an extremely demanding project since, among other things, it is important to provide a route for the river to flow in the future, which implies an increased level of proper operation of excavation and transport machinery, affecting the increased overburden layers production.

Glasnik: What is your perception of the situation and trends in the energy sector, advocating for the largest possible share of energy from renewable sources and how, in your opinion, will this affect the Thermal Power Plant and the Coal Mine in Pljevlja?

D. Janjušević: Renewable energy sources are certainly desirable, but they cannot provide energy stability. The only stable source of electricity in Montenegro is the energy obtained from coal, and this needs to be understood by all those, who opposed the ecological reconstruction, and thus provided support to shutting down the Pljevlja Thermal Power Plant.

Numerous times, in recent months, together with the executive director of Elektroprivreda Mr. Nikola Rovčanin, I emphasized the importance of the Pljevlja Thermal Power Plant for our country. In September only, 75.46% of electricity in Montenegro was produced by TPP Pljevlja, which only confirms the fact that there is no stability in renewable energy sources and that coal must not be completely put out of use.

All these facts that I emphasized in recent months, representing the importance of continuation of the Thermal Power Plant ecological reconstruction, and thus the continuation of coal energy production, were confirmed at the United Nations Conference on Climate Change (COP26) in Glasgow, where it was clearly stated that there "will not be "gradual abolishment", but "gradual reduction" of coal production.

Glasnik: In your opinion, will Montenegro succeed in meeting its European obligations in the field of energy and what will be the price of that? How could this be done without consequences for the citizens' budget?

D. Janjušević: Given that the final text of the Climate Change Agreement, signed by all 197 United Nations members, is significantly different, I expect the European Energy Community to adjust its positions to the Glasgow Agreement, the same as the national strategy should be adjusted and then seek the opinion of the wider community for its adoption.

Glasnik: How will the ecological reconstruction take place and what will be its results, especially from the perspective of the Coal Mine?

D. Janjušević: From the perspective of the Coal Mine, the ecological reconstruction in the short term means that we will not deliver coal for at least six months, as long as the downtime lasts. This means significantly lower income in that period, but also an opportunity to intensify work on the overburden layers and overhaul of the plant, which will prevent possible delays in the implementation of capital projects and in the production process itself. In the long run, it means more stable operation of the Thermal Power Unit, and thus more stable operation of the Coal Mine.

Glasnik: In October, you participated in a discussion organized at the Chamber of Economy, where the importance of the Thermal Power Plant/Coal Mine for the energy stability of the country was emphasized. To what extent, in your opinion, is the voice of the business community respected by decision makers and how do you see the role of the Chamber of Economy in that cooperation, primarily with the Government?

D. Janjušević: It is not necessary to talk about the importance of the economy in the development of a country, because it is quite clear that the business environment in Montenegro needs to be improved, while the Chamber of Economy should certainly be an unavoidable factor in creating economic development. It is very important finding a way to establish high-quality cooperation with the Government of Montenegro in order to achieve goals, which should certainly be of mutual interest.

Glasnik: It was at the Chamber that the representatives of businesses repeatedly emphasized the importance of building a cement plant in Pljevlja which would use, among other things, marl from the Jagnjilo landfill. The Government announced to enter this project - how do you comment on that?

D. Janjušević: The project of building a cement factory is very important, both for the state of Montenegro and for the city of Pljevlja. A large number of announced capital infrastructure projects could make this investment very profitable in a relatively short period of time. The most important thing, of course, from the Coal Mine perspective, is to find a credible and market-recognized strategic partner who, in addition to equipment and technology, will offer the market beyond the borders of our country, as part of their capital.

Glasnik: What is your vision for the situation of the Coal Mine by the end of your first term? What are the goals you would like to achieve by then?

D. Janjušević: I expect the Coal Mine to primarily improve the working conditions of employees in direct production in order to achieve better productivity, significantly better conditions when it comes to environmental protection and the continuation of positive business results regardless of challenges.

Seminar u saradnji sa Glavnim gradom

Upravljanje marketingom u eri promjena i digitalizacije

Privredna komora Crne Gore, u saradnji sa Sekretarijatom za podršku biznis zajednici Glavnog grada, organizovala je 1. decembra 2021. godine seminar na temu "Upravljanje marketingom u eri promjena i digitalizacije – jačanje konkurentnosti kroz razvoj efektivne marketing strategije".

Seminar je organizovan u okviru manifestacije Dani obrazovanja i učenja odraslih, koja se održava od 15. novembra do kraja decembra.

- Osnovni cilj seminara je da u uslovima kontinuiranih promjena efektivno i efikasno upravljate aktivnostima marketinga i na taj način doprinesete ostvarenju misije, ciljeva i strategija preduzeća. Namjera je da se, kroz različite aspekte obrade, pokaže da

je u savremenom (digitalnom) dobu marketing jedna od ključnih aktivnosti za uspjeh kompanije – rekla je, pozdravljajući učesnike seminara, **Ksenija Đukanović**, samostalna savjetnica u Sektoru za obrazovanje i kvalitet Privredne komore.

Sekretar za podršku biznis zajednici Glavnog grada **Zekerija Fetić** kazao je da će se nastaviti podrška edukativnim aktivnostima Privredne komore..

- Glavni grad će u narednom periodu posebnu pažnju posvetiti podršci biznis zajednici naročito u oblasti digitalizacije, s obzirom na značaj ICT sektora za Crnu Goru. Taj značaj pokazuje i činjenica da nekoliko desetina kompanija iz ICT sektora čini preko deset odsto ukupnog izvoza Crne Gore. To je potencijal koji moramo iskoristiti i zato

ćemo se više fokusirati na doprinos razvoju ovih industrija – kazao je Fetić, dodajući da se sinergetskim djelovanjem privrede i javne uprave može za kratko vrijeme mnogo postići u ovoj oblasti.

Predavač je bio dr **Boban Melović**, profesor na Univerzitetu Crne Gore, na grupi predmeta iz oblasti marketinga i menadžmenta. Melović je autor/koautor četiri knjige i velikog broja naučnih i stručnih radova iz oblasti marketinga, menadžmenta, preduzetništva, brenda i turizma.

Prema njegovim riječima, nema sumnje da je marketing danas jedan od ključnih faktora uspjeha u borbi za potrošače. Uspjeh u marketingu se najčešće dovodi u vezu sa razumijevanjem potreba potrošača.

- Usljed kontinuiranih promjena, mora se

težiti kreiranju efektivne marketing strategije, kako bi se ojačala konkurentnost i osigurala dobra tržišna pozicija – kazao je Melović.

Činjenica je da je marketing danas neminovnost, naglašava predavač, te da se svi bore za kupce i uspjeh na tržištu, čime se sve više jača svijest o značaju ovog poslovnog koncepta kako u profitnom, tako i u ne-profitnom sektoru.

- Savremeni marketing traži mnogo više od razvijenog proizvoda i privlačne cijene. Potrebna je komunikacija sa trenutnim i budućim – potencijalnim kupcima, kao i saradnicima – posrednicima, dobavljačima, ali i javnošću u globalu – kazao je Melović.

Sagledavanje značaja marketinga izuzetno važno za privrede svih zemalja, a posebno za manje razvijene zemlje i njihova preduzeća, jer na taj način privlače investicije i tražnju, jačaju konkurentnost i poziciju u širim razmjerama, dodaje on.

- Dobar marketing menadžer, gdje god da se nalazi, nikada ne smije prestati da uči i usavršava se. Živimo u vremenu kada se na polju marketinga na dnevnom nivou dešavaju, uslovno govoreći, tektonske promjene. Novo doba zahtijeva brze i efikasne reakcije marketing menadžera – smatra profesor.

Prema njegovim riječima, Crna Gora je prepoznata kao primjer dobre primjene marketinga u uslužnim djelatnostima.

- Brojne kompanije koje imaju inostrani udio vlasništva imaju dobro razvijene marketing aktivnosti, kompatibilne sa onim što je danas marketing praksa na globalnom tržištu. Dobrih primjera imamo u sektoru turizma, trgovine, bankarstva, telekomunikacija, kao i drugim sektorima privrede. Zapravo možemo reći da uslužni sektor prednjači u odnosu na proizvodni po ovom pitanju – rekao je on.

Zaključuje da, u našim uslovima, primjena marketing koncepta poseban značaj ima u tržišnom nastupu sektora koji su prepoznati kao važni stratejski pravci razvoja Crne Gore. To, međutim, ne znači da se i u svim drugim segmentima privrede ne treba baviti marketingom, dodaje Melović.

Poseban akcenat tokom seminara stavljen je na marketing strategije u digitalnom dobu, pronalaženje ekonomičnih, ali istovremeno i efektivnih vidova oglašavanja, sa posebnim osvrtom na strategiju "gerila marketinga" i digitalni marketing.

Okrugli sto u saradnji sa MKI

Zahtjevi eko dizajna rashladnih i uređaja za grijanje

Privredna komora Crne Gore u saradnji sa Ministarstvom kapitalnih investicija organizovala je okrugli sto na temu "Uspostavljanje zahtjeva eko dizajna za profesionalne rashladne ormare, ormare za brzo hlađenje ili zamrzavanje, kompresorsko- kondenzatorske jedinice i procesne čilere i uređaje za grijanje i hlađenje vazduha, te visokotemperaturne procesne čilere i ventilator-konvektore".

Direktorica sektora udruženja **Slavica Pavlović** kazala je da je okrugli sto organizovan u cilju upoznavanja relevantnih subjekata u Crnoj Gori sa nacrtima propisa za uvođenje zahtjeva za eko dizajn određenih grupa proizvoda koji utiču na potrošnju energije, te da će se ovim, shodno praksi u EU, urediti stavljanje na tržište proizvoda koji utiču na potrošnju energije i u Crnoj Gori.

- Privredna komora, organizacijom okruglih stolova i sličnih događaja za privredu, radi na predstavljanju zakonodavnog okvira koji donose nadležne institucije, te koliko je to moguće, prije usvajanja upoznaje privrednike sa njihovim ključnim odredba-

ma. Prije svega, namjera je da kada se krene sa implementacijom, privrednici budu što bolje upoznati sa onim što je propisano – istakla je Pavlović.

Vladimir Durutović, generalni direktor Direktorata za energetiku i energetska efikasnost Ministarstva kapitalnih investicija istakao je da energetska efikasnost predstavlja veoma značajnu oblast u svim aktuelnim dešavanjima u energetici.

- Svjesni smo uticaja energetike na klimatske promjene. Najzdraviji način na koji možemo doprinijeti smanjenju posljedica po životnu sredinu, jeste energetska efikasnost - smatra Durutović.

Prema njegovim riječima, Crna Gora je daleko odmakla na putu implementacije direktiva EU iz oblasti energetske efikasnosti.

- Sada, kao rezultat toga imamo donesen Zakon o efikasnom korišćenju energije, sa 55 podzakonskih akata, a u toku su njegove izmjene i dopune na osnovu novih direktiva – istakao je on.

Durutović je kazao da su donešena dva nova pravilnika kojima će se uvesti postupna zabrana stavljanja na tržište određenih, manje efikasnih tehnologija, kao i onih koje imaju značajan negativan uticaj na životnu sredinu. On ističe važnost uključivanja privrede i drugih stručnih organizacija u cilju upoznavanja sa propisanim zahtjevima i obavezama koje predstoje u narednom periodu.

- Kontinuirano informisanje kompanija i inspeksijskih organa o predstojećoj primjeni propisanih zahtjeva za ekodizajn proizvoda koji utiču na potrošnju energije doprinijeće većoj spremnosti svih učesnika na tržištu: uvoznika i distributera po pitanju nabavke energetski efikasnih proizvoda, a inspeksijskih organa po pitanju kontrole proizvoda na tržištu – naveo je Durutović.

Aleksa Čulafić, Direktorat za energetiku i energetsku efikasnost Ministarstva kapitalnih investicija prezentovao je propise kojima se uređuju zahtjevi eko dizajna za profesionalne rashladne ormare, ormare za brzo hlađenje ili zamrzavanje, kompresorsko-kondenzatorske jedinice i procesne čilere, uređaje za grijanje i hlađenje vazduha, visokotemperaturne procesne čilere i ventilator-konvektore.

Prema njegovim riječima, EU je propisala pravila za stavljanje na tržište odnosno upotrebu proizvoda koji utiču na potrošnju energije. U skladu sa obavezama iz Sporazuma o energetskoj zajednici i procesu pristupanja EU, Crna Gora ima obavezu transponovanja Direktive 2010/30/EU o označavanju proizvoda koji utiču na potrošnju energije, Direktive 2009/125/EC o uvođenju zahtjeva za eko dizajn proizvoda koji utiču na potrošnju energije i implementacije mjera (regulativa) za pojedine grupe proizvoda.

Eko dizajn je skup uslova koje mora da ispunjava proizvod koji utiče na potrošnju energije u pogledu zaštite životne sredine u periodu koji obuhvata proces njegovog nastanka, upotrebe i stavljanja proizvoda van upotrebe.

- Zahtjevi Evropske unije su sve strožiji. Tako će od 1. juna 2022. godine biti potrebno da indeks energetske efikasnosti profesionalnih rashladnih ormara bude manji od 95, a već godinu nakon toga tražiće se da bude niži od 85 – kazao je on.

Božidar Pavlović, Ministarstvo kapitalnih investicija, konstatovao je da pošto Crna Gora nema proizvođače uređaja na koje se odnose pravilnici, distributeri moraju voditi računa da se na naše tržište plasiraju samo proizvodi usklađeni sa propisima koji se odnose na ekodizajn. Obaveza je distributera da se, u komunikaciji sa proizvođačima, to i obezbijedi.

Nikola Vujošević, načelnik u istom ministarstvu, kazao da jedno od važnih pitanja na našem tržištu predstavljaju on/off uređaji za klimatizaciju koji ne zadovoljavaju zahtjeve ekodizajna.

- Neophodno je uvesti sinhronizovanu kontrolu u postupku uvoza kako bi se na crnogorskom tržištu prodavali isključivo invertorski klima uređaji koji zadovoljavaju zahtjeve EU u pogledu ekodizajna – ocijenjeno je na skupu.

Na ovu temu uslijedila je diskusija privrednika sa predstavnicima Ministarstva, Uprave prihoda i carina te Uprave za inspeksijske poslove posebno u cilju pojačane kontrole tržišta kao i kontrole uvoznika koji uvoze uređaje čija je upotreba zabranjena krajem 2019. godine. Na skupu je zaključeno da se sve sugestije privrednika sistematizuju i upute Ministarstvu, kako bi doprinijele unapređenju regulative u cilju bolje implementacije u praksi.

Značajna količina ambalažnog otpada završi u kontejnerima umjesto da se selektuje i reciklira. Time se pravi višestruka šteta – ne samo po životnu sredinu, već se gube i značajni prihodi. Selekcija je najvažnija faza u upravljanju otpadom i izuzetno je značajno da se u taj proces uključe svi trgovinski lanci kao i sve ostale male trgovine.

Ovo je ocijenjeno na okruglom stolu "Selektivno sakupljanje otpada u trgovačkim lancima", koji su 13. decembra 2021. godine organizovali Privredna komora Crne Gore i Ministarstvo ekologije, prostornog planiranja i urbanizma.

U radu su učestvovali predstavnici trgovinskih lanaca, privatnih kompanija koje se bave sakupljanjem otpada, komunalnih i ekološke inspekcije, te lokalnih samouprava.

Primjena Zakona o upravljanju otpadom treba značajno da unaprijedi zaštitu zdravlja ljudi i životne sredine od štetnih uticaja proizvodnje i upravljanja otpadom, omogućiti efikasno upravljanje resursima, klasifikaciju i planiranje otpada.

Direktorica sektora udruženja **Slavica Pavlović** podsjetila je da je Privredna komora u junu organizovala okrugli sto sa ciljem upoznavanja privrednika sa obavezama koje donosi ovaj zakon, te da će se ovoj temi dati poseban prioritet i u narednom periodu.

Igor Jovanović, rukovodilac Direkcije za upravljanje otpadom i komunalnog razvoja u Ministarstvu ekologije, prostornog planiranja i urbanizma, je istakao da je u ovoj oblasti crnogorsko zakonodavstvo u značajnoj mjeri usklađeno sa EU i da je infrastruktura za upravljanje otpadom kvalitetna u Podgorici i primorskim opštinama, a pokrenut je niz aktivnosti na izradi dokumentacije za izgradnju novih objekata.

- Nadamo se da ćemo se u naredne dvije ili tri godine moći da se pohvalimo novim objektima za upravljanje otpadom na sjeveru

Proizvođači, odnosno uvoznici određenih proizvoda imaju obavezu da, kada ti proizvodi postanu otpad, preuzmu odgovornost za njega u organizacionom i finansijskom smislu.

Okrugli sto

Selektivno sakupljanje otpada u trgovačkim lancima

Crne Gore – kazao je on.

Prema njegovim riječima, postoje brojni izazovi na tom putu, a među njima se, pored pomenute infrastrukture i potrebe jačanja inspekcijiskog nadzora posebno ističe uspostavljanje informacionog sistema za ovu oblast.

- Ako nemate adekvatnu bazu podataka ne možete imati uvid u trenutno stanje, niti planirati naredne aktivnosti - kazao je Jovanović, dodajući da je potreba za uspostavljanje ovog informacionog sistema istaknuta i na sjednici Vlade.

U osvrtu na temu, on je apostrofirao veoma značajnu ulogu trgovinskih lanaca u fazi selekcije, s obzirom na to da Zakon i EU regulativa potenciraju takozvanu proširenu odgovornost proizvođača otpada.

- Proizvođači, odnosno uvoznici određenih proizvoda imaju obavezu da, kada ti proizvodi postanu otpad, preuzmu odgovornost za njega u organizacionom i finansijskom smislu - istakao je Jovanović.

Prema njegovim riječima, postignuti rezultati u selekciji ambalažnog otpada "uopšte nijesu loši".

- Dvadeset i dvije tone ambalažnog otpada se pripremi za ponovnu upotrebu. Ako znamo da se na godišnjem nivou proizvede oko 70.000 tona ambalaže, to znači da mi trećinu pripreмимо za ponovnu upotrebu – kaže on.

Dodao je da se mora raditi na unapređenju znanja koje imamo u ovoj oblasti, ističući značaj edukacije u tom pogledu.

Ružica Brnović iz Ministarstva ekologije, je posebno ukazala na to da se ogromne količine papira koji se može reciklirati baca u kontejnere.

- Time se gube prihodi jer se taj papir može prodati onima koji ga sakupljaju. Čist papir i karton se bacaju u kontejner čime gube mogućnost ponovne upotrebe. Potrebno je taj papir ispresovati i odložiti pored kontejnera, kako bi ga mogli odnijeti oni koji se bave sakupljanjem otpada-istakla je Brnović.

Predstavnici trgovinskih lanaca istakli su da posluju društveno odgovorno, edukuju zaposlene kako da pravilno odlažu ambalažni otpad, te da imaju sklopljene ugovore sa kompanijama koje se bave njegovim odvoženjem. Oni su ukazali da prilikom izgradnje koševa za prikupljanje ambalažnog otpada pored svojih objekata u stambenim kvartovima često imaju nesuglasice sa njihovim stanařima.

Sa druge strane, predstavnici sakupljača otpada su istakli da su brojne trgovine investirali u neophodne prese i kvalitetno uredile odlaganje otpada koji se može reciklirati, te da ga preduzeća koja se bave sakupljanjem, nakon sakupljanja, obično izvoze. Pojedine kompanije izvezu iz Crne Gore oko tri hiljade tona papirnog otpada, što je blizu 40 odsto ukupnog izvoza papira. Oko 99 odsto tog papira sakupi se u Podgorici.

Tokom okruglog stola od skoro svih učesnika je istaknuto da je izgradnja kvalitetne infrastrukture, prije svega centara za recikliranje, uslov koji je neophodan za ispunjavanje evropskih obaveza u ovoj oblasti. Potencirana je takođe značajna uloga inspekcijiskog nadzora te apostrofirano da preventivno i savjetodavno djelovanje uvijek treba da imaju prioritet u odnosu na kažnjavanje. Na okruglom stolu su predstavljena iskustva i izazovi u upravljanju otpadom pojedinih opština.

Privredna komora i Ministarstvo planiraju da tokom januara organizuju sličan okrugli sto sa predstavnicima komunalnih preduzeća, bez kojih, prema ocjeni privrednika, ne može biti adekvatnog upravljanja otpadom.

Crnogorska startup zajednica treba da se razvija i jača kroz umrežavanje, razmjenu znanja i iskustva, kaže Crvenica.

Blažo Crvenica, jedan od osnivača Uhura Solutions

Neophodan državni fond za startup ideje

Crnoj Gori nedostaje ozbiljan državni fond za startup ideje, koji bi mogao ispratiti kompanije tokom početnog rasta kroz više investicionih rundi. Takođe, nedostaju privatni fondovi i investitori, čija ulaganja u crnogorska digitalna rješenja u mnogo čemu zavise upravo od klime koju država stvara, ocijenio je u intervjuu Glasniku **Blažo Crvenica**, jedan od osnivača veoma uspješnog startapa Uhura Solutions.

- Prednost malih sistema je fleksibilnost i mogućnost brze transformacije, posebno u sferi ekonomije. Ukoliko iskoristimo te povoljnosti na pravi način mogli bismo dobiti i jedan kvalitetan startup ekosistem i to bi bio jako dobar PR za malu državu kao što je Crna Gora. Ukoliko se pak stvari u bliskoj budućnosti značajno ne promijene, voz će otići, a ljudi će, kao i do sada, tražiti bolji ambijent za razvoj svojih biznis ideja u inostranstvu – rekao je Crvenica.

Glasnik: Predstavite nam ličnu kartu Uhura Solutions - ko čini Vašu kompaniju, kada i kako je došlo do njenog osnivanja i sa kojim misijom i vizijom? Otkud sami naziv za startup – Uhura Solutions?

B. Crvenica: Uhura Solutions je startup kompanija koja je razvila platformu baziranu na vještačkoj inteligenciji, koja čita i razumije ugovore i druga dokumenta na čovjeku sličan način.

Može se reći da je naša priča počela u ljeto 2018. godine, kada smo odabrani da kao jedan od deset timova budemo dio fintech startup programa u Tel Avivu, renomiranog svjetskog akceleratora Techstars i banke Barclays, koji su postali i naši prvi investitori. Tada smo osnivali kompaniju u Velikoj Britaniji, gdje nam je i sjedište. Tokom 2019. godine smo dobili novog investitora - South Central Ventures fond i osnovali kćerku firmu u Crnoj Gori. Biznis dio naše ekipe je u Londonu, u stalnoj potrazi za novim klijentima i partnerima, ali i potencijalnim investitorima, dok razvojni tim i naši programeri razvijaju softver iz Podgorice. To se za nas ispostavilo kao odlična kombinacija.

Osnivači Uhura Solutions su Đuro Stojanović, Bojan Tešić, Mladen Marković i Blažo Crvenica. Ovaj tim iza sebe ima preko dvadeset godina iskustva rada u velikim internacionalnim kompanijama, međunarodnim i organizacijama civilnog društva kao i akademskoj zajednici. Svi se dobro poznajemo još od perioda fakulteta, a u jednom momentu smo odlučili da je vrijeme da probamo da iskoristimo to višegodišnje iskustvo i napravimo sopstveni biznis.

Ime našeg startup-a dolazi od Star Trek serije. Fanovi ove kulture znaju da je Uhura glavna osoba za komunikacije svemirskom brodu Enterprise. Pored toga što smo svi veliki fanovi SF

žanra i što nam se to ime jako sviđjelo, lijepa nam je i zamisao da naša platforma može biti baš taj link koji u samoj kompaniji ubrzava internu komunikaciju i unapređuje rad.

Glasnik: Recite nam više o uslugama/rješenjima Uhure, odnosno o vašoj AI platformi, i njihovom značaju za smanjenje troškova i ubrzavanje procesa. Kako ste došli na ideju da ih razvijete, odnosno kako ste identifikovali potrebu za njima, prije svega, kod finansijskih institucija?

B. Crvenica: Mnoge kompanije, uključujući i one najveće, i dalje u značajnoj mjeri imaju probleme sa manuelnom obradom dokumentacije. Naša platforma pomaže da se ovi procesi ubrzaju, a taj manuelni posao izbjegne ili svede na najmanju moguću mjeru, na način što se ovi procesi digitalizuju i automatizuju. Kompanije od toga imaju višestruke benefite od veće produktivnosti i efikasnosti radnih procesa do uštede vremena, a samim tim i novca. Mjerenja efekata automatizacije kod klijenata je pokazalo da platforma omogućava 95% kraće vrijeme obrade, tačnost preko 90%, što rezultira smanjenjem operativnih troškova za 85%.

Na ideju smo došli kad smo shvatili da se dokumentacija koja je potrebna da dobijete kredit u nekoj banci prikuplja i ručno obrađuje. Pitali smo se da li možemo iskoristiti nove tehnologije da ove procese ubrzamo i digitalizujemo. Što smo više istraživali i razvijali ideju shvatili smo da je ovo ogroman problem, koji je globalan i nije vezan samo za banke i finansijske institucije.

Kroz Uhura platformu se mogu automatski grupisati veliki skupovi sadržaja, izdvojiti ključni podaci iz dokumenata i automatizovati proces analize dokumenta. Sistem koristi najnovije algoritme za vještačku inteligenciju, uključujući obradu slika i prirodnog jezika i tehnologiju kognitivne analize kako bi omogućio preciznost i brzinu.

Ključne karakteristike rješenja uključuju:

1. Automatsku klasifikaciju sadržaja i izdvajanje podataka - algoritam je istreniran na skupu podataka za prepoznavanje uzoraka, u stanju je prepoznati i kategorizovati različite vrste dokumenata prema vrsti sadržaja i brzo i precizno izdvojiti podatke.
2. Precizan pregled podataka - rješenje omogućava kompanijama da brže pregledaju informacije, lakše organizuju i lociraju velike količine podataka.
3. Analizu sadržaja - rješenje razumije jezik ugovora i značenje klauzula, i može izvršiti inteligentnu analizu ugovora.

Uhura platforma nudi jedinstvenu integraciju:

1. Obrade slike radi analize tabela, obrazaca i cijelih stranica teksta i podataka i identifikacije potpisa, kurzivnog rukopisa i drugih objekata slike;

2. Obrade prirodnog jezika za čitanje i razumijevanje složenih dokumenata, uključujući prepoznavanje entiteta, otkrivanje jezika, izdvajanje ključnih fraza, i analize teksta.

Glasnik: Ko su klijenti/korisnici/partneri Uhura Solutions?

B. Crvenica: Naši klijenti su banke, osiguravajuće kuće, kompanije koje se bave prodajom nekretnina i advokatske kuće iz Evrope i Sjeverne Amerike. To su najčešće velika i srednja preduzeća koja rade sa velikim brojem klijenata. Sve one kompanije koje imaju ogromnu količinu dokumentacije koja se ručno obrađuje zapravo predstavljaju naše potencijalne klijente.

Uhura je zamišljena kao Low code platforma, što znači da naši klijenti ne moraju da posjeduju IT znanje da bi je koristili. Kroz Uhura dashboard naši klijenti mogu sami da kreiraju i razviju svoje specifične treninge i algoritme za različite slučajeve. To je i naša glavna prednost u odnosu na konkurenciju, koja nudi predefinisana rješenja za određene tipove ugovora i dokumenata.

Glasnik: Vaš rad je dobio značajna priznanja u svijetu – u 2020. ste obezbjedili finansiranje Vlade Velike Britanije, izdvojeni ste kao jedan od najboljih startupova u AWS AI Challenge... Recite nam više o tome, pohvalite se - jer imate puno pravo na to, ali i objasnite – koja je tajna vaših postignuća i eventualno posavjetujte kako da crnogorski uspjeh bude, poput vašeg, prepoznat od važnih činilaca na međunarodnoj sceni?

B. Crvenica: Iskreno, nema tu puno tajni. Iza svega što smo uradili i postigli stoji puno truda i zaista predan rad našeg tima. Kao britanska kompanija imamo mogućnost da se prijavimo za grantove koje britanska vlada daje svojim kompanijama. Tako smo prošle godine aplicirali i dobili polugodišnji projekat od Innovate UK fonda na jednom od konkursa. Projekat se ticao analize Force Majeure klauzula u ugovorima i pomoći kompanija u analizi smanjivanja pravnih troškova i izloženosti riziku. Ostvarili smo brojna partnerstva i bili dio više renomiranih svjetskih programa. Pored Barclays i Techstars programa kojeg sam spomenuo na početku, tu su još Elevator Lab program Raiffeisen banke, PWC scale programme, Natwest entrepreneur accelerator, Plug and Play Program Fintech program, AWS Challenge i mnogi drugi programi. Saradnja sa njima nam omogućava da brže dolazimo do novih klijenata i razvijamo neka nova partnerstva.

Glasnik: Kakvom ocjenjujete biznis-klimu u Crnoj Gori za razvoj startupova? Šta je potrebno unaprijediti kako bi iz Crne Gore poteklo još više uspješnih startup priča poput one Uhura Solutions?

B. Crvenica: Danas, više nego ikada u istoriji, tehnologija utiče na naš život. Svjedoci smo nevjerojatnih promjena u mnogih sferama života i brzine kojom se one dešavaju. Novi načini komunikacije ubrzali su protok informacija, a digitalne usluge su postale realnost naše svakodnevice. Startupovi upravo nastaju kao odgovor na te svakodnevne probleme. Nikad u prošlosti kao sada niste imali bolju mogućnost da s jednog mjesta na planeti napravite globalni biznis. Zato se i države utrukuju ko će stvoriti što bolji ambijent i klimu za njihov razvoj, privući što više kreativnih i inovativnih ljudi, da baš u toj zemlji osnuju svoje kompanije.

Ovaj trend je globalan, ali ne stiže svuda jednakom brzinom. Mislim da se mi u Crnoj Gori ipak malo teže adaptiramo na ove

promjene. Iako je u posljednjih par godina napravljen određeni iskorak što se tiče unapređivanja ambijenta za razvoj startup kompanija u Crnoj Gori, i dalje se nalazimo na periferiji dešavanja u svijetu tehnoloških inovacija, naročito kad se poredimo sa evropskim zemljama, a čak i sa nekim državama u regionu. Dobro je što smo konačno dobili prve zakone koji tretiraju ovu materiju, čija primjena tek sada treba da počne.

Ono što ohrabruje je što postoji sve više interesovanja za startapove, naročito od strane mladih obrazovanih ljudi. Sve je više interesantnih projekata, programa, akceleratora gdje možete prijaviti ideje koje imaju potencijal da prerastu u startap kompanije, što utiče na širenje zajednice koja prije pet-šest godina gotovo da i nije postojala. Crnogorska startap zajednica treba da se razvija i jača kroz umrežavanje, razmjenu znanja i iskustva.

Mislim da kod nas nedostaje jedan ozbiljni državni fond za startap ideje, koji bi mogao ispratiti kompanije tokom početnog rasta kroz više investicionih rundi. Takođe, nedostaju privatni fondovi i investitori, čija ulaganja u crnogorska digitalna rješenja u mnogi čemu zavise upravo od klime koju država stvara. Prednost malih sistema je fleksibilnost i mogućnost brze transformacije, posebno u sferi ekonomije. Ukoliko iskoristimo te povoljnosti na pravi način mogli bi dobiti i jedan kvalitetan startap ekosistem i to bi bio jako dobar PR za jednu malu državu kao što je Crna Gora. Ukoliko se pak stvari u bliskoj budućnosti značajno ne promijene, voz će otići, a ljudi će, kao i do sada, tražiti bolji ambijent za razvoj svojih biznis ideja u inostranstvu.

Glasnik: Kakvom ocjenjujete važnost djelovanja poslovnih asocijacija (Privredne komore, Udruženja mladih preduzetnika i drugih) za afirmaciju crnogorskih startupova?

B. Crvenica: IT sektor je jedan od najbrže rastućih u Crnoj Gori, a takav trend bi trebalo i da se nastavi u narednim godinama. Ukoliko želimo da imamo zdrav ekosistem pogodan za razvoj startap kompanija onda nam nisu dovoljni samo preduzetnici i njihove inovativne ideje. Ekosistem mora biti otvoren i inkluzivan za širu društvenu zajednicu, gdje bi svako imao svoju specifičnu ulogu, počevši od državnih institucija, tehnoloških parkova i inovacionih centara spremnih da obezbijede pogodan biznis ambijent, zatim investitora i fondova koji žele da ulažu u startap biznise, pa do nevladinog sektora, poslovnih asocijacija i privrednih udruženja, koji kroz projekte i svoje djelovanje treba da budu glavni promoteri startap ideja.

Glasnik: Kakvi su dalji planovi Uhura Solutionsa? Kako vidite budućnost ove kompanije recimo u narednih pet godina?

B. Crvenica: Naš cilj je da iskoristimo razvoj AI tehnologije i postanemo lider u oblasti sistema inteligentnog upravljanja ugovorima (contract intelligence) ne samo u regionu već i globalno. Vjerujemo da će u bliskoj budućnosti poslovne usluge biti zasnovane na analizi podataka prikupljenim dubinskom analizom podataka (deep data analytics), prepoznavanjem obrazaca (pattern recognition) i algoritmima predviđanja (predictive algorithms). Vještačka inteligencija će analizirati potrebe korisnika i skladu sa tim prilagođavati ponudu za svakog pojedinačnog klijenta. AI sistemi će postati toliko sofisticirani da će ih biti nemoguće razlikovati od onih sistema iz kojih stoji rad ljudskih bića. Mi želimo da budemo dio tog talasa i učestvujemo u razvoju i implementaciji ovakvih sistema.

Blažo Crvenica, one of the founders of Uhura Solutions

State fund for start-up ideas needed

» The Montenegrin start-up community needs to be developed and strengthened through networking, exchange of knowledge and experience, says Crvenica.

Montenegro lacks a serious state fund for start-up ideas, which could support companies during the initial growth through several investment rounds. There is also a lack of private funds and investors, whose investments in the Montenegrin digital solutions largely depend on the climate created by the Government, says Mr. **Blažo Crvenica**, one of the founders of the very successful start-up Uhura Solutions, in his interview for Glasnik.

- The advantage of small systems is flexibility and the possibility of rapid transformation, especially in the field of economy. If these benefits are utilized in the right way, we could have a high-quality start-up ecosystem, which would represent a very good PR for a small country such as Montenegro. If the circumstances do not significantly change in the near future, the opportunity will be missed, and people will, as before, look for a better environment for the development of their business ideas abroad - says Crvenica.

Glasnik: We would appreciate if you could present the Uhura Solutions ID card - who makes your company, when and how it was founded and what is its mission and vision? Where did the name for the start-up - Uhura Solutions come from?

B. Crvenica: Uhura Solutions is a start-up company, which has developed a platform based on artificial intelligence, which reads and understands contracts and other documents in the similar way as people do. It can be said that our story began in the summer 2018, when as one of ten teams, we were selected for the fintech start-up program in Tel Aviv, the world renowned accelerator Techstars and Barclays Bank, which became our first investors. Then we founded a company in Great Britain, where we are headquartered. During 2019, we got a new investor - South Central Ventures Fund and founded a subsidiary in Montenegro. The business part of our team is in London, constantly searching for new clients and partners, as well as the potential investors, while the development team and our developers create software from Podgorica, which turned out to be a great combination for us.

The founders of Uhura Solutions are Đuro Stojanović, Bojan Tešić, Mladen Marković and Blažo Crvenica. This team has over twenty years of professional experience in large international companies, international and civil society organizations as well as the academic community. We all have known each other very well since the faculty period, and at one point we decided that it was time to try taking advantage of our long experience and start our own business.

The name of our start-up comes from the Star Trek series. Fans of this series know that Uhura is the main communication officer at the Enterprise spaceship. Besides being huge fans of the Science Fiction genre and being fond of that name, we also like the idea for our platform to be exactly that link, which speeds up internal communication and improves work in the company itself.

Glasnik: Would you please tell us more about Uhura's services/

solutions, or your AI platform, and their importance in reducing costs and speeding up the process? How did you come up with an idea to develop these services/solutions i.e. how did you recognize the need, first of all, of financial institutions for them?

B. Crvenica: Many companies, including the largest ones, still have significant problems with manual documents processing. Our platform helps speeding up these processes and avoiding or minimizing this manual work, through the digitization and automation. This provides multiple benefits for companies, ranging from higher productivity and efficiency of work processes to saving time and thus money. Evaluation of the effects of automation with customers have shown that the platform allows 95% shorter processing time, accuracy over 90%, which resulted in a reduction in operating costs by 85%.

We came up with this idea when we realized that the documentation needed to get a loan in a bank is collected and processed manually. We wondered if we could utilize new technologies to speed up and digitize these processes. The more we researched and developed the idea, the more we realized that this is a huge problem, which is global and not just connected to the banks and financial institutions.

The Uhura platform enables large sets of contents to be automatically grouped, key data extracted from documents, and the document analysis process automated. The system uses the latest algorithms for artificial intelligence, including image and natural language processing and cognitive analysis technology, in order to enable accuracy and speed.

The key characteristics of the solutions include:

1. Automatic content classification and data extraction - the algorithm is tested on a set of data for pattern recognition, is able to recognize and categorize different types of documents by type of content and quickly and accurately extract data.
2. Accurate data review - the solution allows companies to review information faster, organize and locate large amounts of data more easily.
3. Content analysis - the solution understands the language of the contract and the meaning of the clauses and can perform intelligent analysis of the contract.

The Uhura platform offers unique integration of:

1. Image processing for the analysis of tables, patterns and whole pages of text and data and the identification of signatures, italics and other image objects;
2. Natural language processing for reading and understanding of complex documents, including entity recognition, language discovery, key phrase extraction, and text analysis.

Glasnik: Who are the clients/customers/partners of Uhura Solutions?

B. Crvenica: Our clients are banks, insurance companies, real estate companies and law firms from Europe and North America. These are usually large and medium-sized companies working with a large number of clients. All those companies which have a huge quantity of manually-processed documentation actually represent our potential clients. Uhura is conceived as a Low code platform, which means that our clients do not need to have IT knowledge in order to use it. The Uhura dashboard helps our clients to create and develop their own specific trainings and algorithms for different cases. This is our main advantage over the competition, which offers predefined solutions for certain types of contracts and documents.

Glasnik: You have received significant recognitions for your work in the world - in 2020 you secured funding from the UK Government, you were singled out as one of the best start-ups in the AWS AI Challenge... Could you please tell us more about that, feel free to praise yourself, because you deserved it? However, we would appreciate if you could tell our readers the secret of your achievements and possibly advise how to make the Montenegrin success, like yours, recognized by important factors on the international scene?

B. Crvenica: Honestly, there aren't many secrets. Everything we have done and achieved is a result of a lot of effort and really dedicated work of our team. As a British company, we have the opportunity to apply for grants provided by the British government to its companies. So, last year we applied for one of the competitions and won a semi-annual project from the Innovate UK fund. The project referred to the analysis of Force Majeure clauses in contracts and assisting companies in the analysis of reducing legal costs and risk exposure. We have established numerous partnerships and been part of several world-renowned programs. In addition to the Barclays and Techstars programs I have mentioned at the beginning, there are also Raiffeisen Bank's Elevator Lab program, PWC scale programme, Natwest entrepreneur accelerator, Plug and Play Program Fintech program, AWS Challenge and many other programs. Cooperation with them allows us to reach new clients faster and develop some new partnerships.

Glasnik: How do you assess the business climate in Montenegro for the development of start-ups? What needs to be improved in order to have even more successful start-up stories coming from Montenegro such as Uhura Solutions?

B. Crvenica: Today, more than ever in history, technology is affecting our lives. We are witnessing incredible changes in many spheres of life and the speed at which they are happening. New ways of communication have accelerated the flow of information, while digital services have become a reality of our daily lives. Start-ups are just emerging as a response to these everyday problems. You have never had a better opportunity in the past, as you have now, to make a global business from one place on the planet. Therefore, countries are struggling to create the best possible environment and climate for their development, attract as many creative and innovative people as possible, who will establish their companies in that country.

This trend is global, but it does not reach everywhere at the same speed. I think that we in Montenegro still find it a little harder to adapt to these changes. Although in the last couple of years a certain step forward has been made in terms of improving the environment for the development of start-up companies in Montenegro,

we are still on the periphery of events in the world of technological innovations, especially in comparison with European countries and even some countries in the region. It is good that we have finally adopted the first laws regulating this issue, the implementation of which is supposed to start soon.

The encouraging is the fact that there is a growing interest in start-ups, especially by young educated people. There is also an increasing number of interesting projects, programs, accelerators where you can submit ideas, which have the potential to grow into start-up companies, affecting the expansion of a community which almost did not exist five or six years ago. The Montenegrin start-up community needs to develop and strengthen through networking, exchange of knowledge and experience.

I think that we lack a serious state fund for start-up ideas, which could support companies during the initial growth through several investment rounds. There is also a lack of private funds and investors, whose investments in the Montenegrin digital solutions largely depend on the climate created by the Government. The advantage of small systems is flexibility and the possibility of rapid transformation, especially in the field of economy. If these benefits are utilized in the right way, we could have a high-quality start-up ecosystem, which would represent a very good PR for a small country such as Montenegro. If the circumstances do not significantly change in the near future, the opportunity will be missed, and people will, as before, look for a better environment for the development of their business ideas abroad.

Glasnik: How do you assess the importance of the activities carried out by business associations (Chambers of Economy of Montenegro, Associations of Young Entrepreneurs and others) aimed at the affirmation of the Montenegrin start-ups?

B. Crvenica: The IT sector is one of the fastest growing in Montenegro, and this trend should continue in the coming years. If we want to have a sound ecosystem suitable for the development of start-up companies, then we need more than just entrepreneurs and their innovative ideas. The ecosystem must be open and inclusive for the wider community, where everyone would have a specific role, from public institutions, technology parks and innovation centres, which are ready to provide a suitable business environment, then investors and funds which want to invest in start-up businesses, to NGO sector, business and economic associations, which should act as the main promoters of start-up ideas through projects and their activities.

Glasnik: What are the further plans of Uhura Solutions? How do you see the future of this company in, let's say, the next five years?

B. Crvenica: Our goal is to use the development of AI technology and become a leader in the field of contract intelligence management system (contract intelligence) not only in the region but also globally. We believe that in the near future, the business services will be based on data analysis collected by deep data analytics, pattern recognition and predictive algorithms. Artificial intelligence will analyze the needs of users and accordingly adjust the offer for each individual client. AI systems will become so sophisticated and it will be impossible to distinguish them from those systems which reflect the work of human beings. We want to be part of that movement and participate in the development and implementation of such systems.

Konferencija u organizaciji Privredne komore i Univerziteta Donja Gorica

Sajber bezbjednost izazov Industrije 4.0

Velike promjene koje donosi Industrija 4.0, poslovna zajednica vidi kao jedinstvenu šansu da se smanji tehnološki jaz sa razvijenim ekonomijama.

Digitalna transformacija kompanija predstavlja imperativ uspješnog poslovanja i opstanka na tržištu. Velike promjene koje donosi Industrija 4.0, poslovna zajednica vidi kao jedinstvenu šansu da se smanji tehnološki jaz sa razvijenim ekonomijama, poručeno je sa konferencije "Sajber bezbjednost izazov Industrije 4.0" koju su Univerzitet Donja Gorica i Privredna komora Crne Gore organizovali 15. decembra 2021. godine u podgoričkom hotelu Hilton.

Prva nacionalna konferencija u oblasti primjene digitalnih tehnologija i razvoja industrije 4.0. realizovana je kao zajednička

aktivnost projekata DigNest - Digitalno preduzetničko gnijezdo industrija 4.0 u Crnoj Gori i SI4SEC - Jačanje industrije 4.0: Semantičko poboljšanje kibernetičke sigurnosti. DigNest se finansira kroz program Erasmus +, dok je projekat SI4SEC dio IPA kolaborativne grant šeme za inovativne projektne ideje koji se finansira kroz Zajednički program EU – Crna Gora, program za zapošljavanje, obrazovanje i socijalno staranje.

Konferenciju su otvorile dekanica Fakulteta za informacione sisteme i tehnologije UDG prof. dr **Milica Vukotić** i dr **Nina Drakić**, v.d. predsjednice Privredne komore Crne Gore.

Vršiteljka dužnosti predsjednice Privredne komore dr Nina Dračić istakla je, kao uvodničarka Konferencije, da sajber bezbjednost predstavlja aktuelnu temu, koja je važna i tiče se svih činilaca ekonomskog i društvenog života.

- Pandemija COVID-19 naglasila je neophodnost digitalne transformacije privrede i povećanja digitalnih kompetencija svakog pojedinca. To je ujedno kompatibilno sa zahtjevima Industrije 4.0, čiji je digitalizovana privreda temelj – kazala je Dračić.

Prema njenim riječima, potrebno je sinhronizovano digitalno transformisati privredu i javnu upravu, koja će kroz e-usluge postati brža, efikasnija i transparentnija.

- Digitalna transformacija kompanija predstavlja imperativ uspješnog poslovanja i opstanka na tržištu. Velike promjene koje donosi Industrija 4.0, poslovna zajednica vidi kao jedinstvenu šansu da se smanji tehnološki jaz sa razvijenim ekonomijama – kazala je Dračić.

Ona je istakla i nove rizike koji dolaze sa ovim procesom, a odnose se na sajber bezbjednost, odnosno zaštitu privatnosti podataka. Zato apeluje na sve aktere društva da tome doprinesu, a to se može kroz povećanje znanja, jačanje zakonodavnog okvira, institucija, alata i mehanizama da se spriječi narušavanje sajber bezbjednosti.

Dračić je podsjetila na uspješnu saradnju organizatora Konferencije na Tempus projektu "Unapređenje obrazovanja u oblasti sajber bezbjednosti" u okviru kojeg je realizovan niz aktivnosti na poboljšavanju stanja u ovoj oblasti, među kojima stručne radionice u cilju unapređenja kapaciteta privrede da se suoči sa sve izraženijim i učestalijim sajber prijetnjama.

Dekanica Fakulteta za informacione sisteme i tehnologije prof. dr Milica Vukotić kazala je da Univerzitet Donja Gorica ovom konferencijom, projektima koje realizuje i sličnim inicijativama, pokušava da ukaže, između ostalog i na značaj inovacija u procesu obrazovanja kada su sajber bezbjednost i digitalizacija u pitanju.

Ona je istakla posvećenost ove obrazovne institucije da pripremi studenta kako bi bio odgovoran građanin globalnog svijeta, za šta je preduslov da stekne neophodne IT vještine.

- Sticanju ICT vještina posvećuje se posebna pažnja na svim fakultetskim jedinicama UDG, a ne samo na Fakultetu za informacione sisteme i tehnologije. UDG se trudi da kreira kadar koji može da odgovori na ove izazove, a ova konferencija je prilika da privreda pruži povratne informacije i na taj način doprinese razvoju ovih oblasti – rekla je Vukotić.

Univerzitet Donja Gorica, prema njenim riječima, odavno prepoznaje digitalizaciju i sajber bezbjednost kao važne trendove kojima poklanja mnogo pažnje.

- Moram naglasiti da je skoro 500 studenata našeg Univerziteta nedavno završilo kurs o sajber bezbjednosti u organizaciji CRDF (Civilian Research and Development Foundation of the USA) – rekla je Vukotić.

Ona je podsjetila da UDG, u saradnji sa kompanijom ComTrade već desetak godina realizuje manifestaciju Fabrika znanja, te da je osnovao Preduzetničko gnijezdo u kojem studenti mogu da razvijaju svoje biznis ideje. Dignest, projekat u okviru kojeg je organizovana Konferencija, samo je jedan u nizu projekata koje UDG trenutno realizuje.

- Mnogo ulažemo u to da naši studenti steknu ne samo znanje, već i sposobnosti koje će im biti potrebne u realnom poslovnom okruženju... A dokaz da oni imaju preduzetnički duh i znanje za uspjeh su naši bivši studenti koji su osnovali značajni broj uspješnih firmi ili se nalaze na odgovornim pozicijama u renomiranim kompanijama – kazala je dekanica.

Prof. dr **Ivana Ognjanović** sa Univerziteta Donja Gorica ističe da se cjelokupna privreda na globalnom nivou nalazi u procesu tranzicije ka digitalnom dobu, pa se može reći da je u toku četvrta industrijska revolucija zasnovana na primjeni digitalnih tehnologija za razvoj industrija u najširem kontekstu.

- Integracija digitalnih inovacija za potrebe privrede zahtijeva multisektorski i multidisciplinarni pristup i sa ponosom mogu istaći da je današnja konferencija prva na nacionalnom nivou koja na jednom mjestu, iako u limitiranim pandemijskim uslovima, okuplja predstavnike akademske zajednice, privrede i javne uprave – kazala je ona.

Događaj je okupio brojne govornike iz nauke i prakse koji su svojim izlaganjima doprinijeli temama "Digitalizacija crnogorske industrije (Crnogorska industrija 4.0)" i "Sajber bezbjednost i digitalizacija: izazovi za privredni sektor Sajber bezbjednost", razmatranim kroz panele.

Panelisti su bili prof. dr **Ramo Šendelj**, Univerzitet Donja Gorica, **Vladan Tabaš**, predstavnik Odbora udruženja ICT Privredne Komore Crne Gore, prof. dr **Christoph Reich**, Univerzitet u Fortvagen, prof. dr **Laszlo Bokor**, Univerzitet za ekonomiju i tehnologiju u Budimpešti, prof. dr **Božo Krstajić**, Univerzitet Crne Gore, **Dragana Pejović**, Agencija za nacionalnu bezbjednost, **Božo Cvetkovski**, Centralna Banka Crne Gore, **Dragoslav Kenjić**, ČIKOM, **Nataša Šimšić** – ComTrade i **Luka Živulović**, ARCTUR, Slovenija.

Prema riječima Vladana Tabaša, najvažniji resursi današnjice su energija i informacija koja nije prirodni resurs, ali dobija na vrijednosti što se više dijeli.

- Svakih 18 mjeseci se udvostručuje broj podataka koji se razmjenjuju u svijetu – kazao je on.

Prema njegovim riječima, digitalna transformacija "ide sporije nego što želimo, ali se odvija".

- Crna Gora mora da još agresivnije uđe u ove procese, ako želimo da uskočimo makar u posljednji vagon voza digitalne transformacije koji prolazi pored nas – kazao je Tabaš.

Apostrofirao je da kompanije digitalnom transformacijom postaju transparentnije, jače, bolje i profitabilnije. Evropska unija je, navodi, izdvojila 1.350 milijardi za razvoj industrije. Zahvaljujući digitalnoj transformaciji biće otvoreno 133 miliona novih radnih mjesta, dok će 75 miliona biti ugašeno.

- Zato su neophodni transformacija znanja i osnaživanje digitalne pismenosti stanovništva - zaključuje Tabaš.

Sekretarka Odbora udruženja ICT Privredne komore Crne Gore **Nada Rakočević** bila je moderatorica panela koji se odnosio na sajber bezbjednost.

Prema njenim riječima, procjenjuje se da će se tokom 2022 kreirati više IP saobraćaja nego tokom predhodne 32 godine, otkako internet postoji. Sa povećanjem indeksa umrežavanja sasvim su očekivani razni bezbjednosni izazovi.

- Digitalna bezbjednost predstavlja globalni izazov za svjetsku ekonomiju, koja zbog sajber napada svake godine pretrpi štetu od oko šest triliona dolara, što je duplo više u poređenju sa 2015. godinom. Upravo su napadi na male kompanije najrizičniji. Imajući u vidu činjenicu da se male kompanije uglavnom oslanjaju na sopstvenu strukturu, takvi napadi mogu ponekad biti kobni za njih i dovesti do kraha. Opasnost je utoliko veća ako uzmemo u obzir činjenicu da 93% crnogorskih kompanija čine mala i srednja preduzeća – kazala je ona.

Dragana Pejović, govoreći o sajber napadima navela je da su, prema izvještajima Uprave policije, u Crnoj Gori su prisutna sva krivična djela iz oblasti visokotehnološkog kriminala. Najviše su prisutna krivična djela iz oblasti krađa identiteta, računarskih prevara, krađa imejl-naloga, kripto loker ucjene, narušavanje prava intelektualne svojine, a tek onda dolaze krivična djela dječje pornografije, sajber špijunaže i klasična djela iz oblasti kompjuterskog kriminala.

U prethodnoj godini sajberkriminalci su bili fokusirani na ostvarivanje prihoda putem ransomware malvera. Ali visoki rast vrijednosti kriptovaluta inspirisao je mnoge sajberkriminalce da se prebace na tzv. coinmining (kopanje valute), što je rezultiralo izuzetnom povećanju detektovanih coinmine malvera na krajnjim radnim stanicama. Kao posledicu coinmininga imamo i znatan porast IoT (Internet of Things – pametni uređaji) napada čak 600%. Porastao je i broj bankarskih online malvera. Kako je sajber napadačima postalo veoma teško da napade ostvaruju preko propusta u softverima, to su metode napada pomjerili na tzv. supply chain attack (napade u lancu). Sajbernapadači napadnu jednu kariku u lancu, koja nije direktna meta, ali je povezana sa glavnom metom i preko nje ostvare napad na glavnu metu. Tako su se kao prvi u lancu našli na udaru proizvođači softvera i telekomunikacioni servis provaderi usluga (DNS domeni, ruteri, svičevi, cloud servisi...)

Konstantno iz godinu u godinu raste broj mobilnih malvera, čak 54 % je porastao u 2017. godini u odnosu na 2016. godinu, zahvaljujući tome što korisnici ne ažuriraju operativne sisteme mobilnih telefona i aplikacija. Povećana je opasnost i od tzv. grayware aplikacija (aplikacija koje nijesu u suštini maliciozne ali mogu biti), tj. Aplikacija koje skupljaju podatke sa telefona. Iznenađujući je podatak da čak 63% tih aplikacija ima mogućnost otkrivanja broja telefona.

Božo Cvetovski, Centralna banka Crne Gore, istakao je da je bankarski sistem stabilan i dobro kontrolisan. Zakon o izmjenama i dopunama zakona o platnom prometu, kojim se vrši usklađivanje sa PSD2 direktivom EU, je dobio pozitivno mišljenje evropske komisije i treba da prođe skupštinsku proceduru. Nakon toga će se pristupiti izradi podzakonskih akata kojima će se, pored ostalog, ojačati kontrolna funkcija Centralne banke Crne Gore i detaljnije propisati pravila za autorizaciju online plaćanja. Banke će biti u obavezi da dostavljaju Centralnoj banci Crne Gore statističke podatke o prevarama povezanim sa transakcijama (fraud) kao i podatke o značajnim IT/IS incidentima.

Do kraja godine se, u skladu sa Zakonom o kreditnim institucijama, očekuje usvajanje pravila za upravljanje rizicima informacionog sistema koja će biti usklađena sa najboljom EU praksom. Pravilima se zahtijeva uspostavljanje upravljačkih, logičkih, fizičkih, preventivnih, detektivnih i korektivnih mjera zaštite informacionih sistema. S obzirom da je bankarski sistem godinama unazad, kroz niz posrednih i neposrednih kontrola, bio pripreman za donošenje ovakvog akta ne očekuje se da će banke imati veće poteškoće u

primjeni "novih" pravila, istakao je Cvetkovski.

Dragoslav Kenjić je, govoreći o percepciji privrede o važnosti ulaganja u sajber bezbjednost, istakao da je potrebno pojačati aktivnosti na povećanju svijesti o važnosti ove teme kod visokorukovodećeg kadra, čime bi se znatno povećalo ulaganje, kako u Obrazovanje, tako i u tehnologije koje omogućavaju bolju sajber zaštitu.

Učesnici Konferencije bili su u prilici da se upoznaju sa inovativnim potencijalima, projektima i idejama, među kojima i sa novom platformom koju je Privredna komora Crne Gore razvila kao aktivnost projekta InTERaCt 4.0 - Trilateralna spremnost za promjene, realizovanog kroz program prekogranične saradnje Italija – Albanija – Crna Gora.

Prema riječima direktorice Sektora za projekte Privredne komore Tanje Radusinović, platforma omogućava samoprocjenu stepena digitalne transformisanosti pravnih, odnosno digitalnih kompetencija fizičkih lica.

- Korišćenjem alata koji čine platformu samoprocjene stepena digitalne transformacije pravnog subjekta i nivoa digitalnih kompetencija fizičkih lica, postiže se glavni cilj projekta – podizanje kapaciteta i unapređenje poslovanja kroz smjernice i transfer znanja za proces digitalne transformacije – kazala je Radusinović.

Platforma sadrži i predlog koraka, kao i niz precizno kategorisanih tutorijala koji su namijenjeni za unapređenja nivoa transformisanosti, odnosno digitalnih znanja. Video uputstvo za korištenje ovog alata može se naći na youtube kanalu Privredne komore Crne Gore.

Stefan Jovanović, samostalni savjetnik u Sektoru za projekte Privredne komore Crne Gore, predstavio je projekat "PHASE" koju ova poslovna asocijacija realizuje u saradnji sa Kliničkim centrom Crne Gore i partnerima iz Italije i Albanije, a traje do kraja 2022. godine.

- PHASE projekat je usmjeren na razvoj e-Zdravstva, što će doprinijeti ne samo poboljšanju javnih i privatnih zdravstvenih usluga, već i jačanju inovacija te konkurentnosti malih i srednjih preduzeća koja rade u oblastima digitalnih tehnologija i tradicionalnih zdravstvenih usluga – istakao je on.

Jedan od glavnih ciljeva projekta PHASE jeste stvaranje ekosistema politika, praksi i alata koji će djelovati kao podsticaj konkurentnosti MSP u zdravstvenom sektoru i e-zdravstvu, te jačanje kreiranja i razvoja digitalnih mikro, malih i srednjih preduzeća u e-zdravlju pružanjem nefinansijskih usluga.

U cilju testiranja pristupu projekta, konzorcijum će implementirati tri pilot aktivnosti, i to: teritorijalnu mrežu opremljenu ambulantnim vozilima sa ciljem hitne kliničke intervencije u ranim fazama srčanog udara, digitalnu platformu za upravljanje integrisanim stazama za njegu sa posebnim osvrtom na neurodegenerativne bolesti, te mobilno praćenje hroničnih pacijenata i jačanje kapaciteta teritorijalnih službi.

U prezentaciji ostalih projekata/inovacionih potencijala učestvovali su prof. dr Ivana Ognjanović i mr **Luka Laković**, Univerzitet Donja Gorica, prof. dr **Tomo Popović**, Univerzitet Donja Gorica, **Jelena Popivoda**, Inovaciono Preduzetnički Centar Tehnopolis, **Radivoje Drobniak**, Naučno-tehnološki park Crne Gore, mr **Marko Nišavić**, Preduzetničko gnijezdo, Univerzitet Donja Gorica.

Projekat MARDS

Obilježen početak novog programa doktorskih studija "Održivi razvoj"

Početak novog interdisciplinarnog programa doktorskih studija "Održivi razvoj", na engleskom jeziku, koji je nastao kao ishod projekta "Reforma doktorskih studija u Crnoj Gori i Albaniji, primjer dobre prakse" – MARDS, obilježen je 28. decembra svečanošću upriličenoj hibridno.

Skupu u Rektoratu Univerziteta Crne Gore prisustvovao je rektor prof. dr **Vladimir Božović**.

Privredna komora Crne Gore je partner na MARDS projektu, koji se finansira kroz program Erasmus +. U ime ove institucije, svečano sti su on-line putem prisustvovali prof. dr **Mladen Perazić** i **Tanja Radusinović**, direktori sektora za obrazovanje i kvalitet, odnosno projekte. Oni su članovi projektnog tima MARDS-a.

Na svečanom otvaranju, prorektorica za nauku UCG prof. dr **Irena Orović** kazala je da su plan i program ovih studija brižljivo koncipirani tokom implementacije projekta, kojim je rukovodio profesor dr **Radovan Stojanović**.

"Profesor Radovan Stojanović je uključio značajan broj eksperata sa ciljem da svoje iskustvo i znanje ugrade u jedan moderan, atraktivan i samoodrživ studijski program. Kao krunu svih napora danas imamo 15 upisanih kandidata na doktorskim studijama, što je značajna i veoma pohvalna cifra za Univerzitet Crne Gore, naročito u poređenju sa drugim studijskim programima na doktorskom nivou", kazala je prorektorica Orović.

Ona je istakla kao izuzetno važna pitanja za opstanak i napredak akademske zajednice kako privući mlade istraživače, ponuditi im atraktivne programe, uslove za rad i zadržati interesovanje najboljih studenata, apostrofirajući da ovaj model može poslužiti za sva buduća stremljenja Univerziteta Crne Gore. Prorektorica Orović je

naglasila da je UCG prilično odlučan u nastojanjima da intenzivira proces edukacije na nivou doktorskih studija, te taj proces učini što efikasnijim.

Rukovodilac projekta MARDS, profesor Stojanović, kazao je da Centar doktorskih studija UCG unazad nekoliko godina intenzivno radi na reformi doktorskih studija.

"Erasmus program je prepoznao problem doktorskih studija u Crnoj Gori i omogućio nam da pokažemo novi pristup doktorskim studijama koji, u skladu sa Bolonjskim procesom i Salcburškim principima, treba da obezbijedi kvalitet istraživanja na nivou doktorskih studija i sinergiju između akademske zajednice, industrije i inovacija", kazao je profesor Stojanović. On je iskazao posebnu zahvalnost na podršci u realizaciji projekta Univerzitetu i Erasmus + kancelariji u Crnoj Gori i predstavio strukturu dokorskog programa.

Jedan od predavača na ovom programu je i prof. dr **Veljko Milutinić**, sa američkog univerziteta Indiana University Bloomington, koji će biti profesor na predmetu Metodologija naučnoistraživačkog rada, kao i na predmetu koji se odnosi na primjenu kompjutera u raznim oblastima od interesa.

"Na Metodologiji naučnoistraživačkog rada imaćemo holistički pristup, počev od toga kako doći do sredstava u Evropskoj uniji, SAD-u i na Bliskom istoku sve do analize koja obavezno mora doći na kraju, a koja se odnosi na analizu stečenog znanja vezanog za sam proces koje obavezno mora uključiti i elemente onog što je danas poznato pod imenom – mašinsko učenje, a bazirano na modernoj tehnologiji", najavio je profesor predavanja u okviru kojih će prenijeti znanje stečeno radom na svjetskim univerzitetima.

Prof. dr **Nedeljko Latinović** se u ime profesora ovog programa obratio studentima i ukazao da program "Održivi razvoj" predstavlja novinu samim tim što, pored profesora iz inostranstva, okuplja profesore iz različitih oblasti, sa Elektrotehničkog, Mašinskog, Pomorskog fakulteta Kotor, Građevinskog, Arhitektonskog, iz oblasti hemije, biologije, poljoprivrede, tehničkih i prirodnih nauka. On je iskazao nadu da će ovaj interdisciplinarni program biti na ponos UCG i ishodovati patentima.

Na otvaranju su imali riječ i studenti prve generacije koji su iskazali svoja očekivanja i opredjeljenja za ovaj program, među kojima su mr **Maša Jovanović** i MSc **Osman Šula**.

Pored studenata, svečanom otvaranju prisustvovali su i šefica Erasmus + kancelarije u Crnoj Gori **Vanja Drljević**, prorektor za nastavu UCG prof. dr **Veselin Mićanović** i predsjednica Centra za doktorske studije UCG prof. dr **Biljana Šćepanović**.

Potrebno je razvijati kapacitete dijela privrede koja pripada plavoj ekonomiji i ima potencijala da utiče na ukupni rast baziran prije svega na inovacijama.

Konferencija o pomorstvu

Predstavljene prilike koje nudi plava ekonomija

Dr **Nina Drakić**, v.d. predsjednice Privredne komore, govorila je na otvaranju prve Konferencije o pomorstvu, koju je 26. i 27. novembra u Kotoru organizovao Pomorski fakultet Univerziteta Crne Gore povodom 62 godine od osnivanja.

Drakić je tom prilikom pohvalila ideju okupljanja institucija koje se u bilo kom segmentu bave plavom ekonomijom.

- Smatram da ovu konferenciju treba da iskoristimo kao priliku za bolje povezivanje te, na bazi toga, sinergetsko djelovanje u pravcu razvoja ovog segmenta ekonomije, koji sve više dobija na značaju na nivou regionalnih i ukupnih evropskih politika – kazala je ona.

Navela je da Privredna komora trenutno implementira pet projekata na ovu temu, više njih je uspješno završeno, a za neke nove se apliciralo.

- Dosadašnji rad na takozvanim plavim projektima pokazao je da treba da se usmjerimo na podizanje kapaciteta i unutar naše institucije, a i među dijelom privrede koja pripada plavoj ekonomiji i ima potencijala da utiče na ukupni rast baziran prije svega na inovacijama - istakla je Drakić.

Ovim povodom, Drakić je uputila i čestitku domaćinu povodom 62 godine uspješnog trajanja i rada Pomorskog fakulteta, ističući da je "riječ o tradiciji vrijednoj dubokog poštovanja, kroz koju je ova obrazovna ustanova stvarala uspješne kadrove, čiji je kvalitet prepoznavala i prepoznaje svjetska pomorska industrija."

Obraćanja povodom otvaranja Konferencije imali su i prof. dr **Špiro Ivošević**, dekan Pomorskog fakulteta, **Zoran Radunović**, državni sekretar u Ministarstvu kapitalnih investicija, **Vladimir Jokić**, predsjednik opštine Kotor i **Neda Ojdanić** iz Ministarstva prosvete, nauke, kulture i sporta.

Na otvaranju je govorila i **Tanja Radusinović**, direktorica Sektora

za projekte u Privrednoj komori Crne Gore, koja je ukratko predstavila instituciju i projektne aktivnosti koje su u toku, a koje su podržane od strane različitih programa finansiranih uglavnom iz sredstava Evropske unije.

Privredna komora Crne Gore i Institut za moderne tehnologije Crne Gore, u okviru Konferencije, organizovali su Forum plavog rasta i panel diskusiju na temu "Razvojne prilike koje nudi ekonomija plavog rasta". U okviru Foruma koji je vodila Marija Raspopović iz Privredne komore, predstavljeni su projekti, projektne aktivnosti i ostvareni rezultati u oblasti plavog rasta koje realizuju institucije i organizacije u Crnoj Gori, a sve u cilju boljeg povezivanja između različitih vrsta aktera i dalje saradnje među njima.

U ime Privredne komore na Forumu se prisutnima obratila i **Sandra Perić**, koja je predstavila projekat BLUEfasma, njegove ciljeve, dosadašnje aktivnosti koje su realizovane, postignute rezultate i aktivnosti planirane za naredni period. Perić je najavila finalni događaj BLUEfasma projekta i završnu konferenciju projekta u Crnoj Gori koja će u junu naredne godine okupiti relevantne aktere iz zemlje i inostranstva.

- Intencija Privredne komore je da ovaj događaj bude organizovan kao dvodnevna konferencija, koja će se baviti svim pitanjima vezanim za more. To znači da će pored ribarstva i akvakulture, ovaj događaj obuhvatiti i teme kao što je saobraćaj, pomorstvo, marina turizam, turizam uopšte, ICT i inovacije u plavoj ekonomiji, i slično - rekla je Perić.

Pored BLUEfasma projekta, Perić je predstavila i projekte SHIPMENTT, koji se tiče jačanja intelektualne svojine i procesa transfera tehnologija u sektorima zelene mobilnosti, i BLUEAIR koji ima za cilj da ojača institucionalne kapacitete država i regiona jadransko-jonske oblasti u definisanju zajedničkog pristupa sprovođenju politike pametne specijalizacije u oblasti plavog rasta

na makroregionalnom nivou.

Pored Privredne komore, u okviru Foruma plavog rasta i panel diskusije "Razvojne prilike koje nudi ekonomija plavog rasta" svoje projekte u oblasti plave ekonomije predstavili su Institut za savremene tehnologije Crne Gore, Institut za biologiju mora Univerziteta Crne Gore, Naučno-tehnološki park Crne Gore i Inovaciono-preduzetnički centar Tehnopolis.

Ispred Instituta za savremene tehnologije projekat PSAMIDES predstavila je Ivana Ognjanović, eksterna ekspertkinja na projektu. U ime Instituta za biologiju mora Univerziteta Crne Gore prisutnima se obratio **Mirko Đurović**, koji je predstavio njihov projekat Blue Growth, dok je **Tanja Rakonjać** predstavila B-Blue projekat koji realizuje Naučno-tehnološki park Crne Gore. Na kraju, plave projekte je predstavila i **Jelena Popivoda**, koja je ispred Inovaciono-preduzetničkog centra Tehnopolis govorila o realizovanim aktivnostima na projektima BioTourS i Blue Bio Med.

BLUEfasma je projekat osnaživanja inovativnih kapaciteta malih i srednjih preduzeća, pomorskih klastera i mreža u MED priobalnim područjima sa ciljem pružanja podrške cirkularnoj ekonomiji i plavom rastu u ribarstvu i akvakulturi. Ovaj projekat teži da pokrene promjene u sektoru ribarstva i akvakulture mediteranskih ostrva i priobalnih područja pojačavanjem prilagođenosti praksi cirkularne ekonomije (CE). Projekat se odnosi na problem kontinuiranog transnacionalnog izazova iscrpljivanja prirodnih resursa i manjka inovacija u oblasti ribarstva/akvakulture i cirkularne ekonomije.

U okviru ovog projekta sprovedene su brojne aktivnosti. Jedna od značajnijih je pokretanje online platforme Bluefasma koja je dizajnirana da podstakne i razvije BLUEfasma alate u toku trajanja ovog projekta. Očekuje se da će raspoloživa rješenja data putem platforme povećati sposobnost plavih aktera i ojačati transnacionalnu saradnju prema plavoj cirkularnoj ekonomiji.

BLUEfasma se sprovodi od novembra 2019. godine, a realizuje u okviru prioritete ose 1 – promovisanje inovativnih kapaciteta na prostoru Mediterana za razvoj pametnog i održivog rasta i finansira kroz Interreg Mediteranski program. Pridruženi partner Privrednoj komori Crne Gore je Univerzitet Crne Gore – Institut za biologiju mora, a planirano je da traje do juna 2022. godine.

PRONA

Popularizacija nauke, afirmacija mladih talenata

» Učesnici Proninih aktivnosti imaju priliku da se upoznaju sa izazovima u očuvanju biodiverziteta, sa osnovama energetske efikasnosti i zelene energetike, arhitekture, proizvodnje organske hrane, klimatologije i elementima istraživačkog rada, kao i različitim ekološkim aspektima današnjice.

Ljetnja škola nauke – Istraživačka stanica Lovćen Fondacija za promovisanje nauke PRONA osnovana je 2004. godine sa ciljem da popularizuje nauku, unapređuje naučno-istraživački rad, afirmiše mlade talente, aktuelizuje primjenu naučnih rezultata u praksi, organizuje stručne i popularne skupove i vrši druge aktivnosti koje su od interesa za društveni razvoj i promovisanje nauke u Crnoj Gori.

Vodeća paradigma ove fondacije je koncept multidisciplinarnosti. Svjesni činjenice da nauka nema granice, u Pronine projekte i aktivnosti ravnopravno se uključuju fizičari, hemičari, biolozi, medicinari, astronomi, elektroinženjeri... Pronini programi su besplatni za sve učesnike, jer bavljenje naukom mora biti prilika, a ne privilegija. Zato pružamo mogućnost svim zainteresovanim da prošire svoja naučna saznanja kroz neke od naših projekata usmjerenih ka popularizaciji nauke među mladom crnogorskom populacijom. U cilju ohrabriranja mladih za bavljenje naukom, te povećanja naučne pismenosti u našoj zemlji, fondacija Prona od 2008. godine uspješno realizuje kampove na Ivanovim koritima, gdje u ambijentu očuvanih prirodnih ljepota odabrani osnovci i srednjoškolci imaju priliku da uče od najboljih studenata i profesora sa zavidnim naučnim karijerama.

U periodu od 7. do 15. avgusta ove godine, održana je XIV Istraživačka stanica "Lovćen" koju čine dva dijela – Istraživački kamp Planeta u tvojim rukama (7-10. avgust) i Ljetnja škola nauke (10-15. avgust). Svakog ljeta Pronine kampove pohađa šezdeset najbo-

ljih đaka iz svih krajeva Crne Gore. Kako su djeca prirodno istraživači, na školama imamo najbolje, nadarene, koji se ne boje rada, izazova i konkurencije, i koji shvataju da je znanje najvrjedniji kapital, a obrazovanje najmoćnije sredstvo kojim se može promijeniti svijet. Shodno tome Prona okuplja i najbolje profesore iz države i inostranstva, kojima u radu asistiraju crnogorski studenti sa domaćih i svjetskih univerziteta. Do sada, na školama na Lovćenu, svoja predavanja na aktuelne naučne teme održalo je oko 350 predavača sa svih meridijana, uključujući i one sa prestižnih univerziteta kakvi su Oksford, Kembriđž, Lomonosov, Harvard, Berkli, Tokio i drugi. Kampovi nemaju konvencionalan excathedra pristup prenošenju znanja, već učenici upoznaju osnove naučno-istraživačkog rada kroz interaktivan pristup predavanjima, panel diskusijama, radionicama, eksperimentalnim praktikumima, filmovima, kvizovima i što je najvažnije – aktivnom samostalnom radu.

Za sve učesnike, talentovane mlade istraživače, kampovi su besplatni, dok predavači, asistenti i koordinatori kampova, kao i drugi saradnici rade volonterski. Svim učesnicima organizator obezbjeđuje eksperimentalnu tehniku za oglede, knjige, sveske, majice i druge potrebne materijale i uslove za rad. Ljetnja škola nauke daje mladim talentovanim učenicima vjetar u leđa i mogućnost da se bave izučavanjem fundamentalnih nauka i budu konkurentniji vršnjacima u svijetu. Osim toga, akcenat se stavlja i na međusobno upoznavanje učenika, timski rad, kao i razvijanje svijesti o mogućnosti rada i ra-

zvoja unutar naše države. Shodno tome da živimo u ekološkoj državi, od izuzetnog je značaja podizanje svijesti o važnosti očuvanja životne sredine.

Učesnici Proninih aktivnosti imaju priliku da se upoznaju sa izazovima u očuvanju biodiverziteta, sa osnovama energetske efikasnosti i zelene energetike, arhitekture, proizvodnje organske hrane, klimatologije i elementima istraživačkog rada, kao i različitim ekološkim aspektima današnjice. Imajući u vidu značaj ekologije i alternativnih pristupa u korištenju energije, na globalnom nivou, pa i na nivou naše države, veoma je važno na vrijeme podstaći interesovanje kod mladih za navedene oblasti. Ljetnja škola "Planeta u tvojim rukama", usmjerena upravo ka pomenutim temama, okupila je 25 učenika uzrasta od 12 do 17 godina iz različitih crnogorskih opština. Brigu o polaznicima vodili su koordinatori škole i asistenti, dok je za predavanja i praktične zadatke angažovano 18 predavača, stručnjaka iz naučnih oblasti relevantnih za osnovnu tematiku škole. Za ovaj projekat regrutovano je između ostalih i pet studenata koji su za učenike pripremili vježbe, od kojih je dio realizovan u prirodi.

Ljetnja škola nauke 2021 uspjela je da poveća zainteresovanost učenika za fundamentalne nauke, doprinese većoj naučnoj i matematičkoj pismenosti mladih ljudi, ohrabri ih za naučnoistraživački rad i otvori im vidike ka mogućoj naučnoj karijeri. Prema rezultatima anketa koje su učesnici kampa popunili, veoma su zadovoljni mjestom održavanja škole, dobijenim materijalima, temama predavanja i predavačima, izborom asistentata, organizacijom izleta i laboratorijskim vježbama. Većina učesnika smatra da im je Ljetnja škola nauke pomogla u unaprjeđenju znanja iz prirodnih nauka, a da su laboratorijske i računске vježbe bile interaktivne i razumljive. Predavači koji su na učenike ostavili najbolji utisak imali su predavanja bogata ilustracijama, tokom kojih je tema predstavljena na jednostavan i popularan način. Učenici su posebnu sklonost pokazali ka učenju na primjerima, što dokazuje njihovo oduševljenje praktikumima. Pokazalo se da ovaj projekat iz godine u godinu funkcioniše sve bolje i da aktuelna epidemiološka situacija nije uticala na kvalitet programa koji je prezentovan ove godine.

Učenici su ponijeli sa sobom nova znanja, a profesori i asistenti nova iskustva. Škola nauke na Lovčenu je pokazala da Crna Gora ima potencijala kada su u pitanju mladi ljudi, istraživači koji su u stanju da kreiraju svijet po savremenim principima, da su naši polaznici

u stanju da na adekvatan način ponude nova rješenja za postojeće probleme. Polaznici i asistenti Proninih škola širom svijeta uveliko kreiraju nova rješenja za bolju budućnost, a Prona će nastojati i dalje da afirmiše i prepoznaje mlade naučne talente svjesni činjenice da samo ulaganjem u znanje, istraživanja i inovacije Crna Gora može parirati drugim zemljama i razvijati se u skladu sa savremenim potrebama modernog društva.

Evropska noć istraživača

Prvi festival nauke u Crnoj Gori održan je 2009. godine, kada se Podgorica pridružila porodici od preko 200 evropskih gradova u kojima se posljednjeg petka u septembru održava festivalska manifestacija pod nazivom "Noć istraživača". Kroz eksperimente, interaktivne prezentacije, radionice, otvorene laboratorije, naučne tribine, predavanja i izlete, mladi ljudi imaju priliku da se upoznaju sa svijetom savremene nauke i tehnoloških dostignuća. Pokazalo se da festival unapređuje naučnu pismenost mladih u Crnoj Gori na nekonvencionalan i efektan način i uspješno približava nauku široj publici.

Pod sloganom "Kreiraj budućnost", ovogodišnji festival održan je 24. septembra pod pokroviteljstvom Evropske komisije (u okviru programa Horizont2020), a organizatori festivala su Fondacija za promovisanje nauke Prona i JU Prirodnački muzej Crne Gore.

Program festivala bio je prilagođen široj publici, obogaćen temama od važnosti za sve uzraste, a ima za cilj da ojača vezu između nauke i društva.

Festivalski sadržaji prikazani su na centralnoj manifestaciji održanoj u JU Umjetničkom paviljonu Udruženja likovnih umjetnika Crne Gore u Podgorici, ali i tokom aktivnosti koje su prethodile glavnom dijelu programa.

Promocija savremenih tehnoloških dostignuća započeta je posjetama osnovnim školama širom zemlje, kada su učenici dobili priliku da upoznaju koncept VR tehnologije. Virtualna realnost izazvala je oduševljenje mlade populacije, s obzirom na veliku uvjerljivost kompjuterski generisanog trodimenzionalnog prostora i tematskih sadržaja koji se na ovaj način mogu intenzivnije shvatiti i doživjeti posredstvom čulnih pomagala.

Prvi dio centralne manifestacije bio je sačinjen je od velikog broja eksperimentalnih demonstracija prirodnih fenomena. U organizaciji Prone rađeni su eksperimenti i održana kratka predavanja iz oblasti fizike,

hemije, elektronike, matematike i medicine. Svi oni koji pristupe ovim sadržajima (putem web sajta www.festivalnauke.me). Predstavljen je i veliki broj tehnoloških inovacija, od strane uspješnih istraživača sa više univerzitetskih jedinica, ali i iz nekoliko uglednih kompanija.

Dugogodišnja saradnja Fondacije Prona i Prirodnačkog muzeja rezultira aktivnostima od izuzetne važnosti za podizanje svijesti o prirodnim bogatstvima Crne Gore i značaju naučnih istraživanja u njihovom očuvanju. Realizovana su predavanja o flori i fauni ovog prostora, a priređene su i dvije izložbe.

Organizovana je i panel diskusija na temu "Izazovi digitalizacije" koja je okupila predstavnike naše IT industrije koji su upoznali. Oni su upoznali gledaoce sa uticajem digitalizacije na državnu ekonomiju, razvoj inovacija i poslovanje.

"Evropski istraživači", bio je dio programa posvećen crnogorskim naučnicima koji se stručno usavršavaju i rade u inostranstvu i ugostio je online putem istraživače iz oblasti molekularne biologije i genetskog inženjeringa. Ova rubrika daje priliku svim zainteresovanim da čuju iskustva naučnika iz poznatih naučnih centara i laboratorija. Kroz njihove prezentacije saznaje se mnogo o životu i karijeri u žarištima globalno značajnih naučnih istraživanja.

Da je nauka univerzalno sredstvo za razumijevanje svijeta, znaju i doktorandi crnogorskih univerziteta koji su o svojim trenutnim, doktorskim istraživačkim radovima govorili "Sa istraživačkog fronta". Na sajtu festivala Noć istraživača dostupna su njihova izlaganja iz kojih se može saznati nešto o sve aktuelnijim primjenama vještačke inteligencije, o aplikaciji pesticida, kao i o modelovanju sinhronih generatora kao glavnih proizvođača električne energije.

U okviru festivala Noć istraživača organizovan je i okrugli sto na temu "E-mobilnost" koji je okupio stručnjake iz oblasti elektroenergetskih sistema, zaštite životne sredine, kao i predstavnike automobilske industrije, a takođe i radionica na temu "Istine i zablude u nauci". Omogućene su i posjete univerzitetskim laboratorijama, institutima, muzejima i privrednim subjektima u 10 crnogorskih gradova.

Shodno raznolikim prilikama koje je festival ponudio ove godine, može se reći da je veliki broj online i onsite posjetilaca pronašao za sebe interesantan naučni kutak i na dan se pridružio naučnoj zajednici.

Digitalna konferencija "PowerGreen"

Digitalne inovacije ključne za zelenu ekonomiju budućnosti

Digitalna konferencija "PowerGreen", u organizaciji MIR fondacije iz Sjeverne Makedonije, održana je 2. i 3. novembra 2021. godine.

Cilj skupa je bio da prepozna ključnu ulogu ICT sektora u borbi protiv klimatskih promjena, inspiriše kompanije da ulažu u razvoj i primjenu zelenijih digitalnih tehnologija i usluga i podstakne ih ka zelenoj digitalnoj transformaciji koja koristi životnoj sredini, društvu i privredi.

Sa konferencije je poručeno da sada, više nego ikad, postoji potreba da se promovišu naučno zasnovane metode za procjenu smanjenja i izbjegavanja emisije gasova sa efektom staklene bašte, specifičnim ICT rješenjima u različitim sektorima te da se podrži zelena digitalna transformacija sektora kao što su energetika, transport, poljoprivreda i građevinarstvo.

Konferencija se fokusirala na privatne kompanije, donosioce odluka na nacionalnom i lokalnom nivou, univerzitetske i istraživačke centre, industriju i udruženja koja su spremna da razvijaju inovativne, održive i pametne tehnologije ili istraživačke projekte u različitim oblastima koji pomažu u poboljšanju kvaliteta urbanih ekosistema.

Fokus događaja bio je na tehnologijama i rješenjima koja se odnose na energetske performanse, urbanu mobilnost, održivu gradnju, kružnost, niskokarbonsku ekonomiju i digitalnu transformaciju koje mogu doprinijeti postizanju ciljeva klimatske neutralnosti gradova i povećati njihovu otpornost.

U ime Privredne komore Crne Gore, tokom stučne diskusije na temu "Zelena i digitalna tranzicija: izazovi i mogućnosti", govorila je **Marija Raspopović**, samostalna savjetnica u Sektoru za projekte.

- Digitalne inovacije su ključne za zelenu ekonomiju budućnosti, posebno zato što su nas napredak i korištenje ICT-a doveli do 4. industrijske revolucije i "tjeraju" nas da počnemo da napuštamo sistem sa fosilnim gorivima i najvećim zagađivačima kao pokretačkom snagom ekonomije. Nove tehnologije poput vještačke inteligencije, mašinskog učenja, blockchain tehnologija i Interneta stvari odavno su uznapredovale, a prava rješenja usmjerena na

smanjenje emisije CO₂ razvijena su u više sektora – navela je Raspopović.

Prema njenim riječima, poslovne asocijacije, kao što su privredne komore treba da podrže preduzeća na rješavanju digitalnog jaza, dok države treba da obezbijede povezanosti svima, mladima, starijima u urbanim ili ruralnim krajevima. Vlada Crne Gore radi na izradi Strategije digitalne transformacije, procesu koji uključuje brojne različite aktere, među kojima je i Privredna komora, čije je iskustvo i gledište veoma važno da bi ovaj dokument na pravi način odražavao i mapirao cijeli put ka tom cilju. Raspopović takođe ističe da je Crna Gora prva zemlja van EU koja je usvojila Strategiju pametne specijalizacije u junu 2019. godine. Osnovni cilj S3 je modernizacija i povećanje konkurentnosti crnogorske privrede koncentrisanjem raspoloživih istraživačkih, prirodnih i ekonomskih resursa na ograničen broj prioritarnih oblasti.

- Ostvarenje ovog cilja oslanja se na tri ključna strateška pravca koji predstavljaju opštu dugoročnu viziju razvoja zemlje: Zdrava Crna Gora, Održiva Crna Gora, Digitalizovana Crna Gora – navela je ona.

Raspopović ističe potrebu maksimalnog iskorištavanja vrijednosti koja je inherentna otvorenim zelenim podacima, koje nazivaju "naftom 21. vijeka".

- Privredna komora Crne Gore je bila jedan od partnera u projektu odeon, finansiranom iz Interreg MED programa, čijom smo implementacijom, zajedno sa našim pridruženim partnerom – Ministarstvom javne uprave, digitalnog društva i medija, realizovali brojne aktivnosti u oblasti otvorenih podataka, ali još ima prostora za poboljšanja u tom pravcu. Fokusiranje na stavljanje ovih skupova podataka na raspolaganje, u kombinaciji sa odgovarajućim politikama, definitivno će pomoći da se podstaknu inovacije u novim digitalnim zelenim rješenjima od strane organizacija u privatnom i javnom sektoru – smatra predstavnica Komore.

Raspopović naglašava da tranzicija ka održivosti mora biti pravedna i inkluzivna, uz transparentne konsultacije, saradnju i partnerstvo sa preduzećima, grupama civilnog društva, akademskim krugovi-

ma i različitim zajednicama.

Prema njenim riječima, reformski procesi moraju, prije svega, uključiti promjenu načina razmišljanja i rada javnih institucija, oslobađanje od tradicionalnog i korake ka načinima funkcionisanja koji su danas karakterističniji za kompanije.

- Potrebno je da postoji povoljan ambijent u društvu koji će podstaknuti druge da preuzmu aktivnu ulogu u procesu zelene tranzicije, što podrazumijeva pravni okvir, strategije, akcijske planove. S tim u vezi, Privredna komora, u partnerstvu sa UNDP-jem i ekspertsku podršku kompanija Circular Change i Deloitte Bosna i Hercegovina radi na izradi Mape puta Crne Gore ka cirkularnoj ekonomiji. Sve relevantne zainteresovane strane moraju biti uključene i treba da uzmu aktivno učešće u tom i svim drugim procesima koji imaju za cilj poboljšanje života ljudi, budu dio njih, preuzmu određene obaveze i izgrađuju osjećaj odgovornosti u pretvaranju ideja u konkretnu akciju – kazala je ona.

Ističe i finansijski aspekt, jer je ovaj proces prilično skup, pogotovo kratkoročno gledano.

- Konačno, ali ne i najmanje važno, svi moramo poraditi na percepciji javnosti o održivosti, klimatskim promjenama i zelenoj digitalnoj tranziciji, posebno u smislu pokazivanja da je ovaj proces obavezan za dobrobit budućih generacija – zaključila je ona.

U okviru konferencije organizovane su praktične sesije na teme "Proizvodi niskokarbonске tehnologije" i "Inicijative koje implementiraju vodeće organizacije za promociju zelenog rasta", zatim radionice o primjeni IPR-a u inovacijama zelenih tehnologija, te metoda i iskustvima u recikliranju kao stvaranju cirkularne vrijednosti. Skup se završava online B2B susretima i umrežavanjem.

Peti sajam mladih preduzetnika Crne Gore, održao se 12. i 13. novembra 2021. godine, u glavnom holu TC Delta City-a. Na Sajmu je svoje biznise predstavilo 40 mladih preduzetnika, kao i 5 organizacija i institucija iz oblasti preduzetništva mladih.

Sajam je organizovala Unija mladih preduzetnika Crne Gore, u saradnji sa partnerima Privrednom komorom Crne Gore, Glavnim gradom Podgorica, TC Delta City-jem, Kancelarijom za mlade Podgorica, kancelarijom Evropske unije u Crnoj Gori i EU Info Centrom. Pokrovitelj skupa bilo je Ministarstvo ekonomskog razvoja. Održavanje Petog Sajma mladih preduzetnika podržala je Enterprise Europe Network.

Manifestacija ima za cilj promociju mladih ljudi iz Crne Gore, koji su osnovali svoj biznis, kao i upoznavanje građana i cjelokupne javnosti sa njihovim proizvodima, uslugama, djelatnostima i inovacijama. Istovremeno, misija Sajma je da se mladi ljudi, koji žele da pokrenu svoj biznis, motivišu da se pokrenu i upoznaju sa biznisima naših najuspješnijih i najinovativnijih mladih preduzetnika.

Svečanost povodom otvaranja Sajma su otvorili generalna direktorica u Ministarstvu ekonomskog razvoja, **Olivera Vukajlović** i predsjednik Unije mladih preduzetnika Crne Gore **Uroš Bulatović**.

"Mladi i početnici u biznisu su "najranjivija" kategorija, kojoj država kroz programe koje nudi u cilju pokretanja i stimulisanja biznisa treba da posveti posebnu pažnju", naglasila je Vukajlović i dodala da "Ministarstvo ekonomskog razvoja sprovodi Program za unapređenje konkurentnosti privrede koji sadrži programske linije finansijske i nefinansijske podrške potencijalnim i postojećim preduzetnicima, mikro, malim i sre-

dnjim preduzećima, a ovogodišnji budžet iznosio je 3 miliona eura." Informisala je prisutne da je u okviru Programa za 2021. godinu, Programska linija za mlade i žene u biznisu finansijski značajno osnažena, i da se očekuje da će opredijeljeni budžet u iznosu od 650.000€ biti iskorišćen gotovo u potpunosti. Podsjetila i na novoosnovani Fond za inovacije čiji je cilj unapređenje startap zajednice, pružanje podrške za inovativne projekte, jačanje i razvijanje ideja i dodala da će Ministarstvo ekonomskog razvoja nastaviti da kroz ove i njemu slične programe pruža podršku svim bitnim segmenata na kojima počiva razvoj dinamične, inovativne i izvozno orijentisane privrede. Takođe, najavila je osnivanje Kreditno - garantnog fonda, kao institucionalne potrebe Crne Gore, koji će dugoročno podržati rast i razvoj crnogorske privrede, "Kroz ovaj mehanizam, država će omogućiti da do finansiranja dođu potencijalni preduzetnici sa dobrom biznis idejom, i zajedno sa onim koji već posluju, opstanu na tržištu i postanu konkurentni."

"Vjerujem da crnogorska privreda treba da počiva na potencijalu vas, mladih ljudi, podržavajući vaš rad, rast i razvoj, a Ministarstvo ekonomskog razvoja biće pouzdan partner koji otvara vrata za vaše nove ideje koje možemo zajednički realizovati", zaključila je Vukajlović.

Nakon uvodnih izlaganja uslijedila je panel diskusija na temu; "Izazovi ili prilike- preduzetništvo mladih u Crnoj Gori" u kojoj su učestvovali: **Ljiljana Belada**, predstavnica Ministarstva ekonomskog razvoja, **Vuko Jovanović**, predstavnik Privredne komore Crne Gore, **Igor Goranović**, predstavnik G konsaltinga i **Milica Petričević**, predstavnica Cegerica.

U saradnji sa Ministarstvom ekonomskog razvoja

Prezentovani konkursi podrške za startapove i inovacionu djelatnost

Javni konkursi za ranu fazu razvoja startapova i sufinansiranja inovacione djelatnosti u 2021. godini, sa fokusom na Programsku liniju podrške projektima EUREKA programa, prezentovani su 1. novembra 2021. godine u Privrednoj komori Crne Gore, na događaju koji je realizovan u saradnji sa Ministarstvom ekonomskog razvoja.

Cilj događaja je bio da se zainteresovani predstavnici privrede i univerziteta upoznaju sa mogućnostima koje navedeni program pruža, kao i iskustvima i načinom učešća u programu, te sa uslovima pojedinačnih konkursa.

Skupom je moderirala **Tanja Radusinović**, direktorica Sektora za projekte Privredne komore, a sam program podrške je predstavila **Marijeta Barjaktarović-Lanzardi**, v.d. direktorice Direktorata za digitalnu ekonomiju i tehnološki razvoj Ministarstva ekonomskog razvoja.

Tanja Radusinović je istakla da Privredna komora, asocijacija koja okuplja cjelokupnu poslovnu zajednicu u Crnoj Gori, pruža podršku inovacionom razvoju, povezivanju privrede i obrazovnih institucija.

- Podržavanje povezivanja države, privrede i institucija nauke i obra-

zovanja, preduslov su ekonomskom napretku – rekla je Radusinović.

Marijeta Barjaktarović-Lanzardi istakla je da je jedan od ciljeva Ministarstva kreiranje programskog okvira za inovacije.

Program za inovacije je usvojen za period 2021-2024. godine i na jednom mjestu su prikazani svi instrumenti podrške koje u ovoj oblasti Ministarstvo pruža. Barjaktarović-Lanzardi je podsjetila da je ove godine počeo sa radom i Fond za inovacije Crne Gore pa su u dokumentu i informacije o programskim linijama koje on nudi.

- Posebno smo vodili računa da se kompletan ciklus razvoja inovacije pokrije kroz programske linije – od predakceleracije, preko rane faze razvoja startapova, podrške strateškim klasterima u oblasti pametne specijalizacije, do instrumenata za inovativne projekte, zatim razvoj inovacione kulture, kao i edukativne programe – rekla je Barjaktarović-Lanzardi.

Najavila je liniju za novi program "Horizont Evropa", odnosno njegov stub "Inovativna Evropa", kojim će se stimulirati obezbjeđivanje ekspertne podrške za pripremanje projektnih prijava.

Predstavljajući Javni konkurs za ranu fazu razvoja startapova, ona je

Podržavanje povezivanja države, privrede i institucija nauke i obrazovanja, preduslov su ekonomskom napretku.

istakla da je njegov predmet sufinansiranje startapova koji će ponuditi digitalna rešenja za oblasti pametne specijalizacije.

Konkurs podržava inovativne startap projekte koji nude rješenja s potencijalom za komercijalizaciju u oblastima S3, kao i za projekte kojima se podstiču socijalne inovacije. Kroz ovu finansijsku pomoć omogućava se podrška startapovima da, uprkos novonastaloj situaciji sa COVID-om, nastave razvoj inovativnih rješenja s visokim potencijalom rasta na tržištu ili inovativnih rješenja koja doprinose rješavanju društvenih izazova u prioritarnim područjima S3. Takođe, cilj je i unapređenje poslovanja u vidu jačanja njihovih kapaciteta, održivosti i konkurentnosti.

- U narednom periodu najveći fokus svih aktivnosti finansiranja će biti na Strategiji pametne specijalizacije, te zbog toga, prepoznajući značaj sinergije ICT sektora sa ostalim njenim oblastima: održivom poljoprivredom i lancem vrijednosti hrane, energijom i održivom životnom sredinom, održivim i zdravstvenim turizmom, prepoznali smo značaj podrške razvoju navedenih digitalnih rješenja. Cilj je da unaprijedimo startap zajednicu, da imamo više ovih preduzeća na tržištu, podržimo inovativne startap projekte i ojačamo ih u razvoju

njihovih ideja – navela je Barjaktarović-Lanzardi.

Opredjeljeni budžet za ovaj konkurs iznosi 200.000,00 eura, a rok za prijavu je 10. novembar. Iznos sredstava kojima će se podržati socijalne inovacije može biti najviše 20% vrijednosti od ukupno dodijeljenih sredstava po ovom Konkursu.

- Iznos finansijske podrške koja može biti dodijeljena po pojedinačnom projektu je od 6.000,00 do 20.000,00 eura. Ova podrška može iznositi maksimalno do 80% ukupne vrijednosti projekta – pojasnila je ona.

Na ovaj konkurs se mogu prijaviti startapovi koji tek kreću ili imaju poslovnu ideju, kao i startapovi koji već posluju, prošli su ranu fazu razvoja i rade na usavršavanju već postojećeg proizvoda.

Startapovi se prije potpisivanja ugovora sa Ministarstvom ekonomskog razvoja, moraju registrovati u Centralnom registru privrednih subjekata, a takođe su u obavezi su da se upišu u Registar inovacione djelatnosti.

Javni konkurs za sufinansiranje inovacione djelatnosti u 2021. godini predviđa ukupan iznos podrške od 160.000,00 eura. Rok za prijavljivanje je do 16. novembra 2021. godine.

Predmet Konkursa je podrška razvoju inovacione zajednice kroz sufinansiranje četiri programske linije za podršku: EUREKA projektima, stimulisanju zaštite i razvoju pronalaska, podsticanju inovacione kulture i realizaciji edukativnih programa u S3 oblastima.

Programom se posebno podstiču mala i srednja preduzeća na saradnju sa međunarodnim partnerima u pokretanju istraživačko-razvojnih i inovativnih aktivnosti, kao i na ulaganje u istraživanja i razvoju radi jačanja njihovog inovacionog kapaciteta. Za sufinansiranje učesća u EUREKA projektima opredijeljeno je 120.000,00 eura.

Stimulisanje zaštite i razvoja pronalaska podrazumijeva podsticanje pravnih ili fizičkih lica iz Crne Gore koja su u 2021. godini zaštitili pronalazak patentom u zemlji ili inostranstvu ili su pokrenula proces međunarodne/evropske zaštite pronalaska kod WIPO/EPO. Za ovu programsku liniju ukupan iznos podrške iznosi 15.000,00 eura.

Podrška aktivnostima koje se odnose na podsticanje inovacione kulture (putem organizacije takmičenja inovativnih ideja, kampova za intenzivne obuke inovativnih startap timova, hakatona, motivacionih i sličnih događaja, kreiranja digitalnih alatki i drugih aktivnosti podrške inovacionoj djelatnosti) ima za cilj da utiče na percepciju inovacija kao šanse za kreiranje ili unapređenje poslovanja, doprinese prepoznavanju kvalitetnih inovativnih ideja, njihovoj afirmaciji i približavanju realizaciji, i slično. Izdvojena sredstva za ovu programsku liniju iznose 15.000,00 eura.

Sufinansiranje realizacije edukativnih programa (ljetnjih i zimskih škola za studente i mlade profesionalce) u oblastima pametne specijalizacije Crne Gore predstavlja podršku aktivnostima koje se odnose na realizaciju intenzivnih edukativnih programa za studente i mlade istraživače i profesionalce u tekućoj godini konkursa, poput ljetnjih i zimskih škola, u iznosu od 10.000,00 eura. Kao preduslov za ostvarivanje podrške, po osnovu ovog konkursa, neophodna je prijava u Registar inovacione djelatnosti koja se vrši putem portala www.inovacije.gov.me.

Privrednici su iskazali veliko interesovanje za predstavljene javne pozive i zatražili dodatne detalje kako bi eventualno mogli da iskoriste podršku Ministarstva ekonomskog razvoja kao i Fonda za inovacije Crne Gore.

Prvo umrežavanje partnera kroz program Horizont Evropa

Pogled ka zelenijoj, digitalnoj, zdravijoj i otpornijoj budućnosti

Privredna komora, Ministarstvo prosvjete, nauke, kulture i sporta i Ministarstvo ekonomskog razvoja organizovali su 14. decembra 2021. godine prvo umrežavanje partnera kroz program Horizont Evropa. Riječ je o online događaju koji je bio posvećen povezivanju partnera u okviru EU programa za istraživanje i inovacije Horizont Evropa 2021-2027, a koji je realizovan uz podršku Evropske mreže preduzetništva (EEN).

Događaj je, preko internet platforme, okupio preko 120 učesnika iz više od 20 država kojima su predstavnici organizatora i Delegacije Evropske unije u Crnoj Gori predstavili mogućnosti koje nudi pomenuti program. Njima je omogućeno povezivanje sa ostalim učesnicima događaja u cilju umrežavanja i potencijalnog kreiranja partnerstava, te pripreme zajedničkih projekata u okviru ovog programa.

Skup su otvorili v.d. generalnog sekretara Privredne komore **Mitar Bajčeta**, državna sekretarka Ministarstva ekonomskog razvoja **Milena Lipovina Božović**, i v.d. generalni direktor za nacionalne i EU naučne programe dr **Branko Bulatović**, u Ministarstvu prosvjete, nauke, kulture i sporta. Moderator je bila **Marija Raspopović**, samostalna savjetnica u Sektoru za projekte Privredne komore Crne Gore.

- Horizont Evropa je ključni instrument za gledanje iza horizonta – ka zelenijoj, digitalnoj, zdravijoj i otpornijoj budućnosti, kada govorimo o Evropskoj uniji, ali i o nama, koji jednog dana želimo da budemo dio evropske porodice – kazao je v.d. generalnog sekretara Privredne komore Bajčeta.

Prema njegovim riječima, ovaj program je posebno značajan za Crnu Goru u smislu podsticanja istraživačkog i inovacionog potencijala, generisanja novih znanja, njegovanja panevropske saradnje, omogućavanja novih ideja velikim i malim preduzećima, unapređenja našeg kolektivnog prosperiteta i promovisanja ne-

ophodnih društvenih i ekonomskih transformacija.

Bajčeta ističe da je COVID kriza generisala nove izazove sa kojima se suočavamo, čime je potvrđeno da je saradnja u istraživanju i inovacijama od suštinskog značaja za post-pandemijski oporavak širom svijeta, te da će utrti put naprijed i oblikovati našu budućnost.

- Štaviše, upravo mogućnosti istraživanja i inovacija koje pruža program Horizont Evropa biće suštinski instrument za podsticanje konkurentnosti crnogorske privrede i pomoći našoj zemlji da postigne ciljeve održivog razvoja postavljene u Agendi UN 2030, kao i one izložene u Zelenoj agendi za Zapadni Balkan i drugim strateškim dokumentima - kazao je Bajčeta.

- Sada je pravi trenutak da pokrenete svoje ideje i stvorite sinergiju za izgradnju održivije ekonomije zasnovane na znanju, ali i otpornijeg društva – poručio je Bajčeta učesnicima skupa.

Državna sekretarka Ministarstva ekonomskog razvoja Milena Lipovina Božović iskazala je zadovoljstvo zbog prošlonedjeljnog potpisivanja sporazuma između Crne Gore i Evropske unije o pridruživanju Crne Gore Horizont Evropa programu (2021-2027). Zahvaljujući tome, crnogorskim inovatorima i istraživačima je omogućeno da, pod jednakim uslovima sa korisnicima iz država članica EU, učestvuju u ovom najvećem svjetskom programu istraživanja i inovacija sa budžetom od 95,5 milijardi eura.

- Ovo će omogućiti crnogorskim istraživačima, kompanijama, naučno-istraživačkim institucijama i inovatorima da razvijaju projekte i tehnologije, te sprovedu istraživanja koja će doprinijeti suočavanju sa globalnim izazovima. Učešće u ovom programu će dodatno ojačati njihove kapacitete i podržati dalju integraciju Crne Gore u evropski istraživački prostor i u uniju inovacija – rekla

je Lipovina Božović.

Ona ističe da je unapređenje učešća Crne Gore u programu Horizont Evropa jedan od glavnih zadataka i misija Vlade.

- Fokus Vlade Crne Gore je ekonomski rast vođen inovacijama. Podržavajući inovacije, možemo ojačati našu ekonomiju i stvoriti radna mjesta i nove mogućnosti za crnogorske kompanije, ali i za istraživačke institucije – kazala je ona.

Dodaje da Vlada posvećeno radi na uspostavljanju efikasnog implementacionog okvira za inovativni ekosistem, koji će omogućiti puno učešće i uključivanje svih relevantnih aktera u proces kreiranja i implementacije politike inovacija.

- To će olakšati umrežavanje nacionalnih institucija i ojačati naše pozicije prema EU i međunarodnoj sceni – riječi su državne sekretarke Ministarstva.

Ministarstvo ekonomskog razvoja je kreiralo programski okvir za finansiranje inovacija kroz namjenski Program za inovacije 2021-2024, na osnovu koga će već od naredne godine biti otvorena posebna programska linija podrške učešću u programu Horizont Evropa – Stub III Inovativna Evropa. Takođe, Operativni program za implementaciju Strategije pametne specijalizacije sa Akcionim planom 2021-2022, koji je na javnoj raspravi, prepoznaje važnu ulogu Horizonta Evropa u jačanju međunarodne konkurentnosti MMSP, promociju i jačanje pozicija Crne Gore na regionalnoj i evropskoj inovativnoj i istraživačkoj sceni.

- Zaista imamo velika očekivanja u vezi sa našim učešćem u programu Horizont Evropa, ali smo istovremeno potpuno svjesni napora koje treba uložiti u narednom periodu. Izgradnja i održavanje strateških partnerstava jedan je od ključnih preduslova uspješnog učešća u programu i ovaj događaj upravo tome doprinosi – kazala je Lipovina Božović.

Dr Branko Bulatović, v.d. generalni direktor u Ministarstvu prosvjete, nauke, kulture i sporta, ističe da je Horizont Evropa najveći multinacionalni program za istraživanje i inovacije i jedan od ključnih instrumenata Evropske unije koji nastoji da obezbijedi oporavak, otpornost i spremnost Evrope za buduće izazove.

- Ovaj program nudi oko 95,5 milijardi eura grantova institucijama i organizacijama iz različitih sektora kako bi se intenzivnije fokusirale na istraživačke i inovacione aktivnosti – kazao je on.

Prema njegovim riječima, Crna Gora nastavlja da bude posvećena promociji i aktivnom uključivanju u istraživačke i inovacione programe EU, u kojima učestvuje od 2008. godine.

- To je jedan od najbližih oblika saradnje sa Evropskom unijom, a štaviše, umnogome doprinosi jačanju znanja i iskustva naših istraživača, stvarajući bolje mogućnosti za njihov dalji rad. Naše učešće u Horizontu Evropa je stoga ključno za rast i dalji razvoj crnogorske nauke i privrede u skladu sa evropskim vrijednostima i naporima – navodi Bulatović.

On je predstavio aktivnosti Ministarstva usmjerene na obezbjeđivanje odgovarajuće podrške za efikasno sprovođenje Programa.

- Svjesni smo značaja programa Horizont Evropa za razvoj Crne Gore i njenih istraživačkih i inovacionih kapaciteta, kao i za jačanje privrede koja je ozbiljno pogođena pandemijom COVID-19. Stoga je ključno da nastavimo da ulažemo napore ka podsticanju većeg učešća u ovom programu, jer se jasno pokazalo, posebno u

novijim izazovnim vremenima, da su nauka i istraživanje vodeći pokretači održivog rasta, globalne konkurentnosti i blagostanja građana – zaključio je Bulatović.

Tokom događaja prezentaciju je imao **Ingve Engstrom** (Yngve Engstroem), šef Odjeljenja za saradnju Delegacije EU u Crnoj Gori, koji je predstavio ključne elemente programa Horizont Evropa, i osvrnuo se na učinak Crne Gore u programu koji mu je prethodio – Horizont 2020.

Engstroem ističe da je cilj Programa da se sa 95,5 milijardi eura ojača naučna i tehnološka baza EU i Evropski istraživački prostor (ERA), podstaknu inovativni kapaciteti Evrope, konkurentnost i poslovanje, te ispune prioriteta građana i održe socio-ekonomski model i vrijednosti.

Prema njegovim riječima, istraživanje i razvoj su važni pokretači promjena koji ubrzavaju tranziciju ka zelenoj i digitalnoj ekonomiji, dekarbonizaciji i održivoj mobilnosti, jačaju otpornost na krize, te predstavljaju podršku evropskoj konkurentnosti u globalnoj trci za znanjem.

Milena Milonjić, načelnica Direkcije za EU programe za nauku i istraživanje i nacionalna koordinatorica za program Horizont Evropa u MPNKS, i Marijeta Barjaktarović Lanzardi, v.d. generalne direktorice Direktorata za digitalnu ekonomiju i tehnološki razvoj Ministarstva ekonomskog razvoja u nastavku su predstavile pojedinsti programa i mogućnosti koje on u ovom trenutku nudi.

Milena Milonjić je kazala da je crnogorskim institucijama i organizacijama omogućeno da ravnopravno, kao i EU zemljama članicama, učestvuju u svim konkursima programa Horizont Evropa, za koji je obezbijeđen veliki budžet za narednih sedam godina.

Ona je govorila o mreži nacionalnih kontakt osoba (NCP network) - strukturi podrške koja predstavlja suštinsku komponentu u implementaciji okvirnih programa za istraživanje i inovacije. Kroz pružanje informacija, smjernica i savjeta potencijalnim aplikantima i korisnicima tokom pripreme predloga, ali i trajanja projekta, nacionalne kontakt osobe imaju značajnu ulogu u ostvarivanju ciljeva programa.

Pored ovoga, Milonjić je dala više detalja vezano za dva stuba programa Horizont Evropa: Izvršna nauka i Globalni izazovi i evropska industrijska konkurentnost, kao i horizontalnu oblast Širenje učešća i jačanje evropskog istraživačkog prostora. Ona je predstavila podršku koju je MPNKS pružilo crnogorskoj istraživačkoj zajednici tokom 2021. godine, između ostalog i prvi Praktični vodič za efikasno korišćenje resursa i komercijalizaciju, koji je dostupan crnogorskim aplikantima.

U fokusu izlaganja **Marijete Barjaktarović Lanzardi** bio je treći stub Programa - Inovativna Evropa koji podržava inovacije sa potencijalom za prodor na tržište EU.

Kroz ovu komponentu programa, u okviru Evropskog inovacionog savjeta (EIC), se podstiču inovatori, preduzetnici, mala preduzeća i naučnici sa svojim idejama i ambicijama, kako bi bili vidljiviji na međunarodnom nivou, a njihovim finansiranjem se pomaže razvijanje i plasiranje inovacija na tržište.

Nakon panela, uslijedili su online bilateralni sastanci u okviru Mreže evropskih preduzetnika. Učesnici su imali priliku da sa partnerima zainteresovanim za iste teme, u okviru poziva za 2022. godinu razgovaraju o idejama za zajedničke projekte i kreiranju konzorcijuma.

Prof. dr Branislav Radulović

Važna uloga odbora za reviziju u uspješnom poslovanju

» Primarna funkcija odbora za reviziju je da obezbijede kvalitetno uvjeravanje za menadžment o efektivnosti procesa upravljanja, predstavljaju dodatnu podršku za aktivnosti i nezavisnost interne revizije i omogućuju kvalitetniju koordinaciju rada internih i eksternih revizora društva.

Privredna komora Crne Gore organizovala je 24. novembra seminar na temu "Uloga i značaj odbora za reviziju u privrednim društvima".

Predavač je bio prof. dr **Branislav Radulović** sa Fakulteta za ekonomiju i biznis i Pravnog fakulteta Univerziteta Mediteran (predmeti Kontrola i revizija, Kompanijsko pravo i Finansije i finansijsko pravo). Radulović je predsjednik Udruženja pravnika Crne Gore, te glavni i odgovornom urednik časopisa za pravnu teoriju i praksu

"Pravni zbornik".

Profesor Radulović u intervjuu Glasniku Privredne komore govori o važnoj ulozi odbora za reviziju, zakonskom uređenju ove oblasti, uz poređenje sa regulativom i praksom u regionu i Evropskoj uniji.

Glasnik: Profesore Raduloviću, za Vaše predavanje na temu "Uloga i značaj odbora za reviziju u privrednim društvima" iskazano je veliko interesovanje. U čemu je značaj ove teme?

B. Radulović: Povećanje kompleksnosti finansijskih i poslovnih transakcija, uvećanje računovodstvenih i regulatornih zahtjeva i konstantno metodološko unapređenje standarda za finansijsko izvještavanje, zahtjevi su koji dodatno podižu odgovornost upravljačkih struktura za tačno, sveobuhvatno i blagovremeno sastavljanje i objavljivanje finansijskih izvještaja i drugih poslovnih informacija.

Stoga, imperativ za uspješan poslovni menadžment je uspostavljanje odgovornog i transparentnog finansijskog izvještavanja i sistema internih kontrola, koji je ujedno esencijalan i za zaštitu prava akcionara i drugih zainteresovanih subjekata (regulatori, investitori, banke, kreditori, itd). Primarnu ulogu u ostvarivanju navedenog, pored eksternih i internih revizora, imaju odbori za reviziju i upravo iz tog razloga raste interesovanje za ovu temu.

Glasnik: U čemu se ogleda primarni značaj i funkcija odbora za reviziju?

B. Radulović: Primarna uloga odbora za reviziju je nadzor (praćenje) nad finansijskim i računovodstvenim procesima i ovo tijelo služi kao veza – "komunikacioni most" između organa upravljanja i finansijskih službi sa jedne strane i eksterne i interne revizije sa druge strane.

Kada se koristi termin "nadzor" treba ga razumjeti u širem značenju i nepoistovjetiti ga sa upravnim nadzorom koji postoji u državno/administrativnom sistemu i treba ga sagledati u vidu tri funkcije: kontrolne, preventivne i savjetodavne. Pritom treba naglasiti da odbor za reviziju nije organ upravljanja i rukovođenja u privrednim društvima, tj. dio rukovodno/upravljačke strukture, već tijelo (po pravilu pododbor) u službi menadžmenta sa funkcijom unapređenja rada društva i kontrole finansijskog i ukupnog izvještavanja.

Glasnik: Da li u državama EU postoji standardizovan postupak odbora, nadležnosti i rada revizorskih odbora?

B. Radulović: Direktivom EK predviđeno je da svaki privredni subjekt od javnog interesa mora da ima revizorski odbor i opšti je princip da se uspostavljaju od strane skupštine akcionara ili drugog nadležnog organa u privrednom društvu. U nekim državama postoji zakonska obaveza osnivanja ovog tijela, dok u drugim je ustanovljen princip dobrovoljnosti na način da privredno društvo na bazi (sopstvenih) internih akta uređuje njegovo osnivanje i djelovanje.

Međutim, bez obzira na navedene razlike primarna funkcija svih odbora za reviziju je da obezbijede kvalitetno uvjeravanje za menadžment o efektivnosti procesa upravljanja, predstavljaju dodatnu podršku za aktivnosti i nezavisnost interne revizije i omogućuju kvalitetniju koordinaciju rada internih i eksternih revizora društva.

Glasnik: Koja privredna društva u Crnoj Gori imaju obavezu osnivanja odbora za reviziju i da li su sva blagovremeno usaglasila svoj rad sa zakonskom obavezom u pogledu njihovog formiranja?

B. Radulović: Odbor za reviziju, shodno važećem Zakonu o reviziji moraju imenovati sva privredna društva koja su obavezana na vršenje godišnje eksterne revizije, što predstavlja osnovnu razliku u odnosu na raniji zakonski tekst. Naime, imenovanje revizorskog odbora ranije je bilo je obaveza samo za velika privredna društva, a sada je to i za srednja (pravna) privredna društva, kao i druga društva utvrđena čl. 29. Zakona (matična pravna lica, investiciona društva, investicioni fondovi, dobrovoljni penzioni fondovi itd.)

Ova privredna društva su bila dužna da u roku od devet mjeseci od stupanja na snagu zakona imenuju revizorske odbore i ovaj rok je istekao septembra 2017. godine. U nalazu DRI, koji je tretirao rad 23 revizorska odbora za period januar 2018 – januar 2021 godina konstatuje se da određeni broj privrednih društava u većinskom vlasništvu države nije blagovremeno formirala iste.

Glasnik: Na predavanju u Privrednoj komori ukazali ste na određenu koliziju u Zakonu i da postoji različito tumačenje norme ko imenuje revizorski odbor. O čemu se konkretno radi?

B. Radulović: Prema postojećem zakonskom rješenju i velika i srednja pravna lica moraju da imaju odbor za reviziju, a obaveznost formiranja interne (unutrašnje) revizije predviđa se samo za velika. Ovo rješenje nije konzistentno jer odbori za reviziju imaju primarnu funkciju nadzora nad radom interne revizije i ostvarivanje saradnje sa njom i ovo bi budućim dopunama i izmjenama zakona trebalo uskladiti.

Zakonom se takođe normira da imenovanje članova odbora vrši skupština akcionarskog društva, odnosno nadležni organ određen statutom društva. Kod ove norme prisutno je različito tumačenje jer se u pojedinim akcionarskim društvima smatra da je ovdje ostavljena alternativa u pogledu nadležnosti za izbor, pa svojim statutima uređuju da izbor vrši odbor direktora. Ukoliko je intencija zakonopisca bila je da samo ona društva koja nemaju obaveznost formiranja skupštine izbor vrše preko drugog organa utvrđenog statutom, onda očito postoji problem oko primjene ove norme.

Glasnik: Ukazali se i na generalnu zakonsku "podnormiranost" odbora za reviziju. U čemu se ona ogleda?

B. Radulović: Za razliku od zakona o reviziju npr. u Hrvatskoj ili Srbiji važeći crnogorski zakon o reviziji samo sa dva člana uređuje rad revizorskih odbora (čl. 29 i 30). Ova oblast je "podnormirana" jer se ne normiraju pitanja kao što su trajanje mandata, opoziv članova i razloge opoziva, izbor i nadležnosti predsjednika odbora, sazivanje i održavanje sjednica, saradnja sa drugim organima, izvještavanje, tajnost podataka, utvrđivanje naknada za rad itd.

Kada je u pitanju npr. trajanje mandata primjetna je vrlo velika razlika u uređenju ovog pitanja kod privrednih društava u Crnoj Gori, koja to normiraju svojim internim aktima, pa tako postoje društva gdje je mandat godinu dana (od redovne do naredne redovne skupštine), dvije godine ili četiri.

Takođe, Zakon nedovoljno utvrđuje kriterijume za utvrđivanje kompetentnosti članova odbora. Uporedna zakonska rješenja uglavnom sadrže formulaciju "da najmanje jedan član mora biti stručan u području računovodstva i/ili revizije" te da "članovi revizorskog odbora moraju imati znanja o sektoru u kojem posluje revidirani subjekt" (Hrvatska) ili formulacija koju sadrži srbijanski zakon u kojoj se koristi slična formulacija ali sa terminom "kompetentan".

Ova pitanja mogu biti uređena i statutom društva, ali za sada, nažalost, prisutan je vrlo širok opseg neujednačenosti u načinu uređenja navedenih pitanja kod privrednih društava u Crnoj Gori.

Glasnik: Da li je zakonskim tekstom na kvalitetan način eliminisan konflikt interesa i čuvanje poslovne tajne?

B. Radulović: Zakonom se propisuje da najmanje jedan član revizorskog odbora ne smije biti zaposleni, akcionar ili član organa upravljanja u pravnom licu. Zakonodavac u ovom članu nije uveo

ograničenje i za vlasnike udjela u društvu sa ograničenom odgovornošću. Takođe, ovo zakonsko rješenje ne eliminiše mogućnost da i druga lica, koja su učestvovala u sastavljanju finansijskih izvještaja ili su zaposleni u društvu, mogu biti članovi odbora za reviziju.

Npr. u hrvatskom Zakonu o reviziji se normira da većina članova revizijskog odbora mora biti nezavisna u odnosu na revidirani subjekt i dodaje da "osoba se smatra neovisnom ako nema bilo kakav poslovni, finansijski, obiteljski ili drugi bliski odnos s revidiranim subjektom, njegovim većinskih dioničarem ili upravom, ili ako ne postoje druge okolnosti koje dovode u sumnju njegovu neovisnost".

Posebno pitanje je normiranje poslovne tajne, odnosno obaveze članova odbora da su dužni čuvati poslovnu tajnu i posljedice kršenja ove obaveze.

Takođe aktima društva treba urediti da članovi revizijskog odbora ne smiju u javnosti isticati svoje članstvo u odboru koje bi moglo štetiti ugledu i drugim interesima društva, te obavezu da su dužni obavijestiti privredno društvo za slučaj članstva u tijelima drugih privrednih društava ili institucija.

Glasnik: Da li privredno društvo može propisati dodatne uslove ili ograničenja za izbor članova odbora ?

B. Radulović: Privredna društava imaju pravo utvrditi dodatne kriterijume za izbor ili postaviti ograničenja, s tim da ista moraju prethodno biti normirana opštim aktom.

Imamo slučaj da je Vlada Crne Gore, kao osnivač u funkciji skupštine društva, svojim zaključkom iz 2020. godine utvrdila da se "za članove revizijskih odbora u javnim preduzećima i privrednim društvima u većinskom vlasništvu države i u većinskom vlasništvu državnih preduzeća ne mogu imenovati lica koja su na pozicijama: starješina organa državne uprave, visokog rukovodnog kadra, predsjednika ili članova organa upravljanja u drugim pravnim licima čiji je vlasnik Država, kao i organa upravljanja u organizacijama kojima su povjereni poslovi iz nadležnosti državne uprave". Međutim, ovi kriterijumi/ograničenja morali su biti utvrđeni opštim aktima društva i usvojeni od strane skupštine akcionara.

Glasnik: Praksa je da se revizijski odbori uređuju i zakonima koji normiraju rad privrednih društava. Kakva je sada slučaj sa crnogorskim zakonom?

B. Radulović: Raniji, kao i važeći crnogorski zakon o privrednim društvima ne prepoznaju institut odbora za reviziju. Na drugoj strani u većini uporedno-pravnih sistema kada su u pitanju naziv, organizacija, sastav i nadležnosti odbora za reviziju ova pitanja su uređena ne samo zakonima o reviziji već i zakonima o privrednim (trgovačkim) društvima.

S obzirom da je konstatovana "podnormiranost" zakonskog uređenja odbora za reviziju ovo pitanje bi trebalo sagledati uporedno kroz buduće izmjene i dopune oba zakona.

Glasnik: U kojoj mjeri upravljačke strukture u privrednim društvima razumiju značaj i u kojoj mjeri koriste funkciju revizijskog odbora ?

B. Radulović: Revizijski odbor je posebnog značaja za upravljačke strukture jer je "komunikacioni kanal" sa internim i eksternim revizorima i stoga bi komunikacija trebala biti zasnovana na uspostavi odgovarajućeg dvosmjernog odnosa, zasnovanog na principima

uzajamnog informisanja.

Revizijski odbor je dužan da sačinjava godišnji plan rada i da ga dostavi menadžmentu na upoznavanje. Predsjednik revizijskog odbora, po pravilu, prisustvuje sjednicama Upravnog odbora kada ovaj ustanovljava računovodstvene politike društva i politike upravljanja rizicima i redovno informiše menadžment sa zaključcima sa svake sjednice odbora.

Menadžment, sa svoje strane, mora dati na uvid revizijskom odboru sve potrebne informacije, dokumenta, izvještaje itd. koji su relevantni za razumijevanje procesa poslovanja društva i finansijskog izvještavanja. Sa druge strane, obaveza je revizijskog odbora da podnosi izvještaj o rezultatima svog rada nadležnom organu društva. Ovako postavljen odnos omogućava da se zakonske nadležnosti revizijskog odbora pretoče u stvarne efekte po upravljačke strukture privrednog društva.

Glasnik: U čemu se ogleda funkcija odbora za reviziju u odnosu na internu reviziju ?

B. Radulović: Odbor za reviziju, svojom aktivnošću, treba dodatno da ojača ulogu interne revizije. On razmatra i odobrava godišnje planove interne revizije, osigurava da interna revizija sprovodi revizije prema predviđenom planu i pomaže joj u njenom funkcionisanju i ostvarivanju nezavisnosti u radu u odnosu na upravljačku strukturu privrednog društva.

Kada su u pitanju strateški i godišnji planovi interne revizije, kao i njihove izmjene i dopune, koji se rade na temelju procjene rizika i koje predlaže rukovodilac interne revizije, nadležnost odbora za reviziju je da daje saglasnost na ova dokumenta.

Takođe, revizijski odbor treba biti upoznat s prirodom, opsegom, vremenskim rasporedom i rezultatima testova kontrola koje provodi interni revizor, te sa izvještajima koji se dostavljaju menadžmentu.

Glasnik: Kakva je uloga vrhovne državne revizije (DRI) u odnosu na rad odbora za reviziju ?

B. Radulović: Vrhovna državna revizija ima mandat da vrši kontrolu kod onih privrednih društava kod kojih je država osnivač ili ima većinsko vlasništvo u akcijama ili udjelima. Zato je za DRI efikasno i zakonito funkcionisanje odbora za reviziju u privrednim društvima izuzetno važno jer ovo tijelo razmatra godišnje strategije rizika, vrši nadzor nad sistemom upravljanja rizikom, osigurava da interna kontrola bude adekvatna i funkcioniše u skladu sa standardima, predlaže izbor eksternog revizora, itd.

U skladu sa nadležnostima DRI u 2021 godini izvršena je posebna revizija uspjeha sa ciljem da se ocjeni efikasnosti rada odbora za reviziju, što je rezultiralo kontrolom 23 privredna društva i generalnom ocjenom da rad revizijskih odbora nije efikasan.

Vrhovna državna revizija pored utvrđenja činjeničnog stanja i izražavanja mišljenja izdaje i objavljuje preporuke za otklanjanje utvrđenih nedostataka u cilju unapređenja poslovanja kontrolisanih subjekata. Tako je DRI u ovom slučaju privrednim društvima dala osam preporuka sistematizovanih u 4 (kontrolisane) cjeline i jednu preporuku Ministarstvu finansijski i socijalnog stranja, da kao nadležan resor predloži Vladi izmjene i dopune Zakona o reviziji u cilju potpunije normiranosti nadležnosti, načina funkcionisanja, izbora i opoziva članova odbora i drugih pitanja od značaja za rad revizijskih odbora.

Prof. Dr Branislav Radulović, company law professor

Important role of the audit board in the successful business

» The primary function of the audit board is to provide high-quality assurance to management on the effectiveness of the governing processes, represent additional support for the activities and independence of internal audit and allow better coordination of the work of internal and external company auditors .

The Chamber of Economy of Montenegro organized a seminar on "The role and importance of the audit board in companies" on November 24.

The lecturer was prof. dr **Branislav Radulović** from the Faculty of Economics and Business and the Faculty of Law, University of the Mediterranean (subjects Control and Audit, Company Law and Finance and Financial Law). Mr. Radulović is the president of the Association of Lawyers of Montenegro, and the editor-in-chief of the magazine for legal theory and practice "Pravni zbornik". In his interview for the Chamber's magazine Glasnik, professor Radulović talks about the important role of the audit board, the legal regulation of this area, and makes a comparison with regulations and practice in the region and the European Union.

Glasnik: You have recently delivered a lecture on "The role and importance of the audit board in companies", in which the great interest has been expressed. What is the importance of this topic?

B. Radulović: Increasing the complexity of financial and business transactions, accounting and regulatory requirements and continuous methodological improvement of financial reporting standards are requirements which further raise the responsibility of the management structures for accurate, comprehensive and timely preparation and publication of financial statements and other business information.

Therefore, the imperative for successful business management lies in the establishment of the responsible and transparent financial reporting and internal control system, which is essential for

both, the protection of the rights of shareholders and other stakeholders (regulators, investors, banks, creditors, etc.). In addition to external and internal auditors, the audit boards have the primary role in performing these tasks, and this is the reason for the growing interest in this topic.

Glasnik: What is the importance and function of the audit board?

B. Radulović: The primary role of the audit board is to supervise (monitor) financial and accounting processes and this body serves as a link - a "communication bridge" between management bodies and financial services on the one hand and external and internal audit on the other.

When the term "supervision" is used, it should be understood in a broader sense and not equated with the administrative supervision which exists in the state/administrative system and should be viewed in the form of three functions: control, preventive and advisory. It should also be emphasized that the audit board is not a management body and board of directors in companies, i.e. part of the management structure, but a body (usually a sub-board) in the service of management, whose task reflects in improving the work of the company and control of financial and overall reporting.

It should also be emphasized that the audit board is not a managing and governing board in the companies i.e. part of the managing/governing structures, but a body (as a rule sub-board) for the purpose of management aimed at improvement of companies work and control of financial and overall reporting.

Glasnik: Is there a standardized procedure for the selection, competencies and work of the audit boards in the EU countries?

B. Radulović: The EC Directive stipulates that every business entity of public interest must have an audit board, which is, according to the general principle, established by the shareholders' assembly or another competent body in the company. In some countries there is a legal obligation to establish this body, while in others the principle of voluntariness is established in a way that the company regulates its establishment and operation on the basis of (own) internal acts.

However, regardless of these differences, the primary function of all audit boards is to ensure high-quality assurance to management on the effectiveness of the governing process, provide additional support for the activities and independence of internal audit and enable better work coordination of internal and external auditors in a company.

Glasnik: Which companies in Montenegro have an obligation to establish an audit board and have they all harmonized their work with the legal obligation regarding their establishing in a timely manner?

B. Radulović: Pursuant to the current Law on Audit, all companies, obliged to perform annual external audits, must establish the Audit Board, which is a basic difference compared to the previous legal text.

Namely, the appointment of the audit board used to be an obligation only for large companies, and now it is also applicable on the medium-sized (legal) companies, as well as other companies as determined by Article 29 of the Law (parent legal entities, investment companies, investment funds, voluntary pension funds, etc.). These companies were obliged to appoint audit boards within

nine months as of the entry of the law into force, and this deadline expired in September 2017. The SAI's finding, which treated the work of 23 audit boards for the period January 2018 - January 2021, states that many state-owned companies did not establish these boards in a timely manner.

Glasnik: During the lecture in the Chamber, you pointed out a certain collision in the Law and a different interpretation of the norm of who appoints the audit board. What exactly is it about?

B. Radulović: According to the existing legal solution, both large and medium-sized legal entities must have an audit board, while an obligation to form an internal audit is provided only for large ones. This solution is not consistent, because the audit boards have the primary function of supervising the work of internal audit and establishing cooperation with it, and this should be harmonized with future amendments to the law. The law also stipulates that the board members are appointed by the assembly of the joint stock company, i.e. the competent body determined by the company's statutes.

There is a different interpretation of this norm, given that in some joint stock companies it is considered that there is an alternative in terms of competence for election, so their statutes regulate the election to be made by the board of directors. If the intention of the legislator was that only those companies, which are not obliged to form the assembly, conduct election through another body determined by the statutes, then there is obviously a problem regarding the implementation of this norm.

Glasnik: You also pointed out the general legal "sub-standardization" of the audit board. What does it reflect?

B. Radulović: Unlike the Law on Audit, for e.g. in Croatia or Serbia, the current Montenegrin law on audit regulates the work of the audit boards in only two articles (Art.29 and 30). This area is "sub-standardized", because it does not regulate issues such as term of office, recall of members and reasons for the recall, election and competencies of the board chairman, convening and holding of meetings, cooperation with other bodies, reporting, confidentiality, determination of wages etc.

When it comes to e.g. the duration of the mandate, a very big difference is noticed in the regulation of this issue among companies in Montenegro, which use their internal acts to regulate this matter, therefore there are companies where a mandate lasts one year (from regular to irregular assembly), two or four years.

Also, the Law insufficiently stipulates the criteria for determining the competence of the board members. Comparative legal solutions generally contain the wording "that at least one member must be an expert in the field of accounting and/or auditing", and that "members of the audit board must have knowledge about the sector in which the audited entity operates" (Croatia) or the wording contained in the Serbian law, which uses a similar formulation, but with the term "competent". These issues can be regulated by the company's statutes, but as for now, there is a very wide range of inequalities in the way these issues are regulated by companies in Montenegro.

Glasnik: Has the legal text eliminated the conflict of interest and keeping business secrets in a quality way?

B. Radulović: The law stipulates that at least one member of the audit board must not be an employee, shareholder or a member

of the management body in a legal entity. The legislator in this article did not introduce a restriction for shareholders in a limited liability company. Also, this legal solution does not eliminate the possibility that other persons, who participated in the preparation of financial statements or are employees in the company, may be members of the audit board.

For example, the Croatian Law on Audit stipulates that a majority of the audit board members must be independent in relation to the audited entity and adds that "a person is considered independent if he or she does not have any business, financial, family or other close relationship with the audited entity, its majority shareholder or management, or if there are no other circumstances which cast doubt on its independence".

A separate issue is the regulation of a business secret, i.e. the obligation of board members to keep business secrets and the consequences of violating the obligation. The acts of the company should also regulate that members of the audit board must not publicly disclose their membership in the board, which could harm the reputation and other interests of the company, and the obligation to notify the company in case of membership in the bodies of other companies or institutions.

Glasnik: Can a company prescribe additional conditions or restrictions for the election of board members?

B. Radulović: Companies have the right to determine additional selection criteria or set restrictions, provided that they are previously regulated by a general act.

We have the case that the Government of Montenegro, as the founder in function of the company's assembly, with its conclusion as of 2020 determined that "the persons occupying the following positions cannot be appointed audit board members in public companies and companies majority owned by the state and majority owned by the state enterprises: head of the state administration bodies, senior management staff, president or members of the management bodies in other legal entities owned by the State, as well as management bodies in organizations entrusted with tasks within the competence of state administration". However, these criteria/restrictions had to be determined by the general acts of the company and adopted by the general assembly of shareholders.

Glasnik: According to the practice, the audit boards are also defined by laws regulating the work of companies. What is the case with the Montenegrin law now?

B. Radulović: Both the previous one, as well as the current Montenegrin law on business organizations do not recognize the institute of the audit board. On the other hand, in most comparative legal systems, when it comes to the name, organization, composition and competencies of the audit board, these issues are regulated not only by the laws on audit, but also by the laws on business organizations. Considering that the "sub-standardization" of the legal regulation of the audit board was stated, this issue should be analysed in parallel through future amendments to both laws.

Glasnik: To what extent do management structures in companies understand the importance and use the role of the audit board?

B. Radulović: The audit board is of special importance for the management structures, because it represents a "communication channel" with internal and external auditors and therefore the communication should be based on establishing an appropriate two-way relation-

ship, based on the principles of providing mutual information.

The audit board is obliged to create and submit an annual work plan to the management to have an insight. The chairman of the audit board, as a rule, attends the meetings of the Board of Directors when it establishes the company's accounting policies and risk management policies and regularly informs the management about the conclusions from each board meeting.

The management is obliged to provide the audit board with all the necessary information, documents, reports, etc. which are relevant to understanding the company's business process and financial reporting. On the other hand, the audit board is obliged to submit a report on the results of its work to the competent body of the company. The relationship set up in this way enables the legal competencies of the audit board to become really effective on the management structures of the company.

Glasnik: What is the function of the audit board in relation to internal audit?

B. Radulović: The audit board, through its activities, should further strengthen the role of internal audit. It reviews and approves the annual internal audit plans, ensures that the internal auditors conduct audits according to the envisaged plan and provides assistance in its functioning and achieving independence in its work in relation to the management structure of the company.

When it comes to strategic and annual internal audit plans, as well as their amendments, which are made on the basis of risk assessment and proposed by the head of internal audit, the responsibility of the audit board is to approve these documents.

Also, the audit board should be familiar with the nature, scope, time schedules and results of control tests conducted by the internal auditor, and with the reports submitted to management.

Glasnik: What is the role of the Supreme State Audit Institution (SAI) in relation to the work of the audit board?

B. Radulović: The Supreme State Audit Institution has a mandate to exercise control over those companies founded by or majority owned by the state. Therefore, efficient and legal functioning of the audit boards in companies is extremely important for SAI, because this body reviews annual risk strategies, supervises the risk management system, ensures adequate and functional internal control to be in accordance with standards, proposes selection of external auditor, etc.

In accordance with the competencies of the SAI, in 2021, a special audit of performance was conducted in order to assess the efficiency of the audit board's work, which resulted in the control of 23 companies and the general assessment that the work of audit boards is not efficient.

The Supreme State Audit Institution, in addition to establishing the factual situation and expressing opinions, issues and publishes recommendations for the elimination of identified deficiencies in order to improve the operations of controlled entities. Thus, in this case, the SAI gave companies eight recommendations systematized in 4 (controlled) units and one recommendation to the Ministry of Finance and Social Affairs, to propose the amendments to the Law on Audit to the Government in order to fully regulate competencies, functioning, election and recall of board members and other issues relevant to the work of audit boards.

Prezentacija u Privrednoj komori

Sinergetski efekti Erasmus+ projekata u cilju bolje saradnje sa privredom

Sinergija visokog obrazovanja i privrede može podstaći transfer znanja, novo zapošljavanje, inovativnost, preduzetništvo i kreativnost.

Ovo je ocijenjeno tokom prezentacije na temu "Sinergetski efekti Erasmus+ projekata u cilju bolje saradnje sa privredom" koju je 9. decembra 2021. godine organizovala Privredna komora Crne Gore u saradnji sa Nacionalnom Erasmus+ kancelarijom.

Univerziteti u Crnoj Gori, u okviru programa Erasmus +, sprovede nekoliko projekata: DUALMON, SUCCESS, KNOWHUB, E-VIVA, ENEMLOS, RISKMAN, DIGNEST, BKSTONE, VIRAL, BLUEWBC, TRANS2W i REBUS, koji su realizovani ili još uvijek traje njihova realizacija, a u okviru kojih je moguće uspostaviti saradnju sa privredom i ostvariti sinergetski efekat za obje strane.

Erasmus+ je program Evropske unije koji daje podršku pojedincima i organizacijama u oblasti obrazovanja, obuke, mladih i sporta, i pruža mogućnosti za studiranje, obučavanje i sticanje iskustva u inostranstvu. U oblasti obrazovanja, fokus programa je promovisanje priznavanja i vrednovanja stečenih kvalifikacija u obrazovanju, zatim unapređenje i razvoj visokog obrazovanja u našoj zemlji, otvoreni pristup obrazovanim materijalima i dokumentima, inkluzivnost i međunarodna aktivnost/mobilnost. Cilj programa Erasmus + je da doprinese strategiji "Evropa 2020" u oblasti rasta, radnih mjesta, socijalne jednakosti i inkluzije, kao i ciljevima ET2020 - strateškom okviru EU za obrazovanje i obuku. Takođe, Erasmus+ program ima za cilj da promoviše održivi razvoj svojih

partnera u oblasti visokog obrazovanja i da doprinese postizanju ciljeva Evropske strategije za mlade. Erasmus + program obezbjeđuje mogućnosti za različite organizacije, uključujući univerzite, organizacije koje se bave obrazovanjem i obukom, think-tank organizacije, istraživačke organizacije i privatna preduzeća. U okviru događaja predstavljen je i projekat PRACTing koji se kroz program INVO-HERIC sprovodi na Ekonomskom fakultetu, UCG.

Uvodničari na skupu bili su dr **Mladen Perazić**, direktor Sektora za obrazovanje i kvalitet Privredne komore Crne Gore, **Vanja Drljević**, direktorica Nacionalne Erasmus+ kancelarije i **Srna Sudar**, rukovoditeljka Centra za transfer tehnologija, Institut izvrsnosti za istraživanja i inovacije, Univerzitet Crne Gore.

Prema riječima dr Mladena Perazića od vitalnog su značaja jake veze između poslovnog sektora i visokog obrazovanja. Kompanije postaju sve više uključene u proces obrazovanja i profesionalnih treninga, što ima pozitivne efekte na obje strane i vodi ka dugotrajnom partnerstvu.

- Sinergija visokog obrazovanja i privrede može podstaći transfer i dijeljenje znanja, stvoriti dugoročna partnerstva i prilike za (novo) zapošljavanje, inspirisati inovativnost, preduzetništvo i kreativnost – kazao je Perazić.

Dodao je da, s obzirom na to da je obrazovanje jednog društva pretpostavka dinamičkog privrednog i društvenog razvoja, Privredna komora Crne Gore ima značajnu ulogu u njegovom razvoju, a jedan

» Cilj je povećati vještine i što više uključiti privredu u kreiranje kurikuluma, kako bi saradnja nje i obrazovanja bila vidljivija, a studenti nakon završetka studija što prije našli posao.

od njenih doprinosa tome je i učešće u međunarodnim projektima Erasmus programa.

Vanja Drljević kazala je da Erasmus + program pruža podršku pojedincima i organizacijama u oblasti obrazovanja, obuke, mladih i sporta, te daje mogućnosti za studiranje, obučavanje i sticanje iskustva u inostranstvu.

- Ovo ima višestruki značaj, kako za akademsku zajednicu, tako i za privredu i cjelokupno crnogorsko društvo. Cilj je povećati vještine i što više uključiti privredu u kreiranje kurikuluma, kako bi saradnja nje i obrazovanja bila vidljivija, a studenti nakon završetka studija što prije našli posao – kazala je Drljević.

Ona je najavila i poseban dio Erasmus programa, Strength2 partnership for transformation, koji će potencirati vezu univerziteta i privrede, ali i donijeti veću uključenost biznis sektora, kao bi se povećao impakt te veze na cjelokupnom nivou društva.

Srna Sudar je kazala da je došlo do promjene paradigme nauke koja dovela do toga da visokoškolsko obrazovanje postane instrumentalno i upotrebljivo, a Univerzitet Crne Gore je izuzetno fokusiran na to, te sprovodi razne aktivnosti kako bi ta saradnja bila efikasnija i uspješnija.

Cilj je modernizacija kurikuluma na svim nivoima obrazovanja i ostvarenje tješnje saradnje kako bi se izašlo u susret potrebama tržišta rada i privrede.

- Danas, pored znanja, studenti treba da imaju upotrebljive poslovne vještine koje mogu plasirati na tržište rada, a Univerzitet Crne Gore je posvećen tom cilju – kazala je Sudar.

Tokom skupa su privrednicima predstavljeni projekti koje univerziteti u Crnoj Gori sprovode kako bi se upoznali sa benefitima, iskustvima i načinom učešća u ovom programu, kao i mogućnostima za povezivanje i uspostavljanje saradnje sa univerzitetima.

DUALMON

Projekat DUALMON - Jačanje kapaciteta za sprovođenje dualnog obrazovanja u crnogorskom sistemu visokog obrazovanja, prezentovao je njegov lokalni rukovodilac prof. dr **Boban Melović**.

Cilj projekta je stvaranje uslova za razvoj dualnog obrazovanja i poboljšanje kompetencija diplomiranih studenata u Crnoj Gori prema potrebama poslodavaca, kako bi se: povećale mogućnosti za njihovo zapošljavanje i motivacija studenata da studiraju stičući istovremeno praktične kompetencije, kao i da bi se omogućio pristup visokom obrazovanju učenicima iz porodica sa nižim dohotkom. Dualno visoko obrazovanje će omogućiti studentima da steknu relevantnija znanja i vještine kombinovanjem formalnog obrazovanja sa obukom stečenom na radnom mjestu.

SUCCESS

O projektu SUCCESS - Održiva saradnja između univerziteta i preduzeća u cilju unaprijeđivanja mogućnosti zapošljavanja diplomiranih studenata, govorila je Srna Sudar, lokalna rukovoditeljka projekta.

Ciljevi projekta su uspostavljanje održive saradnje između univerziteta i privrede kroz unaprijeđenje obrazovanja u dijelu preduzetništva i razmjene praktičnih znanja radi unapređenja zapošljavanja svršenih studenata. Takođe, projekat doprinosi osnaživanju internacionalne saradnje i umrežavanju univerziteta i preduzeća na regionalnom i međunarodnom nivou. Partneri iz EU će pružiti snažnu podršku univerzitetima u definisanju modela saradnje između univerziteta i preduzeća, što će osnažiti pozicioniranje i mogućnosti zapošljavanje studenata u skladu sa aktuelnim potrebama tržišta rada i ekonomija, kao i ispunjavanje ciljeva projekta.

KNOWHUB

Predstavljanje projekta KNOWHUB – Obnavljanje veza univerziteta i preduzeća u cilju unapređenja regionalnih inovativnih i preduzetničkih aktivnosti bilo je u fokusu prof. dr **Janka Jovanovića**, lokalnog rukovodioca projekta.

Jedna od ciljnih grupa ovog projekta su studenti kojima nedostaje podrška i infrastruktura za komercijalizaciju inovativnih ideja i pokretanje sopstvenog biznisa. Projekat je usmjeren i na akademsko osoblje kome nedostaje podrška i infrastruktura za komercijalizaciju rezultata primjenjenih istraživanja i proizvodna preduzeća kojima nedostaje znanje i infrastruktura za inovativni razvoj proizvoda koji bi omogućio održivost i unapređenje njihovog poslovanja.

E-VIVA i REBUS

Lokalna rukovoditeljka prof. dr **Jelena Šaković Jovanović** predstavila je projekte E-VIVA - Unaprijeđenje i vrednovanje kompetencija u uslužnim djelatnostima u promjenljivom okruženju učenja na univerzitetima Zapadnog Balkana i REBUS - Spremnost za biznis – integrisanje i validacija praktičnih preduzetničkih vještina u in-

ženjerskim i ICT studijama.

Gljučni cilj projekta E-VIVA je da se studentima Zapadnog Balkana omogući sticanje servisno orjentisanih kompetencija kroz F2F učenje, web orjentisano učenje i učenje kroz praksu u izabranim preduzećima. Projektom se želi i podstaći saradnja univerziteta i privrede. Servisno orjentisane kompetencije, prepoznate kao vrlo tražene od strane poslodavaca se odnose na komunikativnost, kreativnost, timski rad, kritičko razmišljanje, uočavanje ideja i mogućnosti... Projektom je predviđeno inkorporiranje modula učenja o servisno orjentisanim kompetencijama u nastavne planove i programe na Univerzitetu Crne Gore.

Ciljevi projekta REBUS su: razviti set inovativnih, poduzetničko orjentisanih trening modula i integrisati ih u postojeće nastavne planove i programe; kreirati sistem za validaciju razvijenih poduzetničkih kompetencija Inovativno učenje poduzetništva – treninzi za nastavno osoblje; implementacija i validacija trening modula i sistema validacije u partnerskim zemljama, te uspostavljanje sistema promocije i afirmacije preduzetništva kod studentske populacije.

ENEMLOS

Predstavljanje projekta ENEMLOS - Pravne klinike u službi ranjivih grupa: jačanje zapošljavanja studenata prava kroz praktično obrazovanje bilo je u fokusu koordinatora dr Nikole Dožića.

Primarni cilj projekta je povećanje izgleda za zapošljavanje diplomiranih studenata prava kroz praktičnu edukaciju u okviru pravne klinike. Pravna klinika treba da obezbijedi studentima direktan kontakt sa realnim klijentima, pružajući im priliku za profesionalnu praksu u toku samih studija. Time se značajno unapređuju stručne vještine mladih diplomiranih pravnika, što nije moguće postići isključivo simuliranim procesima i izučavanjem pravne teorije.

DIGNEST

Projekat DIGNEST - Digitalno preduzetničko gnijezdo i industrija 4.0 u Crnoj Gori prezentovala je njegova rukovoditeljka prof. dr Ivana Ognjanović.

Cilj DIGNEST projekta je da podrži modernizaciju visokoškolskih ustanova u Crnoj Gori i ojača njihovu saradnju sa vodećim preduzećima na tržištu. Primarni fokus je maksimiziranje koristi od digitalnih tehnologija u prioritetnim oblastima poljoprivrede i zdravstva, istovremeno osiguravajući da se diplomci, budući stručnjaci i radna snaga uspješno prilagode digitalnom dobu. Saradnja i umrežavanje su od suštinskog značaja kako bi osigurali da se samo najbolje prakse izvoze u druge regione, dok se istovremeno uvozi neophodna stručnost, kako bi se podstakao rast efikasnog i inovativnog ekosistema.

VIRAL

Rukovoditeljka mr Jovana Drobñjak govorila je o projektu VIRAL – Osnaživanje značaja informacionih i komunikacionih tehnologija u izučavanju poljoprivrede.

Opšti cilj projekta VIRAL je podrška saradnji univerziteta i poslovnog sektora uz povećanu upotrebu informaciono - komunikacionih tehnologija u poljoprivredi u regionu zapadnog Balkana. Koncept projekta se zasniva na omogućavanju upotrebe različitih rješenja/tehnika/alata u nastavnom procesu i izvan njega, radi postizanja željene integracije poljoprivrede i inženjerstva.

BLUEWBC

O projektu BLUEWBC - Održivi razvoj "plave ekonomije" kroz visoko obrazovanje i inovacije u zemljama Zapadnog Balkana – govorio je prof. dr Danilo Nikolić, lokalni rukovodilac projekta.

Glavni ciljevi projekta su koncipirani na način da unaprijeđe postojeće stanje u oblasti plavih ekonomija, inovacija i preduzetništva kroz izgradnju kapaciteta u visokom obrazovanju i povezivanja akademske zajednice sa privredom. Ključni faktori za postizanje predviđenih ciljeva su izmjena postojećih i razvoj novih nastavnih predmeta na osnovnim i master studijama, te stvaranje interesantnog, inovativnog i dinamičnog okruženja u oblasti pomorstva, sve sa ciljem privlačenja što većeg broja mladih i talentovanih studenata i motivisanja akademskog osoblja.

RISKMAN

Za predstavljanje projekta RISKMAN - Upravljanje stranim vodenim vrstama u zemljama Zapadnog Balkana - Albanija, Bosna i Hercegovina i Crna Gora – bila je zadužena prof. dr Ana Pešić, lokalna rukovoditeljka projekta.

Osnovni cilj projekta je jačanje edukacionog kapaciteta za upravljanje rizikom koji predstavljaju strane i invazivne vodene vrste u Albaniji, Bosni i Hercegovini i Crnoj Gori, promovisanjem edukacije zainteresovanih strana i studenata u ciklusu višeg i visokog obrazovanja, kao i podsticanje saradnje među zemljama partnerima.

TRANS2W

Projekat TRANS2W – Prelazak studenata sa invaliditetom od škole do zaposlenja u Srbiji, Crnoj Gori i Bosni i Hercegovini prezentovala prof. dr Tatijana Dlabač, lokalna rukovoditeljka projekta.

Slobodan i odgovarajući pristup obrazovanju je osnovno ljudsko pravo i obaveza koju mora omogućiti svaki univerzitet. Studentima s invaliditetom, kao i ostalim studentima, neophodno je obezbijediti ne samo fizičku pristupačnost učionica, laboratorija, biblioteka i administrativnih prostorija, već i adekvatnu pristupačnost informacija i komunikacije.

BKSTONE i PRACTing

Tokom prezentacije bilo je riječi i o projektima BKSTONE i PRACTing.

Projekat BKSTONE ima za cilj jačanje kapaciteta sektora proizvodnje prirodnog kamena Zapadnog Balkana kroz uspostavljanje i jačanje veza institucija visokog obrazovanja i privrede, kao i modernizacija i internacionalizacija kurikuluma visokoškolskih institucija. Da bi kompanije iz ove oblasti postale konkurentne na evropskom tržištu, moraju uspostaviti nove metode vađenja i obrade kamena, sprovesti kontrolu kvaliteta prema EU standardima, te prihvatiti nove marketinške koncepte i koristiti benefite e-trgovine.

Osnovni cilj projekta PRACTing je da studentima Ekonomskog fakulteta UCG pruži bolje generisanje i razradu teorijskih znanja kroz rad u virtuelnim kompanijama, a takođe je planirano da studenti jedan broj dana provedu kroz praksu u realnim kompanijama.

Nakon prezentacija uslijedila je diskusija tokom koje je istaknut veliki značaj projekata za unapređenje visokog obrazovanja i razmatrane su mogućnosti njihovog povezivanja.

Prva godišnja konferencija
Regionalnog Challenge Fonda

Odlična godina iza nas

Regionalni Challenge Fond (RCF) organizovao je svoju Prvu godišnju regionalnu konferenciju online kako bi saopštio rezultate i iskustvo iz regionalnog konkursa za podršku investicijama u kooperativnu obuku. RCF je od februara do aprila ove godine otvorio konkurs i primio 205 prijava od konzorcijuma sastavljenih od institucija za stručnu obuku i kompanija iz svih država zapadnog Balkana. U uži izbor je ušlo 66 konzorcijuma, koji su pozvani da pripreme detaljne predloge projekata. Pored toga, odlukom Izborne komisije o dodjeli sredstava za prvi konkurs za finansiranje je predloženo 37 najuspješnijih projekata i za ovaj region je izdvojeno oko 14,5 miliona eura.

"Misija Fonda i ovog projekta je bila da se unaprijedi kvalitet i značaj profesionalnog obrazovanja i obuke na tržištu rada kroz finansiranje ulaganja u opremu i infrastrukturu za odabrane projekte kooperativne/dualne obuke koji se sprovode u okviru partnerstava između institucija za stručnu obuku i kompanija. Izuzetno nam je drago što je toliko mnogo kandidata poslalo svoje prijave i što možemo da stanemo iza preko 35 uspješnih projekata. Nastavićemo sa drugim konkursom u februaru 2022. godine i radujemo se što možemo da pružimo podršku u ovoj važnoj oblasti", saopštio je **Frider Vurman**, vođa tima RCF-a.

RCF predstavlja program za finansiranje u cilju unaprijeđenja mogućnosti zapošljavanja mladih. Sredstva se dodjeljuju na osnovu rezultata regionalnog konkursa.

"Regional Challenge Fond je usmjeren ka regionalnoj integraciji i mogućnostima za ekonomski rast. Ovdje govorimo o stvaranju održivih i pravednih prilika za mlade ljude da preuzmu svoju budućnost u svoje ruke, a naročito mlade žene. RCF je

naš program svjetionika. Već smo u prvim mjesecima implementacije uspjeli da okupimo privatni sektor i institucije stručnog osposobljavanja za dobrobit svih zainteresovanih strana. Prema tome, drago mi je što mogu najaviti da ćemo mobilizovati dodatnih 13,5 miliona eura za grantove, čime se naša podrška povećava na 33,5 miliona eura", rekao je **Santiago Alonso Rodrigues**, direktor sektora za Jugoistočnu i Istočnu Evropu, Južni Kavkaz, Federalno ministarstvo za ekonomsku saradnju i razvoj (BMZ).

"Često vidimo da nije tako lako motivisati privatni sektor da se aktivno uključi u stručnu obuku, pa konstantno radimo na razvoju koncepata i pristupa. Veoma smo srećni što smo sada sa RCF uspjeli da motivišemo privatni sektor da bude dio obuka kadrova, te da ih udružimo sa stručnim obrazovnim jedinicama u podnošenju prijedloga. To nadilazi očekivanja koja smo imali", naglasio je **Klaus-Martin Müller** iz KFW Development Bank.

Implementaciju RCF-a sprovodi Komorski investicioni forum Zapadnog Balkana 6 (WB6 CIF) čiji je član i Privredna komora Crne Gore.

"Komorski investicioni forum Zapadnog Balkana 6 zapravo predstavlja odgovor poslovne zajednice na političke i ekonomske procese u regionu. Iz dosadašnjih priprema za ovaj projekat postalo je jasno da poslovna zajednica WB6 pruža snažnu podršku slobodnom kretanju robe i usluga širom regiona kako bi se smanjili troškovi i omogućilo našim ekonomijama da budu konkurentnije na globalnom tržištu. Odluka da CIF koordinira Regionalni Challenge Fond donijeta je nakon sveobuhvatnog pregleda ekonomskih prilika od strane naših partnera u saradnji sa Njemačkom razvojnom bankom" – naveo je **Balša Čulafić**, koordi-

nator projekta RCF ispred WB6 CIF i Privredne komore Crne Gore.

RCF prepoznaje tri dodatna aspekta koji se odnose na sve sektore privrede i zemlje, kao i njihov potencijal za razvoj vještina koje odgovaraju tržištu rada u skladu sa trenutnim inicijativama: zelenu tranziciju, regionalnu integraciju i digitalizaciju. Prva godišnja konferencija je okupila zvaničnike i stručnjake iz EU, državnih institucija i organizacija aktivnih na polju stručnog obrazovanja i obuke, privrednih komora, međunarodnih i regionalnih organizacija, kompanija i organizacija civilnog društva.

Jedan od panela u okviru konferencije posvećen je potencijalnom "ozelenjavanju" stručnog obrazovanja i obukama za poslove u oblasti zelenog rasta. Direktorica sektora za projekte Privredne komore Crne Gore **Tanja Radusinović** istakla je da je ovo udruženje uključeno u ozelenjavanje domaće ekonomije i prelazak sa linearnog na cirkularni model poslovanja.

"Glavni izazovi na tom putu su nedostatak znanja, nedovoljno razumijevanja za važnost zaštite i efikasnog korišćenja privrednih resursa, kao i nespremnost da se promjene dese ukoliko ne postoje uslovljavanja od strane trećeg faktora. Komora je pokrenula izradu Mape puta Crne Gore ka cirkularnoj ekonomiji, čime će se dati značajan doprinos sagledavanju potencijala za usmjeravanje privrede ka ovom načinu poslovanja. Takođe, Ministarstvo ekonomskog razvoja je prije pola godine kreiralo radnu grupu za zelenu ekonomiju, u kojoj učestvuju i predstavnici Komore. Osim toga, imamo i odličnu saradnju za Univerzitetom Crne Gore u nekoliko projekata koji se tiču plave ekonomije", navela je Radusinović.

Budimka Golubović, Asocijacija poslovnih žena

Podstaci što više žena i mladih da se okušaju u biznisu

» **Osoba koja je već odlučila da započne privatni biznis je prešla više od polovine puta svoje nezavisnosti i slobode. Sigurno je da će se susresti sa brojnim izazovima i rizicima, ali svaki izazov je u biznisu istovremeno i prilika, kaže Golubović.**

Asocijacija poslovnih žena Crne Gore, od osnivanja 2009. godine, intenzivno i kontinuirano radi na promociji ženskog preduzetništva i rodne ravnopravnosti.

- Osaživanje i ohrabrivanje je zapravo naš najvažniji zadatak, a prepoznale smo ga i kao jedan od najvećih izazova za razvoj ženskog preduzetništva - kazala je u intervjuu Glasniku projektna menadžerka Asocijacije poslovnih žena **Budimka Golubović**.

Glasnik: Recite nam nešto više o osnivanju Asocijacije poslovnih žena, njenoj misiji i viziji.

B. Golubović: NVO Asocijacija poslovnih žena Crne Gore "Poslovna žena" je nacionalna organizacija koja okuplja preduzetnice i menadžerke osnovana 2009. godine. Asocijaciju je osnovalo 12 pre-

duzetnica i menadžerki, kao i Unija poslodavaca Crne Gore. Danas, Asocijacija okuplja 150 članica. Njen osnovni cilj je da podržava žene u biznisu, liderke i preduzetnice, zagovara unaprijeđenje poslovnog ambijenta, pruža i organizuje obuke, treninge i mentorstvo za žene i mlade u biznisu, kao i da kontinuirano radi na regionalnom umrežavanju i saradnji.

Asocijacija poslovnih žena Crne Gore intenzivno i kontinuirano radi na promociji ženskog preduzetništva i rodne ravnopravnosti, kako u biznisu, na radnom mjestu, tako i u društvu. Prilikom realizacije svakog projekta i učešćem u projektima drugih organizacija, radnim grupama, komisijama i u izradi strateških dokumenata promoviramo rodnu ravnopravnost i unapređenje ambijenta za život i poslovanje svih građana i građanki. Tako smo stalne člani-

ce Savjeta za konkurentnost pri Ministarstvu ekonomskog razvoja, Poslovnog savjeta Glavnog grada, Komisije za postizanje rodne ravnopravnosti, učestvujemo u izradi Strategije razvoja ženskog preduzetništva, itd.

Glasnik: Kada je u pitanju žensko preduzetništvo u Crnoj Gori, koliko je situacija drugačija danas u odnosu na period kada je ova asocijacija tek počela sa radom? Je li poslovni ambijent povoljniji za preduzetnice?

B. Golubović: Zašto je žensko preduzetništvo uopšte tema i zašto je važno? Žene čine više od polovine svjetske populacije, ali su žene i mladi najranjiviji, posebno u uslovima velikih kriza (ratovi, bolest, vremenske nepogode i slično). Razlozi za to su sljedeći: više je nezaposlenih žena; manje su plaćene; češće dobijaju otkaz na poslu kada dođe do takvih odlučivanja; radije samovoljno napuštaju posao i karijeru zarad porodice i brige o djeci. Dodatno što možemo reći da je karakteristično za Crnu Goru je i to da je neznatan broj žena koje posjeduju imovinu kojom mogu raspolagati, a time se po tom osnovu i zadužiti za potrebe biznisa. Prema statističkim podacima, na popisu iz 2011. godine u Crnoj Gori je bilo samo 9,6 procenata preduzeća u vlasništvu žena. Posljednjih godina vidljiv je veliki napredak u broju vlasnica biznisa, kojih je sada, po podacima iz Uprave poreza i carina skoro četvrtina – 24,6%. Može se reći i da je povoljniji poslovni ambijent doprinio ovom značajnom podatku, ali je uopšte socio-ekonomsko okruženje takođe doprinijelo tome, kao i konkretne mjere podrške koje preduzetnici i preduzetnice imaju na raspolaganju.

Glasnik: Da li ste i u kojoj mjeri zadovoljni podrškom institucija razvoju ženskog preduzetništva? Koliko je teško ženama u biznisu doći do pristupa finansijama neophodnim za dalji razvoj?

B. Golubović: Pristup finansijama za biznis je najveći izazov i za žene i za muškarce. Podrška institucija je tu veoma važna i možemo reći da je posljednjih godina sve zastupljenija na lokalnom i nacionalnom nivou. Već sam navela da je problem sa nedostatkom imovine koja bi se založila kao kolateral upravo barijera za lakši pristup kreditnim sredstvima za žene u biznisu, te je sada najavljeno osnivanje Garantnog fonda kako bi se riješio ovaj problem. Osim toga, gotovo svaki objavljeni poziv za podršku biznisu na neki način je favorizovao žene, bilo da je riječ o tome da veći dio sredstava iz definisanog budžeta dodjeljuje ženama ili je za žene u biznisu povoljniji neki od uslova. Veoma značajan iskorak je napravljen na lokalnom nivou gdje više od polovine lokalnih samouprava u svojim godišnjim budžetima opredjeljuju bespovratna sredstva za žene u biznisu. Osim navedenih finansijskih vidova podrške, važna je i nefinansijska podrška u vidu različitih programa edukacije, mentorstva, treninga, poslovnih susreta i umrežavanja, što svakako predstavlja osnaživanje na individualnom nivou, ali i na nivou cijele ekonomije.

Pored nacionalnih i lokalnih institucija, izdvojila bih i podršku međunarodnih razvojnih organizacija koje svojim direktnim djelovanjem ili indirektno finansiranjem projekata koji targetiraju razvoj preduzetništvo značajno pomažu dalji razvoj cjelokupne ekonomije.

Glasnik: Kroz svoje projekte snažno afirmišete, kako žensko tako i socijalno preduzetništvo. Recite nam nešto više o vašim aktuelnim projektima?

B. Golubović: Korisnice svih naših projekata jesu uglavnom žene, ali smo sprovele i nekoliko projekata koji nisu imale rodnu komponentu, nego su targetirali neki određeni privredni sektor ili su kroz

njih obuhvaćene i neke druge kategorije, kao što su mladi, jer se i oni smatraju ranjivom kategorijom kada je u pitanju zapošljavanje ili sopstveni biznis. Kada je riječ o socijalnom preduzetništvu, ono kod nas nije zakonski prepoznato kao takvo, te se takve organizacije formiraju kao NVO ili kao neprofitni d.o.o. Ono što karakteriše ovakve organizacije u Crnoj Gori je to što se bave socio-humanitarnim aktivnostima i uglavnom targetiraju ugrožene kategorije stanovništva. Po definiciji se takvim aktivnostima bave žene jer u takvim organizacijama se realizuju skromni prihodi, što je uostalom pokazalo i naše skoro sprovedeno istraživanje na tu temu u okviru projekta Balkanska ženska koalicija vol. II - Pokretač podrške ženskog preduzetništva na Balkanu. Projekat se sprovodi u periodu od novembra 2020. do oktobra 2022. godine preko ERASMUS + Programa, II poziv. Cilj projekta je suzbiti kontinuirani jaz preduzetničkih vještina i nedostatak znanja o socijalnom preduzetništvu među ženama, inovativnim pristupom koji okuplja žene, socijalno preduzetništvo i ulaganja biznis anđela u jedinstveni program koji će povećati broj uspješnih socijalnih preduzeća širom Evrope, poboljšati ravnopravnost polova i podići svijest o važnosti inicijativa za samozapošljavanje koje su usredotočene na podršku socijalnim, kulturnim ili ekološkim pitanjima. Kroz razvoj i pilotiranje platforme Pitching i e-učenje projektni će partneri izgraditi društveno angažovanu zajednicu, opremivši je inovativnim pristupom i zajednicom usmjerenim na privlačenje finansijskih sredstava i realizaciju društveno važnih projekata i inicijativa. Projekat će razviti mrežu stručnjaka koji će olakšati, izgraditi i osigurati održivost projektnih alata i rezultata. Projekat realizuju ženska poslovna udruženja iz Sjeverne Makedonije, Bugarske, Turske, Albanije, Crne Gore, Bosne i Hercegovine, predvođena grčkim Udruženjem preduzetnica.

Glasnik: Koji su najveći izazovi sa kojima se susrećete u vašem poslovanju? Šta biste izdvojili kao najveći problem crnogorske privrede kada je u pitanju ostvarivanje boljih uslova poslovanja za žene?

B. Golubović: Asocijacija poslovnih žena Crne Gore, kao i svaka druga organizacija, bilo tržišna ili neprofitna ima svojih uspona i padova. Uglavnom se finansiramo iz projekata koje finansiraju međunarodni fondovi, ali istovremeno sprovodimo niz redovnih aktivnosti gdje volontiramo jer imamo snažan motiv da podstaknemo što više žena i mladih da se okušaju u biznisu i umreže sa potencijalnim partnerima i saradnicima. Osnaživanje i ohrabrivanje je zapravo naš najvažniji zadatak, a prepoznale smo ga i kao jedan od najvećih izazova za razvoj ženskog preduzetništva. Kao što smo svjedoci, a i većina istraživanja u Crnoj Gori to pokazuje, mladi više ambicija pokazuju za zapošljavanje u javnom sektoru, nego u privatnom biznisu. Zato je veoma poželjno i dobro sprovesti raznovrsne motivacione grupne i individualne programe kako bi se mladi ljudi ugledali i upoznali tržište i okušali svoje znanje i sposobnosti na tržištu umjesto u javnoj upravi.

Glasnik: Za kraj, koja bi bila Vaša poruka preduzetnicama i svim ženama koje se odluče da započnu privatni biznis?

B. Golubović: Osoba koja je već odlučila da započne privatni biznis je prešla više od polovine puta svoje nezavisnosti i slobode. Ostatak puta se odnosi na održavanje stepena slobode i nezavisnosti. Sigurno je da će se susresti sa brojnim izazovima i rizicima, ali svaki izazov je u biznisu istovremeno i prilika. U biznisu je takođe sigurno da uz nezavisnost i samostalnost osoba nikad nije sama i da prepozna prave saradnike i poslovne partnere, jer upravo ljudski faktor stvara tu dodatnu vrijednost svakoj robi ili usluzi.

Budimka Golubović, Business Women Association

As many women and young people to be encouraged to start a business

Ivana Tomasevic

» **A person who has already decided to start a private business has passed half of the road to achieving his/her independence and freedom. He/she will certainly face numerous challenges and risks, but every business challenge is an opportunity as well, says Golubović.**

Since its establishment in 2009, the Business Women Association of Montenegro has been working intensively and continuously on promoting women's entrepreneurship and gender equality.

- Empowerment and encouragement represent our most important task, recognized as one of the biggest challenges for the development of women's entrepreneurship - says the project manager of the Business Women Association Ms. **Budimka Golubović** in the interview for Glasnik.

Glasnik: We would appreciate if you could tell us more about the establishment of the Business Women Association, its mission and vision.

B. Golubović: NGO Business Women Association of Montenegro, founded in 2009, is a national organization, which gathers women entrepreneurs and managers. The Association was founded by 12 women entrepreneurs and managers, as well as the Montenegrin Employers Federation. Today, the Association has 150 members. Its main goal is to support women in business, leaders and entrepreneurs, advocate for the improvement of the business envi-

ronment, provide and organize education, trainings and mentoring for women and young people in business, as well as to work continuously on regional networking and cooperation.

The Business Women Association of Montenegro works intensively and continuously on the promotion of women's entrepreneurship and gender equality in business, in the workplace and in society. During the implementation of each project and participation in projects of other organizations, working groups, commissions and in the development of strategic documents, we promote gender equality and improve the living and business environment of all citizens. Thus, we are permanent members of the Competitiveness Council at the Ministry of Economic Development, the Business Council of the Capital, the Commission for Achieving Gender Equality, we participate in devising the Strategy for Women's Entrepreneurship Development, etc.

Glasnik: When it comes to women's entrepreneurship in Montenegro, to what extent has the situation today been different from the period when this association has just started working? Is the business environment more favorable for women entrepreneurs?

B. Golubović: Why is women's entrepreneurship a topic at all and why is it important? Women make up more than half of the world's population, but women and young people are the most vulnerable, especially during great crises (wars, illness, weather disasters, etc.). The reasons for this lie in the following: there are more unemployed women; they are paid less; they are more likely to be fired when such decisions are made; they prefer to leave their jobs and careers for the sake of their families and childcare. Another characteristic of Montenegro is an insignificant number of women, who has property of their own, so that they can get a loan for starting a business. According to the 2011 census, only 9.6 percent of companies in Montenegro were owned by women. In recent years, there has been great progress in the number of women business owners, which now, according to the Tax and Customs Administration, there are almost a quarter - 24.6%. The reasons for such an increase lie in a more favorable business environment, as well as the general socio-economic environment and the specific support measures, offered to the entrepreneurs.

Glasnik: To what extent have you been satisfied with the support of institutions for the development of women's entrepreneurship? How difficult is it for women in business to gain access to the finances, necessary for further development?

B. Golubović: Access to finance for business is the biggest challenge for both women and men. The support of institutions is very important in this segment, which can be said to have become more represented at the local and national level. I have already mentioned that the problem, which refers to the lack of assets to be pledged as collateral, represents a barrier for easier access to loans for women in business. Now the establishment of the Guarantee Fund has been announced in order to resolve this problem. In addition, almost every published call for business support has favored women in some way, whether it comes to allocating most of the funds from the planned budget to women or having some of the conditions, which are more favorable for women in business.

A very significant step forward has been made at the local level, where more than half of local governments within their annual budgets allocate grants for women in business. In addition to the mentioned financial types of support, non-financial support in the form of various programs of education, mentoring, training, business meetings and networking is also important, which certainly represents empowerment at the individual level, but also at the level of the whole economy. In addition to national and local institutions, I would like to single out the support of international development organizations, which, through their direct activities or indirect financing of projects, target the development of entrepreneurship and thus significantly help the further development of the entire economy.

Glasnik: Through your projects, you strongly affirm both women's and social entrepreneurship. We would appreciate if you could tell us more about your current projects.

B. Golubović: The beneficiaries of all our projects are mostly women, but we have also implemented several projects, which did not have a gender component, but targeted a certain business sector or covered some other categories, such as young people, because they are also considered a vulnerable category when it comes to employment or own business. Regarding social entrepreneurship, it is not legally recognized as such in our country and such organizations are formed as NGOs or non-profit Ltd, which in Monte-

negro deal with social and humanitarian activities and mainly target vulnerable groups. By definition, women are engaged in such activities, because these organizations generate modest incomes, which was, after all, shown by our recently conducted research on this topic within the project Balkan Women Coalition vol. II - Initiator of support for women's entrepreneurship in the Balkans.

The project is implemented from November 2020 to October 2022 through the ERASMUS + Program, II call. The project aims to combat the continuing entrepreneurial skills gap and lack of knowledge about social entrepreneurship among women, through an innovative approach which connects women, social entrepreneurship and business angel investments in a single program, which will increase the number of successful social enterprises across Europe, improve gender equality and raise awareness on importance of self-employment initiatives focused on supporting social, cultural or environmental issues. Through the development and piloting of the Pitching and e-learning platform, the project partners will create a socially engaged community, which is to be equipped with an innovative approach and focused on attracting funds and implementing socially important projects and initiatives. The project will develop a network of experts to facilitate, build and ensure the sustainability of project tools and results. The project is being implemented by women's business associations from Northern Macedonia, Bulgaria, Turkey, Albania, Montenegro, Bosnia and Herzegovina, led by the Greek Association of Women Entrepreneurs.

Glasnik: What are the biggest business challenges you face? What would you single out as the biggest problem of the Montenegrin economy when it comes to providing better business conditions for women?

B. Golubović: The Business Women Association of Montenegro, as any other organization, whether market or non-profit one, has its ups and downs. We are mainly financed through the international funds, but at the same time we carry out regular activities where we volunteer, because we are strongly motivated to encourage as many women and young people as possible to start business and network with potential partners and associates. Empowerment and encouragement represent our most important task, recognized as one of the biggest challenges for the development of women's entrepreneurship. As we have witnessed, and based on most researches in Montenegro, young people show more ambition for employment in the public sector than in private business.

Therefore, it is very desirable and good to implement various motivational group and individual programs in order for young people to model on, get to know the market and test their knowledge and skills in the market instead of working in public administration.

Glasnik: In the end, what would be your message to women entrepreneurs and all women who decide to start a private business?

B. Golubović: A person who has already decided to start a private business has passed half of the road to achieving his/her independence and freedom. The remainder of the road refers to keeping a level of that freedom and independence. They will certainly face numerous challenges and risks, but every challenge in business represents an opportunity as well. In business, it is also important that a person is never alone and that he/she recognizes the right associates and business partners, because the human factor creates this added value to every product or service.

Prezentacija rezultata projekta INTERVET WB

Značajan doprinos mobilnosti đaka

Privredna komora Crne Gore je 16. novembra 2021. godine organizovala prezentaciju dosadašnjih rezultata INTERVET WB projekta, kao i iskustava učenika i nastavnika koji su učestvovali u njegovoj realizaciji.

Cilj projekta Evropske unije "Internacionalizacija sistema za stručno osposobljavanje u zemljama zapadnog Balkana" INTERVET WB, na kojem je Komora Crne Gore partner, unapređenje stručnog obrazovanja sa posebnim osvrtom na znanja i vještine stečene kroz praksu, te rada organizacija iz ove oblasti. Ostali partneri dolaze iz zemalja EU (Italija, Belgija, Holandija, Francuska, Malta, Španija, Slovenija i Poljska) i država regiona. Osim Crne Gore, projekat INTERVET WB se realizuje u Srbiji, Bosni i Hercegovini, Sjevernoj Makedonij, Albaniji i Kosovu. Komora u implementaciji ovog projekta ima podršku Ministarstva prosvjete nauke, kulture i sporta, kao i Centra za stručno obrazovanje.

Prema riječima v. d. predsjednice dr **Nine Drakić**, za Komoru, kao važnog aktera u obrazovnom sistemu, koja je posvećena usklađivanju obrazovne ponude sa zahtjevima tržišta rada, implementacija ovog projekta predstavlja pilot fazu kada se govori o mobilnosti đaka.

Ona ističe da se pandemija COVID 19 odrazila na tok INTERVET-a nametnuvši niz ograničenja, ali uprkos tome, aktivnosti su realizovane i učesnici su stekli dragocjeno

iskustvo u mentalitetski i kulturološki drugačijoj sredini.

- Vjerujem da ste stečeno iskustvo podijelili i unutar svojih škola, među vašim profesorima i školskim drugovima. Uvjerena sam da će iskustva i profesorica i đaka podstaći i druge da se prijave za naredne pozive ovog projekta za mobilnost – rekla je Drakić.

Ona je iskoristila priliku da čestita projektnom timu SSŠ "Vaso Aligrudić" na kvalitetnoj projektnoj aplikaciji izrađenoj uz podršku članica Komore - kompanija Amplitudo, Bild Studio, Data Design, Alicorn i Mont-inženjering - koju su međunarodni evaluatori odabrali za finansiranje sredstvima Savezne Republike Njemačke kroz Regionalni fond za izazove, a kojim za region koordinira Privredna komora.

- U najavi je otvaranje i drugog poziva za dobijanje sredstva iz ovog fonda, pa ovim putem ohrabrujem i pozivam direktore škola da pripreme projekte u skladu sa zahtjevima poziva i pokušaju obezbijediti vrijedne donacije za njihovu realizaciju. I kroz ovaj Fond se potvrđuje da je neophodno da privreda i škole sarađuju, a Komora je uvijek spremna da pruži puni doprinos tome – kazala je Drakić.

V.d. generalne direktorice Direktorata za opšte srednje obrazovanje, stručno obrazovanje i cjeloživotno obrazovanje u Ministarstvu prosvjete, nauke, kulture i sporta

Marija Lalatović pojasnila je da je Projekat omogućio jednomjesečni boravak učenicima stručnih škola iz Bara, Berana, Podgorice i Cetinja u Bolonji.

- Vjerujem da je to za učenike bilo izuzetno iskustvo, kako u pogledu unapređenja stručnih znanja, tako i sa mogućnošću upoznavanja kulture i tradicije ove lijepe zemlje. Jer, podržavanje mobilnosti u učenju, razumijevanje drugih kultura, poznavanje stranih jezika, podrška su uspješnom građenju karijere na tržištu rada – kazala je Lalatović.

Prema njenim riječima, Privredna komora je dugogodišnji i pouzdan partner sektoru obrazovanja i ova dobro osmišljena aktivnost u potpunosti je u saglasnosti sa opredjeljenjima datim u Strategiji razvoja stručnog obrazovanja. Naime, u Strategiji je navedena mjera Unapređenje međunarodne saradnje u oblasti stručnog obrazovanja, koja treba da se realizuje kroz saradnju i povezivanje škola, razmjenu učenika i nastavnika i zajedničko učešće u međunarodnim projektima.

- Zahvalnost dugujemo Privrednoj komori na sistematičnom pristupu realizaciji ovog projekta u kojem je u prvom planu bila briga o učeniku. Dogovori sa učenicima i roditeljima, organizovanje kursa italijanskog jezika, briga o bezbjednosti i zdravlju u toku boravka pokazuju punu posvećenost da se ova aktivnost realizuje kako je i planirano. Zahvalnost iskazujemo i italijanskom par-

neru Uniser koji je u toku čitavog projekta bio njegov aktivni učesnik i podržavao ga – rekla je Lalatović.

Samostalna savjetnica u Sektoru za projekte Privredne komore **Ana Filipović** detaljnije je predstavila projekat INTERVET WB, koji se finansira kroz program "Pilot VET mobility scheme Lot 1, sa ukupnim budžetom oko dva miliona eura. Projekat traje 42 mjeseca, tokom kojih će za profesore biti organizovane ljetnje škole srednjeg stručnog obrazovanja, obuke u inostranstvu kod partnera iz zemalja EU i tematski skupovi. Učenici učestvuju u obukama kod partnera iz zemalja EU, u trajanju od jednog ili, što će biti novina naredne godine - tri mjeseca (za učenike završnih razreda).

U okviru INTERVET WB projekta do sada je realizovano više aktivnosti, među kojima se izdvajaju online tematski skup "Internacionalizacija i učenje mobilnosti", online ljetnja škola stručnog obrazovanja, obuke nastavnika u Sevilji i Lionu, te učenika crnogorskih srednjih stručnih škola u Bolonji.

Za narednu godinu su planirane obuke nastavnika u Holandiji i Malti, kao i đaka u Poljskoj, Španiji i Sloveniji.

Utiske sa obuka u Sevilji i Bolonji podijelili su sa učesnicima skupa predstavnici nastavnika i učenika. Oni su istakli važnost sticanja novih iskustava, vještina i prijateljestava, te upoznavanja sa drugačijim metodama rada i tehnologijama, što im je omogućilo učestvovanje u projektu INTERVET. Nastavnici su posebno istakli da su stečena znanja pomogla njihovim školama pri apliciranju za druge projekte i apostrofirali važnost podrške države obrazovnim institucijama na realizaciji ovih i sličnih aktivnosti.

Upućen je poziv učenicima i nastavnicima da se prijave i budu dio ovog projekta, što će doprinijeti ne samo njihovom ličnom napretku, već i boljitku za obrazovne institucije iz kojih dolaze.

Moderator skupa bio je direktor Sektora za obrazovanje i kvalitet Privredne komore dr **Mladen Perazić**.

- Ukoliko se nakon završetka srednje škole odlučite za pokretanje sopstvenih biznisa, Privredna komora ima projekat Mobilise SME koji mladim preduzetnicima omogućava plaćenu praksu u inostranim kompanijama u trajanju od jednog do šest mjeseci i tako unaprijede znanja, vještine i kompetencije – poručio je Perazić.

Regionalna konferencija u Sarajevu

Vanjskotrgovinska komora Bosne i Hercegovine kao koordinator BITNET konzorcijuma u okviru projekta Evropske mreže preduzetništva, zajedno sa svojim regionalnim partnerima, organizovala je Regionalnu konferenciju EEN za Jugoistočnu Evropu, koja je održana u Sarajevu, 3 – 5. novembra.

Na konferenciji su učestvovala predstavnice Privredne komore Crne Gore, **Tanja Radusinović**, direktorica Sektora za projekte, **Ana Filipović**, samostalna savjetnica u istom Sektoru i **Jelena Adžić**, samostalna savjetnica u Sektoru za međunarodnu saradnju. Privredna komora Crne Gore je član MontEENegro konzorcijuma.

Cilj ove konferencije bio je pospješiti saradnju među regionalnim partnerima i konzorcijumima EEN-a, poboljšati kvalitet i kapacitet njihovih usluga, te istovremeno predstaviti FINNO-Access 2 Finance & Innovative online platformu. Događaj je organizovan hibridno, a čini li su ga plenarni dio, prezentacije FINNO A2F platforme i dvije panel diskusije koje su za temu imale regionalni inovativni ekosistem, pristup finansijama i inovacije.

Uvodno obraćanje na konferenciji su imali potpredsjednik Vanjskotrgovinske/Spoljnotrgovinske komore Bosne i Hercegovine, dr.sc. **Vjekoslav Vuković**, ministar vanjske trgovine i ekonomskih odnosa Bosne i Hercegovine, g. **Staša Košarac**, ministar privrede i preduzetništva Republike Srpske, g. **Vjekoslav Petričević** i ministar Federalnog ministarstva razvoja, poduzetništa i obrta, g. **Amir Zukić**.

Konferencija je bila prilika da partneri razgovaraju o budućnosti projekta, pripremi aplikacije za poziv koji je otvoren kao i poziciji konzorcijuma sa ovih prostora u kontekstu novog programa Single Market Programa 2022-2025.

Sastanak projektnih partnera

Predstavnici PKCG, prof. dr **Mladen Perazić**, direktor Sektora za obrazovanje i kvalitet, i **Sandra Perić**, koordinatorka projekta, su učestvovali na trećem sastanku projektnih partnera na projektu DUALMON, koji se održao na Ekonomskom fakultetu u Podgorici 17-18.12.2021. godine.

Na sastanku su prezentovane dosadašnje sprovedene aktivnosti i utvrđen plan rada za naredni period. Najvažnija aktivnost koja je završena u prethodnom periodu je nacrt generičkog modela dualnog obrazovanja koji će poslužiti kao osnova za specifične modele koje će razviti svaki od studijskih programa i na osnovu kojih će se sprovoditi pilot programi.

Osnovni cilj projekta DUALMON je poboljšanje kompetencija studenata visokog obrazovanja u Crnoj Gori kroz razvoj generičkog modela dualnog obrazovanja i pravnog okvira za uvođenje dualnog obrazovanja a sa ciljem pružanja podrške različitim potrebama i interesima: studenata, kompanija i institucija visokog obrazovanja u zemlji, kao i davanje preporuke za sprovođenje dualnog modela u sistemu visokog obrazovanja u Crnoj Gori. Projektni konzorcijum se sastoji od dvanaest partnera iz četiri zemlje: Crna Gora, Srbija, Slovenija i Austrija. Uloga Privredne komore u ovom projektu je da pruža podršku u svim projektnim aktivnostima, naročito prilikom angažovanja privrednih subjekata, identifikacije njihovih potreba kroz analizu upitnika poslatim različitim industrijskim sektorima, organizaciji događaja na temu dualnog obrazovanja, aktivno učešće u kreiranju generičkog modela dualnog obrazovanja, davanje preporuka za izmjenu legislative zasnovanim na analizi odgovora dobijenih od privrednika, kao i kroz sve ostale projektne aktivnosti gdje bude prepoznata potreba za uključivanje Komore.

U razvoju preduzetničke ideje često izostaje institucionalna i društvena podrška, smatra Simonović.

Ana Simonović, ProAct Hub

Snažnije ulagati u razvoj ljudskog kapitala

ProAct Hub je u partnerstvu sa Privrednom komorom pokrenuo podcast Podroom koji promovira uspješne preduzetničke priče iz Crne Gore.

U ovom broju Glasnika razgovaramo sa izvršnom direktoricom mikro preduzeća ProAct **Anom Simonović** o "umrežavanju i razvoju kreativnog preduzetničkog potencijala, stimulisanju i podržavanju istraživanja novih ideja i inovativnih rješenja", što se navodi u opisu aktivnosti ProAct Huba, koji je formirala sa vlasnicima firmi NLP Network i Studio Pixel.

- Potrebno je razmišljati van okvira tradicionalnog shvatanja preduzetništva i posvetiti se snažnijem ulaganju u razvoj ljudskog kapitala, posebno u smjeru novih tehnologija i kreativnih industrija, ali i sprovođenju politika koje bolje odgovaraju trenutnim izazovima i potrebama poslovne zajednice – navodi u intervjuu Simonović.

Smatra da je imperativ da se programi formalnog i neformalnog obrazovanja inoviraju, osmisle efikasniji pristupi za podršku preduzetništvu i dodatno stimulise povezivanje privrede i nauke u cilju unapređenja konkurentnosti po modelu inovacionih i preduzetničkih ekosistema u razvijenim zemljama.

Glasnik: Predstavite nam ProAct Hub, njegove firme-članice i recite zašto ga je, po Vašem mišljenju bilo potrebno formirati.

A. Simonović: ProAct Hub je organizacija koja je nastala umrežavanjem vlasnika tri mikro preduzeća - Ane Simonović (ProAct), Danke Četković i Aleksandre Anđelić (NLP Network) i Miroslava Jovanovića (Studio Pikel), čime se stvorila mala zajednica različitih eksperata u oblastima ličnog i profesionalnog razvoja, strateškog planiranja i bespovratnog finansiranja, te digitalnog marketinga i grafičkog dizajna. S obzirom na to da smo i sami preduzetnici, svjesni smo izazova u svakom koraku razvoja biznisa, posebno kod mladih i žena, i da zajedničkim djelovanjem kroz prostorne i programske sadržaje možemo da stimulise i podržimo istraživanje preduzetničkih ideja i inovativnih rješenja. Takođe, vjerujemo da se tradicionalna percepcija preduzetništva mijenja, kao i cjelokupno tržište rada, posebno nakon pandemije koronavirusa i da je programe podrške preduzetništvu i uopšte zapošljavanju potrebno inovirati i pružiti kreativnija i efikasnija rješenja za tranziciju od obrazovanja do posla, čemu ćemo nastojati da doprinesemo kroz tekuće i buduće inicijative sa partnerskim organizacijama.

Glasnik: Započeli ste nešto novo za Crnu Goru – u partnerstvu sa Privrednom komorom kreirali ste podcast Podroom kojim promovirate uspješne preduzetničke priče. Otkud ideja da se sa ovim krene i kakve su prve reakcije? Recite nam više o tome.

A. Simonović: Podcast je moderna forma online medija, koja se prvobitno realizovala u audio formatu na popularnim platformama

poput iTunes-a, Spotify-a, Google podcasta, a kasnije zahvaljujući platformi Youtube i u video formatu. Za razliku od tradicionalnih medija, karakteriše ga vremenski neograničen i nekonvencionalan programski i tematski okvir, zbog čega je posljednjih godina postao jako popularan u svijetu i kod nas, posebno među mlađom populacijom. Ideju smo oslonili na činjenicu da nedostaju kanali komunikacije sa mladima, za koje takođe tradicionalno izostaje adekvatna društvena i institucionalna podrška u zapošljavanju i preduzetništvu. Kako i sami pratimo brojne podcaste, to smo vidjeli kao mogućnost da kroz zabavno-edukativni koncept doprinesemo promociji preduzetništva upravo kod te ciljane grupe. Tako je uz podršku Privredne komore rođen "Podroom" (podrum), koji u prevodu sa engleskog predstavlja prostoriju u kojoj se snima podcast, a sa druge strane simbolično i prostor u koji rijetko silazimo, koji je naizgled zastrašujuć i mračan, i gdje tek kad upalimo svjetlo vidimo da se kriju interesantne stvari - ideje, koje su nam neophodne za bilo koji poduhvat, posebno onaj preduzetnički. Do kraja novembra smo prikazali pet epizoda Podroom podcasta i kroz komentare slušalačke publike uviđamo vrijednost koncepta, trudeći se da učinimo svaka epizoda bude bolja od prethodne u estetskom i u sadržajnom smislu. S obzirom na to da se nikad ranije nijesmo bavili audio i video produkcijom, ovo je i za nas novo i dragocjeno iskustvo, koje je pored toga doprinijelo i širenju naše mreže saradnika i partnera sa kojima dijelimo iste vrijednosti i ciljeve.

Glasnik: U kojoj mjeri je ovaj podcast značajan kao svojevrsni edukator za preduzetnike koji se na ovaj način upoznaju sa primjerima iz poslovanja njihovih kolega?

A. Simonović: Cilj nam je da kroz Podroom ukažemo na alternativu brojnim izazovima sa kojima se mladi i žene susrijeću "radeći za druge" i uopšte na tržištu rada, bez namjere da tu alternativu prikazujemo kao idealnu soluciju gdje ne postoje problemi i barijere, već da se uz razvoj vještina, rad na sebi, upornost i posvećenost taj put mnogo više isplati. Sa druge strane, većina vlasnika uspješnih mikro-biznisa čije su preduzetničke ideje drugačije od onih koje imamo priliku da čujemo, nema dovoljnu vidljivost, i koncept je da kroz intiman i otvoren razgovor pričamo o njihovim karijernim i preduzetničkim putevima, sa namjerom da inspirišemo one koji nas slušaju, ali istovremeno i promovise biznise naših sagovornika. U prvoj sezoni ćemo prikazati ukupno deset različitih preduzetničkih priča vlasnika mikro-biznisa iz kreativnih i IT industrija, sa kojima pričamo o izazovima i uspjesima u njihovim karijernim i preduzetničkim putevima. Smatramo da je važno da se otvoreno priča o temama koje su kod nas i dalje tabui, kao što je percepcija neuspjeha, rizikovanja, straha, ali i da poručimo da je preduzetništvo za one koji su kreativni, izuzetno uporni i odvažni u sprovođenju ideje i cilja. Nažalost, naš obrazovni sistem ne podstiče razvoj kreativnosti, inovativnosti, niti u dovoljnoj mjeri vještina koje su

potrebne za preduzetništvo. Čini se da se zbog takve nepoznanice i nedovoljnog usmjeravanja, mladi još tokom obrazovanja odlučuju za "sigurne" poslove u javnim institucijama. Nadamo se da ćemo kroz Podroom podcast bar malo zagrebat i površinu u skretanju pažnje na ovaj značajan društveni problem.

Glasnik: U kojoj mjeri Vam je značajna podrška Privredne komore kao poslovne asocijacije koja okuplja cjelokupnu privredu?

A. Simonović: Imajući u vidu misiju ProAct Hub-a, Privredna komora nam je neprocjenjiv saveznik u tim naporima. Pored podrške koju smo dobili za realizaciju podcasta Podroom, i kao organizacija koja će u budućnosti sprovoditi različite inicijative za promociju i unapređenje preduzetništva, Privredna komora se pokazala kao sjajan partner koji ima sluha za drugačiji pristup putem kojeg se mogu adresirati izazovi i potrebe u toj oblasti, ali i kao organizacija koja ima najviše kapaciteta da takve inicijative učini vidljivim i dostupnim. Zbog toga nam je, kao organizaciji, važno da opravdamo povjerenje i održavamo dobru saradnju, koju sa Privrednom komorom imamo i kao preduzetnici i vlasnici biznisa.

Glasnik: Kakvim ocjenjujete poslovni ambijent u Crnoj Gori, posebno za razvoj uspješnih preduzetničkih priča? Šta je potrebno unaprijediti kako bi one bile češće?

A. Simonović: Vjerujemo da se mladima i ženama ne pruža adekvatna podrška u karijernom putu, da sistem obrazovanja ne podstiče kreativnost i da ih ne priprema za izazove na tržištu rada, kao i da u razvoju preduzetničke ideje često izostaje i institucionalna i društvena podrška. Podrška ne izostaje samo za potencijalne preduzetnike i početnike u biznisu, već i za postojeća mala i srednja preduzeća, čiji rad prate ogromne biznis barijere u smislu administracije i nameta, što usporava razvoj poslovanja. Takođe, tržište rada je počelo da se mijenja još mnogo prije pandemije koronavirusa, koja je samo ubrzala izuzetno visoku potražnju za digitalnim vještinama a samim tim i cijenu radne snage koja ih posjeduje, i koja zbog toga ima mogućnost da se opredijeli za freelancing, ili osnivanje sopstvenog biznisa koji im obezbjeđuje slobodu i bolju zaradu. Zato je potrebno razmišljati van okvira tradicionalnog shvatanja preduzetništva, i posvetiti se snažnijem ulaganju u razvoj ljudskog kapitala posebno u smjeru novih tehnologija i kreativnih industrija, ali i sprovođenju politika koje bolje odgovaraju trenutnim izazovima i potrebama poslovne zajednice. Konačno, vjerujemo da je imperativ da se programi formalnog i neformalnog obrazovanja inoviraju, da se osmisle efikasniji pristupi za podršku preduzetništvu i da se dodatno stimuliše povezivanje privrede i nauke u cilju unapređenja konkurentnosti po modelu inovacionih i preduzetničkih ekosistema u razvijenim zemljama.

Glasnik: Koje aktivnosti Proact Hub planira za naredni period?

A. Simonović: ProAct Hub će tokom naredne godine, uz podršku lokalnih i međunarodnih organizacija, implementirati projekte za podršku samozapošljavanju mladih koji nisu zaposleni, u sistemu obrazovanja (tzv. NEET populacija) i za osnaživanje žena u preduzetništvu kroz inovativni program edukativnih sesija i radionica koje će voditi sertifikovani treneri. S obzirom na to da smo mlada neprofitna organizacija, broj konkursa za podršku naših inicijativa je ograničen, ali se trudimo da pažljivo planiramo projekte koje sprovodimo, vodeći računa da oni zaista doprinesu razvoju karijernog i preduzetničkog puta posebno mladih i žena. Zbog toga ProAct Hub nastoji da dalje širi mrežu stručnjaka, saradnika i partnera koji će zajedno sa nama doprinijeti tom cilju.

Development of entrepreneurial ideas often lacks the institutional and social support, according to Ms. Simonović .

Ana Simonović, ProAct Hub

Human capital development requires higher investments

ProAct Hub, in partnership with the Chamber of Economy of Montenegro, launched the Podroom podcast last month, which promotes successful entrepreneurial stories from Montenegro.

In this edition of Glasnik we interviewed the executive director of the micro company ProAct, Ms. **Ana Simonović**, who talked about "networking and development of creative entrepreneurial potential, stimulating and supporting creation of new ideas and innovative solutions", which is described in the activities of ProAct Hub, which she established in cooperation with the owners of NLP Network and Studio Pixel.

- It is necessary to think outside the framework of traditional understanding of entrepreneurship and commit to investing more in human capital development, especially in terms of new technologies and creative industries, but also the implementation of policies which better meet current challenges and the needs of the business community - says Simonović in the interview.

She believes that the imperative is to innovate formal and informal education programs, create more efficient approaches to support entrepreneurship and further stimulate the connection between economy and science in order to improve competitiveness according to the model of innovations and entrepreneurial ecosystems in the developed countries.

Glasnik: We would appreciate if you could present the ProAct Hub, its member companies and tell us why its establishing was necessary?

A. Simonović: ProAct Hub is an organization established by networking the owners of three micro companies - Ana Simonović (ProAct), Danka Četković and Aleksandra Anđelić (NLP Network) including Miroslav Jovanović (Studio Piksel), thus creating a small community of different expertise in the field of personal and professional development, strategic planning and grants, and digital marketing and graphic design. Given that we ourselves are entrepreneurs, we are aware of the challenges in every step of business development, especially for young people and women. By acting together in terms of spatial and program content we can stimulate and support research in the field of entrepreneurial ideas and innovative solutions.

We also believe that the traditional perception of entrepreneurship is changing, as well as the overall labour market, especially after the coronavirus pandemic. In our opinion, support programs for entrepreneurship and employment in general need to be innovated and provide more creative and efficient solutions for the transition from education to work, which we will try to contribute to via ongoing and future initiatives with the partner organizations.

Glasnik: You have started something new for Montenegro - in partnership with the Chamber of Economy of Montenegro you have created a Podroom podcast to promote successful entrepreneurial stories. Where did the idea to start this come from and what are the first reactions? We would appreciate for more details in this respect?

A. Simonović: Podcast is a modern form of online media, which was originally realized in audio format on popular platforms such as iTunes, Spotify, Google podcast and later even in video format thanks to the Youtube platform. Unlike traditional media, it is characterized by unlimited and unconventional program and thematic framework, due to which in recent years it has become very popular in the world and in our country, especially among the yo-

unger population. We based the idea on the fact that there is a lack of communication channels with young people and thus a traditional lack of adequate social and institutional support in employment and entrepreneurship. Since we follow numerous podcasts, we saw it as an opportunity to contribute to the promotion of entrepreneurship with that target group through an entertaining and educational concept.

Therefore, with the support of the Chamber of Economy of Montenegro, we created "Podroom" (podrum), which translated from English means a room where the podcast is shot. On the other hand, it also symbolizes the room we rarely go down, which is seemingly frightening and dark, and where interesting hidden things are only seen if the lights are turned on - ideas necessary for any endeavour, especially the entrepreneurial one.

By the end of November, we released five episodes of the Podroom podcast and thanks to the comments of the audience we see the value of the concept, trying to make each episode better than the previous one in aesthetic and content terms. Considering that we have never been involved in audio and video production before, this is a new and valuable experience for us, which has also contributed to the expansion of our network of associates and partners with whom we share the same values and goals.

Glasnik: To what extent is this podcast important as a kind of educator for entrepreneurs who get acquainted with the business examples of their colleagues in this way?

A. Simonović: Our goal is through Podroom to show the alternative to numerous challenges that young people and women face "by working for others" and in the labour market in general. We don't want to present this alternative as an ideal solution where there are no problems and barriers, but as the direction which pays off much more with the development of skills, work on yourself, perseverance and dedication. On the other hand, most successful micro-business owners, whose entrepreneurial ideas are different from the ones we have the opportunity to hear, do not have enough visibility, and the concept is to talk about their career and entrepreneurial development paths through an intimate and open conversation, with the intention of inspiring those who listen to us. At the same time we promote the businesses of our interlocutors.

In the first season, we will present ten different entrepreneurial stories of micro-business owners from the creative and IT industries, with whom we talk about the challenges and successes in their career and entrepreneurial development paths. We consider it important to talk openly about topics which are still taboo in our country, such as the perception of failure, risk, fear, but also to say that entrepreneurship is for individuals who are creative, extremely persistent and courageous in implementing ideas and goals. Unfortunately, our education system does not encourage the development of creativity, innovations, or sufficient skills needed for entrepreneurship. It seems that due to insufficient specific knowledge and guidance, young people even during their studies choose "safe" jobs in public institutions. We hope that through the Podroom podcast we will at least scratch the surface a little in drawing attention to this important social problem.

Glasnik: How important is the support of the Chamber of Economy of Montenegro as a business association that gathers whole economy?

A. Simonović: Having in mind the mission of ProAct Hub, the

Chamber of Economy is our invaluable partner in these efforts. In addition to the support we received for the realization of the Podroom podcast, and as an organization which will implement various initiatives to promote and improve entrepreneurship in the future, the Chamber of Economy has proven to be a great partner, which will have an ear for a different approach to addressing challenges and needs in this field, but also as the organization with the greatest capacity to make such initiatives visible and accessible. Therefore, it is important for us, as an organization, to justify the trust and keep good cooperation we have with the Chamber of Economy of Montenegro both as entrepreneurs and the business owners.

Glasnik: How do you assess the business environment in Montenegro, especially for the development of successful entrepreneurial stories? What needs to be improved in order to have more similar stories?

A. Simonović: In our opinion, young people and women are not provided with adequate support in their careers, the education system does not encourage creativity and does not prepare them for challenges in the labour market, and the development of entrepreneurial ideas often lacks institutional and social support. Support is lacking not only for potential entrepreneurs and business start-ups, but also for existing small and medium-sized enterprises, whose operations are accompanied by huge business barriers in terms of administration and taxes, which slows down business development. However, the labour market started experiencing the changes long before the coronavirus pandemic, which only accelerated the extremely high demand for digital skills and thus increased the cost of the labour force, possessing these skills, the-

refore it has the opportunity to opt for freelancing, or establishing their own business which provides them with freedom and better earnings.

Therefore, it is necessary to think outside the framework of traditional understanding of entrepreneurship and commit to investing more in human capital development, especially in terms of new technologies and creative industries, but also the implementation of policies which better meet current challenges and the needs of the business community. Finally, we believe that imperative is to innovate formal and informal education programs, create more efficient approaches to support the entrepreneurship and further stimulate the connection between economy and science in order to improve competitiveness according to the model of innovations and entrepreneurial ecosystems in the developed countries.

Glasnik: What activities does ProAct Hub plan for the coming period?

A. Simonović: Next year, ProAct Hub, with the support of local and international organizations, will implement projects to support self-employment of the unemployed youth in the education system (so-called NEET population) and to empower women in entrepreneurship through an innovative program of educational sessions and workshops led by certified coaches. As we are a young non-profit organization, the number of competitions to support our initiatives is limited, but we try to carefully plan the projects we implement, taking into account that they really contribute to the development of career and entrepreneurial path, especially of young people and women. Therefore, ProAct Hub strives to further expand the network of experts, associates and partners, who will, together with us, contribute to this goal.

PROACT HUB

PODROOM

PRIVREDNA KOMORA CRNE GORE

podcast

Uskoro na svim platformama

Konferencija u saradnji sa Ambasadom Francuske i Udruženjem francusko-crnogorskih preduzeća

Zajedno prema održivom razvoju

PRIVREDNA
KOMORA
CRNE GORE

Privredna komora Crne Gore, Ambasada Francuske i Udruženje francusko-crnogorskih preduzeća, organizovali su 17. novembra 2021. godine konferenciju pod nazivom "Zajedno prema održivom razvoju".

Eminentne francuske kompanije Schneider Electric, Veolia i Valgo predstavile su ekspertize u domenima energetske efikasnosti, digitalizacije mreža za distribuiranje električne energije, obno-

vljivih i zelenih izvora energije i upravljanja otpadom i otpadnim vodama. Start-up kompanije iz ove države Lify Air/Nexcorpo prezentovale su svoje inovacije i napredne tehnologije za upotrebu vještačke inteligencije u praćenju i kontroli koncentracije polena i zagađenja ugljen-dioksidom.

Konferencija, koju su uvodnim izlaganjima otvorili v.d. predsjednice Privredne komore dr **Nina Drakić**, ambasador Francuske

» Francuska je na vašoj strani, posebno u oblasti održivog razvoja i zaštite životne sredine, zaključio je ambasador Kristijan Timonije.

Kristijan Timonije, v.d. generalnog direktora Direktorata za ekologiju u Ministarstvu ekologije, prostornog planiranja i urbanizma Dušan Bugarin, državni sekretar za energetiku Marko Perunović i predsjednik Udruženja francusko-crnogorskih preduzeća Rajko Uskoković, okupila je predstavnike međunarodnih finansijskih institucija, aktere bilateralne saradnje kao što je Francuska razvojna agencija i predstavnike svih crnogorskih institucija koje djeluju u

sektorima energije i ekologije.

Vršiteljka dužnosti predsjednice Privredne komore dr Nina Dračić kazala je da je održivi razvoj prepoznat kao dugoročni razvojni pravac Crne Gore kroz Nacionalnu strategiju održivog razvoja do 2030. godine i sva druga strateška dokumenta. Strategijom se prepoznaju rješenja za održivo upravljanje sa četiri grupe nacionalnih resursa - ljudskim, društvenim, prirodnim i ekonomskim.

- Prihvatanje i integrisanje zahtjeva Ujedinjenih nacija izloženih u Agendi za održivi razvoj do 2030. godine, nije samo kompleksan već i kontinuiran proces, koji zahtijeva uključenost svih aktera u društvu – kazala je Drakić.

Prema njenim riječima, u cilju što bolje realizacije ovog izuzetno ambicioznog plana koji podrazumijeva odgovornost i stavljanje znanja i tehnoloških inovacija u službu održivog upravljanja nacionalnim resursima, važno je koristiti iskustva drugih i naći im primjenu u lokalnom kontekstu.

- Konferencija kao što je današnja upravo služi tom cilju – da vidimo na koji način možemo iskoristiti znanje i iskustvo kolega iz Francuske kako bismo unaprijedili naš poslovni ambijent i kreirali neke drugačije razvojne prilike – rekla je ona.

Apostrofirala je ulogu Privredne komore koja je u saradnji sa Vladom i uz podršku UNDP-a u prethodnoj godini započela realizaciju aktivnosti kojima su postavljeni temelji za izradu Mape puta Crne Gore ka cirkularnoj ekonomiji. Aktivnosti su nastavljene i ove godine, sa ciljem kreiranja dokumenta koji treba da služi kao vodilja za uvođenje cirkularnih praksi i unapređenje poslovanja po uzoru na brojne zemlje Evrope i svijeta.

- Pomenutim dokumentom želimo da doprinesemo da Crna Gora implementira zelena, cirkularna rješenja. Tako ćemo sredstva dostupna za zelenu tranziciju, a svakako ona koja su vezana za ogromni potencijal kojim Crna Gora raspolaže kada su u pitanju obnovljivi izvori energije, investirati na pametan i efikasan način – u jačanje ekonomije, očuvanje prirode i dobrobit svakog građanina naše zemlje – naglasila je Drakić, podsjećajući i na veoma važnu ulogu ove asocijacije u Nacionalnom savjetu za održivi razvoj i Radnoj grupi za zelenu ekonomiju.

Zahvalila je Ambasadi Francuske na kontinuiranoj podršci crnogorskim zelenim i održivim poduhvatima i saradnji na projektima od značaja za obje zemlje.

Ambasador Kristijan Timonije ocijenio je da organizovanje Konferencije predstavlja još jednu potvrdu zainteresovanosti Francuske za održivi ekonomski razvoj naše zemlje.

- Teška situacija u 2020. godini, prije svega u zdravstvenom smislu, ističe koliko je važno da zajedno gledamo u pravcu održivog razvoja – ocijenio je Timonije.

On je naglasio da Francuska sa mnogo pažnje posmatra i pozdravlja reformske procese u Crnoj Gori, posebno u oblasti javnih nabavki. To će, prema njegovim riječima, ohrabriti francuska preduzeća da još snažnije budu zastupljena na crnogorskom tržištu.

- Izražavamo veliko povjerenje u reforme koje sprovodite, pogotovo u program Evropa sada, i nadamo se da će budžet Crne Gore biti uskoro usvojen u Skupštini, jer bez dobrog budžeta nema ni dobre ekonomije. Ukoliko društvo ostane jedinstveno, vaš put pridruživanja u EU može dobiti iznenađujući tok – rekao je ambasador.

On je kazao da je Ambasada uspostavila blisku saradnju sa Investiciono razvojnim fondom i opštinama sjevera koja će rezultirati konkretnim aktivnostima.

- Francuska je na vašoj strani, posebno u oblasti održivog razvoja i zaštite životne sredine – zaključio je ambasador.

V.d. generalnog direktora Direktorata za ekologiju u Ministarstvu ekologije, prostornog planiranja i urbanizma Dušan Bugarin naveo

je da ne možemo biti zadovoljni urađenim u ovoj oblasti u protekle tri decenije.

- Mogli smo mnogo više uraditi. Nemamo više vremena za gubljenje, ni za greške. Naše resorno ministarstvo uradilo je puno u prethodnih godinu dana i planiramo dosta toga za buduću period – kazao je Bugarin i predstavio ukratko realizovane i projekte u toku.

Među navedenim su proglašavanje prvih zaštićenih područja na moru – parkova prirode Platamuni i Katič, a u toku je izrada planskog dokumenta za treće zaštićeno područje u Ulcinju. Takođe je pomenuo aktivnosti na zaštiti Ade Bojane, donijetom moratorijumu na dalju izgradnju minihidroelektrana čime se čuva biodiverzitet u rijekama, a u toku je zaštita vodoizvorišta Bolje sestre. Bugarin je najavio da će Regionalni vodovod uraditi projekat fabrike za prečišćavanje vode iz Skadarskog jezera kako bi se obezbijedilo nesmetano snabdijevanje vodom crnogorskog primorja. U toku je izrada novih zakona o komunalnim djelatnostima i vodnim uslugama, rješava se problem grita u Bijeloj, deponija u Maljevcu i drugim crnim tačkama u Crnoj Gori. Takođe je najavio izgradnju regionalnog centra za upravljanje otpadom u Nikšiću.

- Imamo zainteresovane renomirane inostrane partnere koji žele da investiraju u ovu oblast, što je jako važno jer ova oblast spada u takozvane teške direktive EU i potrebna su ogromna sredstva, više od 350 miliona eura kako bi se riješio problem reciklaže i otpada u Crnoj Gori – naglasio je Bugarin.

Zaključio je da samo zajedno i udruženim snagama možemo postići dobre rezultate u oblasti održivog razvoja.

Državni sekretar za energetiku Marko Perunović navodi da su zelena tranzicija i prelazak na energiju iz obnovljivih izvora od izuzetnog značaja za energetski sistem Crne Gore i cjelokupnu ekonomiju.

- Ako tranziciju postavimo na prave temelje, naš energetski sektor će donijeti velike benefite državi. Ako ne prepoznamo prave vrijednosti možemo ući u probleme koji će se reflektovati na budžet Crne Gore. Zato moramo iskoristiti šansu koja nam se pruža u ovom periodu – rekao je Perunović.

Prema njegovim riječima, svi moramo raditi na tome da Termoelektranu Pljevlja, koja proizvodi 40-50 odsto ukupne električne energije u Crnoj Gori, prilagodimo savremenim tokovima i emisiju CO2 postepeno smanjimo na nultu vrijednost. Da bi se to ostvarilo, najprije je neophodno riješiti socio-ekonomski status Pljevalja i kreirati nova radna mjesta. Najavio je razvoj cementare koja bi tome dala određeni doprinos i omogućila da Rudnik uglja postane rudnik laporca – sirovine za cementaru. U ovom procesu zapošljavanja u Pljevljima bitan činilac biće i razvoj drvne industrije i seoskog turizma.

On je naveo projekte koji su u završnoj fazi kao što su vjetroelektrana na Krnovu (koja pokazuje da naša zemlja ima dobar vjetro-potencijal), zatim Solari 3000 i 500, a najavljuje i bolju valorizaciju hidropotencijala, te razmatranje uvođenja prirodnog gasa kao izvora električne energije.

- Crna Gora može biti zlatni primjer zelene tranzicije. Od partnera iz EU i Francuske očekujemo pomoć u institucionalnom djelovanju i dobrim kreditnim sredstvima, posebno grantovima, kako bismo što bolje prošli kroz zelenu tranziciju – zaključio je Perunović.

Predsjednik Udruženja francusko-crnogorskih preduzeća Rajko

Uskoković podsjetio je da ova asocijacija osnovana pod pokroviteljstvom Ambasade Francuske u Podgorici, te da od 2017. godine aktivno učestvuje u privrednoj razmjeni između dvije prijateljske zemlje podižući nivo ekonomske saradnje.

- S ponosom možemo istaći da smo od 24 člana iz prve godine rada došli do aktivnih 46 članova u našem udruženju, što jasno govori da je naša misija na dobrom putu – rekao je Uskoković.

Ističe da je tema konferencije od velikog značaja za Crnu Goru koja je "kao Ustavom definisana ekološka zemlja predodređena da postane sinonim za proizvodnju energije po evropskim održivim standardima".

- Veličina Crne Gore neće dozvoljavati da se više koriste kao energenti konvencionalni izvori već moramo da se vratimo prirodnijim, čistim, ekološkim izvorima. Iskustva Francuske i njihovih renomiranih kompanija su danas tu pred svima nama da nam pokažu smjernice kako i u kom pravcu treba raditi – smatra on.

Naglašava potrebu da se uči od uspješnih te njihova praksa primjeniti na našim prostorima.

- Time se stvara povoljan ambijent da ulazak u Evropu bude u skladu sa evropskim razmišljanjima i evropskom praksom, a to Crna Gora želi i zaslužuje – zaključuje on.

Nebojša Grbušić, kompanija Veolia, govorio je o primjenjivim tehnologijama i rješenjima u oblasti upravljanja vodama i sektoru energije. Ksenija Karić i Josip Aleksić, Schneider Electric, imali su prezentaciju na temu pametnog upravljanja elektro-distributivnom mrežom kao prvom koraku u smanjenju potrošnje. Dos Santos iz kompanije Valgo govorio je o valorizovanju industrijskog otpada – od remedijacije industrijskih zona do obnovljive energije, a Žan-Kristof Bonis, Lify Air/Nexcorpo, o digitalnoj tehnologiji kao podršci energiji i životnoj sredini.

Aktivnosti Francuske razvojne agencije AFD prezentovao je direktor **Dominik Otberg**, a Investiciono-razvojnog fonda direktorica **Irena Radović**.

Grupacija AFD sprovodi francusku politiku u oblasti razvoja i međunarodne solidarnosti. Ona finansira, podržava i ubrzava tranziciju ka skladnijem i otpornijem svijetu, pružajući podršku javnom sektoru i nevladinim organizacijama. Uključeni su u više od 4.000 projekata u 120 zemalja, za zajedničko dobro - klimu, biodiverzitet, mir, ravnopravnost polova, obrazovanje ili zdravlje, doprinoseći angažmanu Francuske i francuskog naroda u ostvarenju ciljeva održivog razvoja.

- Naš mandat je da podržimo EU integracije partnera i drago nam je što smo u državi koja je šampion integracija u Regionu – kazao je Otberg.

Irena Radović je istakla važnost današnjih razgovora u krovnoj asocijaciji crnogorske poslovne zajednice – Privrednoj komori, o modalitetima osnaživanja crnogorske privrede u partnerstvu sa francuskim preduzećima.

Ona je posebno apostrofirala značaj saradnje sa ambasadorom Timonijeom i uspostavljenog partnerstva IRF-a i Francuske razvojne agencije, koja značajno doprinosi crnogorskoj evropskoj priči. Saradnja je rezultirala programom kroz koji će u značajnoj mjeri podržati investicije koje sadrže klimatsku komponentu i investicije mikro malih i srednjih preduzeća koje se odnose na ranjive kategorije. Tu se misli na preduzetnike, poljoprivrednike, početnike

u biznisu, kao i na sve one koji imaju otežan pristup finansiranju. Izrazila je očekivanje da će saradnja sa ambasadama Francuske i EU doprinijeti osnaživanju kapaciteta opština da povlače sredstva iz evropskih fondova.

Radović je predstavila Investiciono razvojni fond, posebno apostrofirajući njegovu ulogu tokom pandemije kovida-19.

- IRF je od početka pandemije podržao crnogorske privrednike u iznosu od preko 400 miliona eura - precizirala je Radović.

Kada je riječ o zelenom finansiranju, očekuje da će razviti niz dodatnih podsticaja i stimulacija kroz bespovratna pretpriputna sredstva EU. IRF će u narednom periodu nastaviti da podržava projekte pametne mobilnosti, održivog razvoja i obnovljivih izvora energije, kao i one sa ciljem ekonomskog osnaživanja žena.

- U održivom razvoju bitna je sinergija javnog i privatnog sektora – rekla je ona.

Radović je najavila organizaciju konferencije u saradnji sa opštinama na sjeveru, koja će biti održana 29. novembra.

Remon Zakaria, šef kancelarije EBRD u Crnoj Gori kazao je da je ova banka od 2006. godine finansirala 74 projekta sa ukupno 700 miliona eura.

- EBRD snažno podržava različite ekonomske sektore. Šezdeset osam odsto našeg portfolija se odnosi na investicije u održivu infrastrukturu – rekao je Zakaria, naglašavajući važnost saradnje sa lokalnim finansijskim institucijama u kreditiranju malih i srednjih preduzeća, promovisanju održivosti, snaženju žena u biznisu i konkurentnosti.

Rade Ralević, EBRD, istakao je da je 2020. godina bila jedna od najuspješnijih za ovu banku, pošto su investirali 160 miliona eura u 15 novih projekata u Crnoj Gori.

- Kada su u pitanju planovi za 2022. godinu, u fokusu naše podrške biće željeznička infrastruktura, Regionalni vodovod, energetski projekti u opštinama, izgradnja drugog dijela autoputa između Mateševa i Andrijevice. Takođe, razgovoramo sa predjednikom opštine Podgorica o uključivanju u Inicijativu zelenih gradova, kao i o potencijalnim projektima iz oblasti zelene energije – rekao je Ralević.

Prema njegovim riječima, EBRD posebno podržava investicije u obnovljive izvore energije, solarne i vjetro parkove, te održivu infrastrukturu.

Kazao je da je EBRD prije nekoliko mjeseci donijela novu Strategiju poslovanja u saradnji sa Vladom Crne Gore, kroz koju će se fokusirati na nekoliko glavnih ciljeva, i to: diverzifikaciju ekonomije, investicije u mala i srednja preduzeća, podršku unapređenju i reformi javne uprave, korporativno upravljanje i zelenu ekonomiju u Crnoj Gori, povezivanje energetskog i saobraćajnog sektora, digitalnu tranziciju i drugo.

Dragi Vujačić, Digital Dab, prezentovao je ovu kompaniju koja je u proteklih godinu dana pokrenula youtube kanal GreenTV Montenegro namijenjen informisanju. Projekt ima cilj uspostavljanja ekološke ravnoteže ove regije kroz praćenje, motivisanje i informisanje građana i ključnih vladinih organizacija o izazovima crnogorskog ekosistema. Ovim su targetirani najopasniji izazovi koji čekaju Crnu Goru u oblasti unapređenja životne sredine.

AFD radi zajedno sa IRFCG-om na razvoju i komercijalizaciji palete zelenih i održivih finansijskih proizvoda, sa specifičnim ciljem da se doprinese inkluzivnom i održivom ekonomskom razvoju Crne Gore u okviru njenog puta integracije u Evropsku uniju.

Grupa AFD - Francuska agencija za razvoj bori se protiv siromaštva i nejednakosti, sa ciljem promovisanja održivog i inkluzivnog rasta koji doprinosi dobrobiti svakog od nas.

Jačanje društvene kohezije koja predstavlja glavno pitanje ili ulog razvoja i stabilnosti, a prije svega pitanja vezana za jednakost žena i muškaraca, nalaze se u srcu strategije Grupe AFD – kazao je u intervjuu Glasniku, Dominique Hautbergue, direktor Regionalne kancelarije za Zapadni Balkan Grupe AFD.

Glasnik: Molim Vas da nam predstavite Grupu AFD, njene aktivnosti i njenu misiju.

D. Hautbergue: Grupa Francuska agencija za razvoj (AFD) je finan-

sijska institucija, u potpunosti javna, koja već 80 godina implementira politiku razvoja i međunarodne solidarnosti francuske Vlade. Grupa se sastoji od sljedećih entiteta: AFD, razvojna banka namijenjena finansiranju javnog sektora, Proparco, naša filijala nadležna za finansiranje privatnog sektora, a nedavno nam se priključila Expertise France, koja pruža svoju podršku javnim i privatno-javnim partnerima u oblasti finansiranja javnih politika i investicionih projekata. AFD je danas prisutna na pet kontinenta gdje finansira i podržava više od 4000 razvojnih projekata u 115 zemalja. AFD raspolaže mrežom od 85 agencija i 17 regionalnih direkcija u svijetu, a bazira svoju aktivnost na širokoj platformi raznovrsnih finansijskih alata uključujući naročito zajmove, sub-

Dominique Hautbergue, direktor Regionalne kancelarije Grupe AFD za Zapadni Balkan

**Podržati približavanje
Zapadnog Balkana
standardima EU**

vencije, finansiranje organizacija civilnog društva, kao i garancije.

Glasnik: Realizujete brojne projekte širom svijeta za zajedničko dobro. Recite nam više o tome.

D. Hautbergue: Javno dobro je u fokusu svih angažmana naše razvojne banke. Grupa AFD bori se protiv siromaštva i nejednakosti, sa ciljem promovisanja održivog i inkluzivnog rasta koji doprinosi dobiti svakom od nas. Podržavamo takođe realizaciju sedamnaest ciljeva održivog razvoja, koji čine našu Agendu UN za 2030, čiji je moto "za zajednički svijet". Preciznije govoreći, jačanje društvene kohezije, koja predstavlja glavno pitanje ili ulog razvoja i stabilnosti, a prije svega pitanja vezana za jednakost žena i muškaraca, nalaze se u srcu strategije Grupe AFD.

Glasnik: U kojoj mjeri vaše aktivnosti doprinose realizaciji Pariskog sporazuma o klimi?

D. Hautbergue: U julu 2017. godine, francuska Vlada najavila je da će Grupa AFD postati prva bilateralna razvojna banka sa eksplicitnim mandatom za implementaciju Pariskog sporazuma o klimi. Jedan od zadataka Grupe AFD je da se obezbijedi usaglašenost svih finansiranja koje Grupa sprovodi, sa razvojem strategije niske emisije ugljenika, kao i sa rješavanjem problema klimatskih promjena. Ove ambicije moguće je dostići proučavanjem trajektorija niske emisije ugljenika, kao i kroz istraživanje usklađenosti projekata sa nacionalnim strategijama (doprinosi utvrđeni na nacionalnom nivou, strategije po sektorima, itd.). Ovi zadaci ostvaruju se kroz projekte i ciljeve AFD-a, koji streme ka postizanju rastućeg nivoa aktivnosti koje karakteriše primjena takozvane "co-benefit" metode na klimu. Naime, 55% tekućih aktivnosti Grupe AFD ostvaruje se po principu "co-benefit" metode u oblasti klime, a Grupa je sebi postavila kao zadatak da se ovaj cilj postigne sa najmanje 70% u zemljama Zapadnog Balkana.

Glasnik: AFD je zastupljen, relativno od skoro, i na području Zapadnog Balkana. Koliko ste projekata realizovali u ovom regionu, koliko je sredstava plasirano u projekte i u kojim oblastima?

D. Hautbergue: AFD je 2018. godine dobio mandat od države Francuske za mogućnost intervencije u zemljama Zapadnog Balkana, čiji je precizni cilj da se podrži njihovo približavanje standardima Evropske unije (EU), kao i da se tranzicija integriše u utvrđene puteve održivog razvoja kroz poštovanje Pariskog sporazuma o klimi. Jedna regionalna kancelarija koja je preuzela nadležnost za svih šest zemalja ove regije, otvorena je 2019. godine u Beogradu, dok je u oktobru 2021. godine u Tirani otvorena jedna filijala. Od tog datuma, Agencija je uspjela, zahvaljujući aktivnom radu svojih saradnika, da implementira i pokrene dijalog javnih politika u sektoru mobilnosti, klime, jednakosti polova, kulture, zelenog finansiranja, kao i gradske infrastrukture, posebno zahvaljujući jednom dinamičnom partnerstvu sa drugim aktivnim finansijerima u regionu, kao što su Svjetska banka, Grupacija KfW ili Evropska banka za obnovu i razvoj. Od 2019. godine (izvan subvencija), planirali smo investicije od oko 450 miliona eura, a šest projekata već je pokrenuto (u vrijednosti od 325 miliona eura), s tim što naše napredovanje karakteriše uključivanje jedne nove zemlje godišnje. To je najprije bila Albanija (od 2019.), pa Crna Gora (od 2020.) i Srbija (od 2021.). Širenje aktivnosti na Sjevernu Makedoniju i/ili na Kosovo moralo bi da se nastavi u 2022. godini. AFD sprovodi takođe regionalne akcije koje su korisne za svih šest zemalja Balkana, kao što je na primjer projekat nazvan "Pametni gradovi" kojim su pokriveni Skoplje, Tirana, Priština i Podgorica, ili projekat RISE (Regional-

ni inkubator za socijalno preduzetništvo), zamišljen kao podrška mladim socijalnim preduzeticima.

Glasnik: Sve ste aktivniji i u Crnoj Gori. Recite nam više o partnerstvu sa IRF-om i realizaciji vrijednog projekta usklađenog sa ciljevima održivog razvoja.

D. Hautbergue: Partnerstvo uspostavljeno između IRFCG-a i AFD-a materijalizovano je 21. aprila 2021. godine, potpisivanjem kreditne linije od 50 miliona eura, koja je praćena i tehničkom pomoći od 400 000 eura sa ciljem da se promovišu klimatske investicije malih i srednjih preduzeća i crnogorskih opština. Ovaj strukturni projekat učestvuje na taj način u implementaciji Zelene agende za Zapadni Balkan, za koju je IRFCG ključni akter. Program koji je podržala AFD uključuje kombinaciju aktivnosti posvećenih klimatskim promjenama i smanjenju socijalne i teritorijalne nejednakosti, dajući tako svoj doprinos pojavi i porastu projekata koji podržavaju održivi post-kovid privredni oporavak u najosjetljivijim područjima u zemlji. Ovaj program uključuje i uravnoteženi teritorijalni razvoj, zahvaljujući specifičnim mehanizmima podrške namjenjenim preduzeticima iz relevantnih područja. U okviru ove inicijative, AFD radi zajedno sa IRFCG-om na razvoju i komercijalizaciji palete zelenih i održivih finansijskih proizvoda, sa specifičnim ciljem da se doprinese inkluzivnom i održivom ekonomskom razvoju Crne Gore u okviru njenog puta integracije u Evropsku Uniju.

Glasnik: Kako komentarišete zalaganje Crne Gore da razvoj u budućnosti zasniva na održivoj, zelenoj i cirkularnoj ekonomiji? Kakva može biti uloga AFD u svemu tome?

D. Hautbergue: Mi pozdravljamo i podržavamo ambicije Crne Gore za razvoj zelene i održive ekonomije: 2015. godine, Crna Gora se priključila državama potpisnicama Pariskog sporazuma i dostavila svoj predviđeni i na nacionalnom nivou utvrđen doprinos (INDC) Sporazumu koji predviđa smanjenje emisije gasova sa efektom staklene bašte za 30% u periodu između 1990. i 2030. godine. Kandidat za ulazak u Evropsku uniju od 2008. godine (zvanično potvrđeno 2010.), Crna Gora je zemlja koja je ostvarila najveći napredak u implementaciji pravnih tekovina Evropske unije: pregovori o poglavlju 27 (Životna sredina) zvanično su započeli u decembru 2018. godine, a u svom posljednjem izvještaju o napredovanju iz 2021. godine, Evropska komisija ocjenjuje da je Crna Gora ostvarila određeni nivo priprema za ovu oblast. U nastavku ovog snažnog angažmana koji je prihvatila crnogorska Vlada, mi podržavamo ovaj put tako što u kreditnu liniju implementiranu preko IRFCG-a, uključujemo značajan dio koji se odnosi na klimu. Svrha ove kreditne linije postaje tako finansiranje projekata koji treba da povećaju energetska efikasnost sistema i objekata, da razviju izvore obnovljive energije, ali takođe i da finansiraju projekte u oblasti održive poljoprivrede i održivog turizma.

Glasnik: Koje aktivnosti planirate na području Zapadnog Balkana tokom 2022. godine, sa akcentom na Crnu Goru?

D. Hautbergue: Napori agencije koncentrisaće se 2022. godine posebno na nastavak geografskog razvoja, na implementaciju i konsolidaciju dogovorenih finansiranja i kreditne linije koja je razvijena u saradnji sa IRFCG-om, i najzad na jačanje podrške koju treba pružiti vlastima u okviru Zelene agende za Zapadni Balkan. Početak 2022. godine biće takođe obilježen uvođenjem strategije "Pametni gradovi" u opštinu Podgorica u okviru istoimenog projekta, "Pametni gradovi", koji finansira naša Grupa.

A portrait of Dominique Hautbergue, a middle-aged man with glasses, wearing a light blue shirt, looking slightly to the right. The background is a blurred outdoor setting with greenery.

Dominique Hautbergue, Director of the Regional Office of the AFD Group for the Western Balkans

The approximation of the Western Balkans to the EU standards to be supported

The AFD Group - French Development Agency fights against poverty and inequality, with the aim of promoting sustainable and inclusive growth contributing to the welfare of each individual. Strengthening social cohesion, which is the main issue or the contribution to development and stability, and above all issues related to equality between women and men lie at the heart of the AFD Group's strategy, says **Dominique Hautbergue**, director of the AFD's Regional Office for the Western Balkans.

Glasnik: We would appreciate if you could present AFD Group, its activities and its mission?

D. Hautbergue: The French Development Agency (AFD) is a 100% public financial institution, which has been implementing the French Government's development and international solidarity policy for 80 years. The Group consists of the following entities:

AFD, a development bank intended for public sector financing, Proparco, our branch office in charge of private sector financing, and until recently Expertise France, which provides support to public and private-public partners in the field of public policy financing and investment projects. Today, AFD is present on five continents where it finances and supports more than 4,000 development projects in 115 countries. AFD has a network of 85 agencies and 17 regional directorates in the world and bases its activity on a wide platform of various financial tools, including loans, subsidies, financing of civil society organizations, as well as guarantees.

Glasnik: You are implementing numerous projects worldwide for the common good. Would you share more details with our readers in this respect?

D. Hautbergue: Our development bank puts the public good in the

focus of all its engagements. The AFD Group fights against poverty and inequality, with the aim of promoting sustainable and inclusive growth contributing to the welfare of each individual. We also support the realization of the seventeen sustainable development goals, which make our UN Agenda for 2030, motto of which is "for the common world". More specifically, strengthening social cohesion, which is a major issue or the contribution to the development and stability, and above all issues related to equality between women and men lie at the heart of the AFD Group's strategy

Glasnik: To what extent do your activities contribute to the implementation of the Paris Agreement on Climate Changes?

D. Hautbergue: In July 2017, the French Government announced that the AFD Group would become the first bilateral development bank with an explicit mandate to implement the Paris Agreement on Climate Changes. One of the tasks of the AFD Group is to ensure consistence of all funding provided by the Group, along with the development of a low-carbon strategy, as well as tackling climate change issues. These ambitions can be achieved by studying low-carbon trajectories, as well as by reviewing the compliance of projects with national strategies (contributions identified at national level, strategies by sector, etc.). These tasks are realized through the projects and goals of AFD, which strive to achieve a growing level of activity characterized by the application of the so-called climate "co-benefit" method. Namely, 55% of the current activities of the AFD Group are realized in accordance with the "co-benefit" method in the field of climate changes and the Group has set itself the task to achieve this goal with at least 70% in the Western Balkans.

Glasnik: AFD has been recently represented in the Western Balkans as well. How many projects have you implemented in this region, how much money has been invested in projects and in which areas?

D. Hautbergue: In 2018, the AFD received a mandate from the French Government for the possibility of intervention in the countries of the Western Balkans, precise goal of which was to support their approximation to the European Union (EU) standards, as well as to integrate transition into the established paths of sustainable development through compliance with the Paris Agreement on Climate Change. One regional office, which took over the competence for all six countries in this region, was opened in 2019 in Belgrade, while a branch office was opened in Tirana in October 2021. Since then, thanks to the active work of its associates, the Agency has managed to implement and initiate public policy dialogue in the sectors of mobility, climate, gender equality, culture, green financing, and urban infrastructure, especially thanks to a dynamic partnership with other active funders in the region, such as the World Bank, the KfW Group or the European Bank for Reconstruction and Development.

Since 2019 (excluding subsidies), we have planned investments amounting to around EUR 450 million, six projects have already been launched (worth EUR 325 million) and our progress is characterized by the inclusion of one new country per year. First it was Albania (since 2019), then Montenegro (since 2020) and Serbia (since 2021). The expansion of activities to the Northern Macedonia and/or Kosovo should continue in 2022. AFD is also conducting regional activities, which provide benefits for all six Balkan countries, such as through the project called "Smart Cities" covering Skopje, Tirana, Priština and Podgorica, or RISE project (Regional Incubator for Social Entrepreneurship), designed to support

young social entrepreneurs.

Glasnik: You are becoming more and more active in Montenegro. Could you tell us more information about the partnership with the IDF and the implementation of a valuable project in line with the sustainable development goals.

D. Hautbergue: The partnership established between IDF of Montenegro and AFD was materialized on April 21, 2021, by signing the EUR 50 million credit line, followed by EUR 400,000 worth technical assistance, aimed to promote climate investments in small and medium-sized enterprises and the Montenegrin municipalities. This structural project thus participates in the implementation of the Green Agenda for the Western Balkans, for which the IDF of Montenegro is a key player. The AFD-supported program includes a combination of activities dedicated to climate changes and the reduction of social and territorial inequalities, thus contributing to the emergence and growth of projects supporting sustainable post-Covid economic recovery in the country's most vulnerable areas. This program includes balanced territorial development, thanks to specific support mechanisms intended for entrepreneurs from relevant areas. As part of this initiative, AFD is working with IDF of Montenegro to develop and commercialize a range of green and sustainable financial products, with the specific goal of contributing to Montenegro's inclusive and sustainable economic development as part of its path to the EU integrations.

Glasnik: How do you comment on Montenegro's commitment to base future development on a sustainable, green and circular economy? What could be the role of AFD in all this?

D. Hautbergue: We welcome and support Montenegro's ambitions for the development of a green and sustainable economy. In 2015, Montenegro joined the signatories to the Paris Agreement and submitted its intended and nationally determined contribution (INDC) to the Agreement, which envisages the greenhouse effect reduction by 30% between 1990 and 2030. As an EU candidate country since 2008 (officially confirmed in 2010), Montenegro is the country which has made the largest progress in the implementation of the EU acquis: negotiations on Chapter 27 (Environment) officially began in December 2018 and in its latest progress report from 2021, the European Commission has assessed that Montenegro has reached a certain level of preparations in this area.

Continuing this strong engagement accepted by the Montenegrin Government, we support this path by including our significant contribution related to climate changes in the credit line implemented through the IDF of Montenegro. The purpose of this credit line is to finance projects which should increase the energy efficiency of systems and facilities, develop renewable energy sources, but also finance projects in the field of sustainable agriculture and sustainable tourism.

Glasnik: What are the activities you plan to implement in the Western Balkans during 2022, with an emphasis on Montenegro?

D. Hautbergue: The Agency's efforts in 2022 will focus especially on continuing the regional development, implementing and consolidating agreed financing and credit lines developed in cooperation with the IDF of Montenegro, and finally strengthening the support to be provided to the authorities under the Green Agenda for Western Balkans. The beginning of 2022 will also be marked by the introduction of the "Smart Cities" strategy in the Capital of Podgorica within the project "Smart Cities", funded by our Group.

V.d. potpredsjednik Privredne komore Crne Gore, Pavle D. Radovanović

Upravni odbor Generalna skupština Foruma AIC ABC

V.d. potpredsjednik Privredne komore Crne Gore **Pavle D. Radovanović** učestvovao je 29. novembra 2021. godine u radu Generalne skupštine Asocijacije balkanskih komora (ABC).

Tokom online sjednice ocijenjeno je da je u ovoj godini, punoj izazova i promjena, podrška privrednih komora bila od vitalnog značaja za rad poslovne zajednice Balkana.

- Ovo je veoma važna godina za revitalizaciju biznisa u sijenci covid-krize – saopštio je je predsjednik Asocijacije balkanskih komora **Tsvetan Simeonov**.

Generalnoj skupštini su prezentovani ekonomski ambijent u Bugarskoj i očekivanja poslovne zajednice za 2022. godinu, te primjeri dobre prakse kompanije bgbarcode.bg. Uslijedila je diskusija predstavnika komora o iskustvima u podršci kompanijama tokom covid-krize, novim uslugama koje su razvile i regionalnoj saradnji. Usvojen je Izvještaj ABC za 2021. godinu, predstavljen Balkanski vinski festival, te predsjedavanje ovom asocijacijom predato Trgovinskoj i industrijskoj komori Kipra.

Podsjećamo, Asocijacija balkanskih komora je 1994.godine osnovana sa ciljem podsticanja privredne saradnje i pružanja podrške ekonomskom razvoju zemalja članica i regiona u cjelini. Zalaže se za olakšavanje i ukidanje viznog režima, uklanjanje barijera u trgovini i uspostavljanje jedinstvene zone slobodne trgovine, usklađivanje sprovođenja strukturnih reformi i prilagođavanje uslovima poslovanja u EU, te poboljšanje imidža regiona Balkana u svijetu. Članice Asocijacije balkanskih komora su Albanija, Bugarska, BiH, Crna Gora, Grčka, Kipar, Makedonija, Rumunija, Srbija i Turska.

Pavle D. Radovanović, v.d. potpredsjednik Privredne komore Crne Gore, učestvovao je 20. decembra 2021. godine u radu sjednice Upravnog odbora foruma komora Jadransko-jonske regije (Forum AIC).

Podsjećamo, Radovanović je potpredsjednik Foruma AIC.

Tokom online sastanka, koji je vodio predsjednik Foruma **Joze Tomaš**, usvojeni su Program rada i Finansijski plan ove regionalne asocijacije, za 2022. godinu.

Forum tokom naredne godine planira realizaciju brojnih aktivnosti te značajan doprinos strateškim projektima u okviru EUSAIR Strategije i drugim koji su finansirani iz evropskih fondova.

U posebnoj fokusu biće tematski događaji u okviru proslave dvadesetogodišnjice Foruma u Splitu, kao i na temu plavog rasta u Brindiziju, u saradnji s udruženjem Assonautica Italiana.

Nastaviće se aktivnosti u okviru projekata AI-NURECC Plus, EUSA-IR – Bringing the Green Deal to the Region, MobiliseSME, COSME CenTour, Erasmus + SOCENTREP4NGOS, razvoja studentske prakse i brojnim drugim.

Značajna sredstva opredijeljena su za promociju ekonomija i integraciju područja zapadnog Balkana u EU s posebnim naglaskom na aktivnosti podrške razvoju Jadransko-jonske makroregije. Predviđena je organizacija godišnjeg foruma sa Uniadrionom i FA-IC-om koji će se održati u Albaniji, kao i godišnjeg Kongresa ženskog preduzetništva u istoj državi.

Okruglim stolom na temu "Kvalitet i održivost"

Obilježen Svjetski dan kvaliteta

» **Standardi su simbol reda i urednosti, a njihovo neprimjenjivanje je osnov lošeg rada.**

Svjetski dan kvaliteta obilježen je u Crnoj Gori 11. novembra 2021. godine okruglim stolom koji je u Privrednoj komori organizovan na temu "Kvalitet i održivost".

Svjetski dan kvaliteta obilježava se drugog četvrtka u novembru (Svjetskom mjesecu kvaliteta). Time se promovišu vrijednosti kvaliteta, podstiče razvoj i napredak organizacija, društva i pojedinaca. Istovremeno, proslavlja se i Evropska nedelja kvaliteta, čiji je fokus na podizanju svijesti javnosti, promociji i demonstraciji prednosti i značaja kvaliteta za konkurentnost širom Starog kontinenta.

Vršiteljka dužnosti predsjednice Privredne komore dr **Nina Drakić** u uvodnoj riječi je naglasila da se pitanja kvaliteta ne tiču samo direktne proizvodnje, već i zaštite životne sredine, sigurnosti, informacio-

ne sigurnosti i upotrebe tehnologija koje štede resurse u proizvodnji.

- Kvalitet pruža podršku održivosti jer pomaže poslovanju i kompanijama da razviju poslovne modele koji uz inovativna rješenja tretiraju otpad, zagađenje, potrošačko društvo i slično, te tako preuzmu odgovornost za uticaj njihovih procesa, proizvoda i usluga na ljude i našu planetu – rekla je Drakić.

Kvalitet se uspostavlja u poslovnim sistemima i procesima, pomažući poboljšavanju rezultata organizacije kroz unaprijeđenje proizvoda i usluga. On u primjeni predstavlja metode skraćivanja vremenskih ciklusa, smanjenje troškova i poboljšanje procesa, proizvoda i usluga. Takođe, podrazumijeva obezbjeđenje treninga i obuka za postojeće i nove zaposlene, kao i mentorstvo sa ciljem

podizanja efikasnosti i efektivnosti.

Prema riječima Drakić, ostvarivanje dobre konkurentske pozicije na tržištu danas zahtijeva kako stalna ulaganja u kvalitet proizvoda, odnosno njegovih karakteristika, tako i konstantno uvođenje inovacija u okviru proizvodnog ciklusa, što treba da rezultira i inovativnim osobinama datog proizvoda.

- Za održivost u dužem roku, mora postojati ravnoteža kontinuiranog poboljšanja kvaliteta i radikalnog poboljšanja kvaliteta, odnosno inovacija – rekla je Drakić.

Ona je apostrofirala da Privredna komora pridaje veliku važnost kvalitetu.

- Kvalitet je naše opredjeljenje koje donosi promjene u pristupu, navikama i svakodnevnom radu. Prilagođavanje stalnim promjenama uz praćenje inovacija i racionalno poslovanje je obaveza rukovodstva i zaposlenih u Komori – istakla je ona.

Privredna komora je, shvatajući značaj pokreta kvaliteta i standarda za uspješan rad i razvoj za tržišno pozicioniranje privrednih subjekata, u želji da kroz lični primjer to pokaže i dodatno pomogne, i sama ispunila zahtjeve međunarodnog standarda ISO 9001 i sertifikovala sistem menadžmenta kvalitetom od 2007. godine. Komora je održala kontinuitet sertifikata i u posljednjoj je godini petog sertifikacionog ciklusa.

- Prepoznajući značaj kvaliteta Komora će nastaviti da prati i informiše privredu o dešavanjima u ovoj oblasti – zaključila je dr Nina Drakić.

Moderator skupa, predsjednik Koordinacionog odbora za kvalitet prof. emeritus dr **Milan J. Perović**, istakao je da ne možemo biti zadovoljni infrastrukturom kvaliteta u Crnoj Gori, te primjenom standarda u preduzećima i ustanovama.

- Uzroci nezadovoljstva su u nedefinisanom položaju organizacije infrastrukture kvaliteta, posebno standardizacije i akreditacije, kao i neadekvatna primjena standarda menadžmenta kvalitetom u organizacijama. U velikom broju organizacija postoje sertifikati, ali se praktično ne primjenjuju zahtjevi standarda. Kvalitet je postao forma (komercijalna, radi učešća na tenderima) a ne suština – ocijenio je Perović.

On je apostrofirao da je kvalitet svuda – on predstavlja i osnovu za sistem menadžmenta zaštite životne sredine, bezbjednost informacija, uštedu i upravljanje energijom, te za niz drugih oblasti.

- Standardi su simbol reda i uređenosti, a njihovo neprimjenjivanje je osnov lošeg rada – rekao je Perović.

Prema njegovim riječima, bitno je širiti kulturu kvaliteta i svijest o potrebi toga. Loše stanje, tvrdi, proizilazi iz izostanka potrebe da se njeguje kvalitet.

- Moramo razumjeti da nam treba kvalitet ako želimo da preživimo. Neobaveznost standarda nas ne opravdava što ne radimo u skladu sa njima, jer ni preživljavanje nije obavezno – kazao je on, dodajući da nema kvaliteta u kompanijama ako izostaje u javnoj upravi.

Zaključuje da se mora uspostaviti sistem poslovne izvrsnosti.

- Sistem poslovne izvrsnosti mora biti predmet razvoja kvaliteta, kako u kompanijama tako i zemlji, a treba da ga prati i uvođenje nacionalne nagrade za kvalitet. Moramo da razvijemo školu kvaliteta koja će biti permanentna, masovna i obavezna po nekom

osnovu – kazao je profesor, dodajući da bi bilo dobro ponovo pokrenuti časopis o kvalitetu.

Tokom okruglog stola prezentovani su pozitivni primjeri dobre prakse primjene standarda u kompanijama Mezon i Remid Vis – Mašinski centar.

Nikola Kovačević, izvršni direktor kompanije Mezon iz Danilovgrada, istakao je da je ovu uspješnu kompaniju od osnivanja vodio jedan poslovni credo – odgovoran timski rad, kvalitet usluga i proizvoda, poštovanje usvojene dinamike izvođenja radova, te zadovoljstvo klijenata na prvom mjestu.

- Dobijanje sve većih i složenijih projekata zahtijevalo je bolju unutrašnju organizaciju i proširenje postojećih kapaciteta, kao i povećanje broja zaposlenih. Implementacijom standarda ISO 9001, razvili smo procedure rada, podijelili organizaciju na više sektora, a poseban značaj smo posvetili obukama – kazao je on.

Mezon je afirmaciju stekao kroz projekte elektrifikacije sela i ruralnih oblasti, izgradnje dalekovoda, baznih stanica, radova na javnoj rasvjeti i postavljanju svih tipova svjetlosne signalizacije. Mezon ima značajne reference na polju energetike, pogotovo u oblasti mjerenja gdje je bio angažovan na projektu unapređenja sistema mjerenja. Saraduje i sa brojnim renomiranim evropskim kompanijama.

- Standardi su nam pomogli da definišemo procese i opišemo ih pomoću procedura i zapisa, te odredimo korake u procedurama i odgovorna lica za njihovu realizaciju. Mi imamo kontinuirano unapređenje sistema, uštedu vremena, a menadžmentu je puno lakše da upravlja procesima – istakao je Kovačević.

Ističe da se promijenilo i razmišljanje zaposlenih.

- Svima je lakše kada postoji kvalitetno planiranje i uspostavljeni jasni ciljevi koje je lako mjeriti sa planom i to dovodi do razvoja i unapređenja sistema – rekao je Kovačević, zaključivši da je implementacija standarda, prema njegovim riječima, učinila Mezon boljom organizacijom.

Slobodan Stanić, izvršni direktor Remid Vis – Mašinskog centra, predstavio je kompaniju koja se bavi proizvodnjom mašinskih elemenata i popravkom sklopova. Kako navodi, odnos prema kvalitetu predstavlja naviku i unapređenje ka nečemu što je bolje.

- Postizanje poslovne izvrsnosti u industriji moguće je ostvariti primjenom koncepta potpunog upravljanja kvalitetom (TQM) i primjenom integrisanog menadžment sistema (IMS) – kazao je Stanić.

Remid Vis odluke bazira na dugoročnoj filozofiji, čak i ako su na štetu kratkoročnih finansijskih ciljeva.

- Napravili smo kontinuirani tok svih procesa i svi problemi koji se pojave mogu se lako identifikovati. Procesi su kvalitetni, a ne brzi i izgarajući. Izgradili smo rutinu (kulturu) zaustavljanja kako bismo riješili probleme i uvijek dobili kvalitet iz prve ruke. Standardizovali smo radne zadatke i rutine koji se stalno unapređuju i poboljšavaju, stvarajući ugodnu atmosferu za rad bez stresa, a visual management uvijek koristimo da bismo istakli i pojasnili procese i obavještenja – rekao je Stanić.

Dodaje da kompanija ulaže u razvoj zaposlenih kako bi bili samostalni i lideri u procesima, da žive filozofiju preduzeća i budu mentori drugima. Cilj organizacije je da podstakne zaposlene na razmišljanje, i da obavljajući određeni zadatak imaju na umu nji-

hov mogući uticaj na kvalitet, performanse i efektivnost sistema menadžmenta kvalitetom.

- Trudimo se da budemo organizacija koja uči kroz kontinuirana preispitivanja i kontinuirana poboljšanja – naglašava on.

O principima menadžmenta kvalitetom - finansijskim, ekonomskim i organizacionim benefitima njihove primjene govorio je dr **Radoica Luburić**.

- U cilju stalnog poboljšavanja svojih performansi, organizacijama se pruža prilika da na efektivan i efikasan način koriste principe menadžmenta kvalitetom. Prihvatanje ovih principa predstavlja stratešku odluku najvišeg rukovodstva, kojom se uspostavlja veza između efektivnog menadžmenta i ostvarivanja finansijskih, ekonomskih i organizacionih benefita – rekao je Luburić.

Prema njegovim riječima, ove benefite identifikuje najnoviji međunarodni standard koji tretira ovu problematiku, ISO 10014:2021, Sistemi menadžmenta kvalitetom – Upravljanje organizacijom radi postizanja kvalitetnih rezultata – Smjernice za ostvarivanje finansijskih i ekonomskih benefita.

Standard definiše finansijski benefit kao organizaciono poboljšanje izraženo novčanim izrazom, uz pojašnjenje da finansijski benefit treba da se realizuje kroz implementiranje isplativih procesa sistema upravljanja". Ekonomski benefit, pak, definiše kao benefit ostvaren efikasnom primjenom procesa i resursa sistema upravljanja radi stvaranja vrijednosti i poboljšanja zdravlja i ukupne vrijednosti organizacije i njenih relevantnih zainteresovanih strana.

Naglašava da su principi menadžmenta kvalitetom, i pojedinačno i ukupno, od kapitalnog značaja za organizacije, njen održivi uspjeh i reputaciju.

- Zajednički imenitelj svih benefita koji proističu iz njihove primjene jesu vizija, vrijednosti i iz njih proiznikla kultura organizacije. Pored brojnih i veoma značajnih benefita i sinergijskih efekata koje njihova primjena donosi organizacijama, posebno treba istaći njihov uticaj na promjenu načina razmišljanja u njihovom uspješnom vođenju, što generiše novi odnos prema odgovornosti, prema ciljevima, prema zaposlenima, prema drugim zainteresovanim stranama, kao i prema sve dinamičnijem, kompleksnijem i turbulentnijem okruženju – kazao je on.

Dodaje da novi način razmišljanja, spoznavanja i razumijevanja ne samo da obogaćuje i oplemenjuje postojeći način rada, već rada i nova ponašanja i unaprijeđenu poslovnu kulturu, kao siguran put ka ostvarivanju održivog uspjeha organizacija, bez obzira na sve izazove i iskušenja.

Marija Raspopović, samostalna savjetnica u Sektoru za projekte Privredne komore, govorila je o značaju održivog razvoja i u tom smislu predstavila Mapu puta Crne Gore ka cirkularnoj ekonomiji. Nacionalna strategija održivog razvoja do 2030. godine je prepoznala važnost tranzicije ka cirkularnoj ekonomiji. Kako bi podržala ovaj proces, Privredna komora je uz podršku UNDP i u partnerstvu sa kompanijama Deloitte i Circular Change započela izradu Mape puta. Publikacija finalnog dokumenta planirana je za april 2022. godine.

- Izradom Mape puta želi se stvoriti temelj tranzicije ka cirkularnoj ekonomiji u zemlji, te doprinijeti smanjenju pritiska na životnu sredinu, jačanju sigurnosti distribucije sirovina, povećanju konkurentnosti, inovacijama, rastu, te stvaranju radnih mjesta u Crnoj Gori – kazala je Raspopović.

rentnosti, inovacijama, rastu, te stvaranju radnih mjesta u Crnoj Gori – kazala je Raspopović.

Ciljevi projekta su identifikovati potencijal cirkularne ekonomije za Crnu Goru, procijeniti prioritetne sektore, identifikovati barijere, te uključiti sve relevantne aktere u konstruktivan dijalog i kreaciju dokumenta Mape puta ka cirkularnoj ekonomiji.

Nakon sadržajnih izlaganja vođena je diskusija tokom koje su učesnici okruglog stola od prezentera dobili dodatna pojašnjenja i detalje koji se odnose na predstavljene teme.

Zaključci okruglog stola

1. Sistem kvaliteta kao nova paradigma upravljanja je izašao iz sfere industrije i tehnike i postao je upravljački koncept organizacija drugih društvenih sektora, kao što su škole, bolnice, trgovine, banke, hoteli, javna uprava, kao i svi drugi privredni i neprivredni subjekti kojima se upravlja i koji imaju namjeru da opstanu i da se održivo razvijaju.

2. Sistem menadžmenta kvalitetom je osnova za razvijanje drugih sistema menadžmenta kao što su zaštita životne sredine, sigurnosti na radu, sigurnosti informacija, upravljanje energijom, upravljanje korupcijom i drugo.

3. Studiozno razmatrati (projekat i široka usaglašenost) da se u Crnoj Gori uspostavi pristup da upravljanje kvalitetom bude obavezno kao projekat od državnog interesa. Kvalitet usvajanjem standarda nije obavezan za primjenu ("ali ni preživljavanje nije obavezno") međutim može postati obavezom ako se zakonom predvidi (u nekim državama postoji takva praksa). Potrebno je uvesti ovakvu obavezu jer nedostaju neki drugi instrumenti za regulaciju, prije svega, na primjer nema tržišta za proizvod i usluge, ali ostoji tržište za sertifikate kvaliteta!!! Treba da je obrnuto.

4. Za sanaciju i unapređenje postojećeg stanja u oblasti upravljanja kvalitetom potrebno je uraditi i implementirati projekte:

4.1 Strategija razvoja kvaliteta u Crnoj Gori;

4.2 Uspostavljanje sistema poslovne izvrsnosti i nacionalne nagrade za poslovnu izvrsnost;

4.3 Uspostavljanje sistema menadžmenta kvalitetom javne uprave

4.4 Revitalizovati Sertifikaciono tijelo Crne Gore – SETI ME – uraditi elaborat o revitalizaciji;

4.5 Škola sistema menadžmenta kvalitetom (na principima EOQ), gdje su učenje i rad spojeni;

4.6 Organizacija godišnjeg naučno-stručnog savjetovanja – SQM (ovaj skup treba nastaviti kao XXV koji je bio zaustavljen zbog nedostatka sredstava).

5. Uvodna izlaganja sa pozitivnim primjerima su ukazala na mogućnosti koje pružaju principi menadžmenta kvalitetom i sprovedeni zahtjevi standarda. Međutim, ukazano je takođe da su u velikom broju organizacija standardi kvaliteta ne sprovode, pa onda nema ni rezultata unapređenja ni inovacija, pa onda ni razvoja. Ta "jalova forma" kvaliteta je pogodno tlo za prodaju sertifikata bez da se išta mijenja. Zato se moraju preduzeti opsežne mjere a se ta forma i ta trgovina eliminišu i da kvalitet bude nova vrijednost i kultura – važni segmenti identiteta Crne Gore.

FoodHub

Centar izvrsnosti
Univerzitet Donja Gorica

Prema naučno stručnim saznanjima, Crna Gora može perspektivno proizvesti 11 ekskluzivnih (brend) i 18 visokokvalitetnih prehrambenih proizvoda. Pribavljanjem Excellent svjetske marke ekskluziviteta, brend proizvodima se širom otvaraju vrata svjetskog tržišta, kao što je to bio slučaj u razvijenim zemljama Evrope i svijeta, a kod nas, vino Vranac, Nikšićko pivo i hotelski kompleksi Sveti Stefan i Miločer u turizmu.

Prof. dr Aleksandra Martinović

Održiva poljoprivreda i lanac vrijednosti hrane- strateški prioritet pametne specijalizacije Crne Gore

Autorica teksta, dr Aleksandra Martinović, redovna je profesorica na Univerzitetu Donja Gorica i direktorica Centra izvrsnosti za procjenu rizika u oblasti bezbjednosti hrane u Podgorici.

Diplomirala je na Odsjeku za biologiju Prirodno-matematičkog fakulteta Univerziteta Crne Gore, a magistrirala 2003. Ima dva doktorata - prvi je stekla 2005. godine na Poljoprivrednom fakultetu Univerziteta u Beogradu iz oblasti prehrambene biotehnologije, a drugi je odbranila 2017. godine u Norveškoj, na University of Life Sciences, Faculty of Food Chemistry, Biotechnology and Food Science. Radila je na Institutu za higijenu i tehnologiju mesa u Beogradu, kao direktor za razvoj i transfer tehnologija, potom na Norveškom univerzitetu za prirodne nauke (UMB) i ekspert za bezbjednost hrane na Biotehničkom fakultetu Univerziteta Crne Gore.

Sektor poljoprivrede u Crnoj Gori

Sektor poljoprivrede i proizvodnje hrane definisan je, uz energetiku i turizam, kao dio strateške orijentacije privrednog razvoja Crne Gore. Tome ide u prilog činjenica da blizu 40% populacije živi u ruralnim područjima, a procjena je da se oko 70% prihoda ove populacije ostvaruje upravo kroz poljoprivredne aktivnosti¹. Učešće sektora Poljoprivreda, šumarstvo i ribarstvo u strukturi BDP-a u 2020. godini bilo je 7,6%². Pored toga, doprinos zastupljenosti razli-

1 MONSTAT, Popis poljoprivrede, Struktura poljoprivrednih gazdinstava, 2010

2 Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede, 2020

čitih poljoprivrednih aktivnosti u različitim regionima države daje i bogatstvo biodiverziteta, genetičkih resursa i klimatski faktori koji doprinose diverzifikaciji poljoprivrednih aktivnosti na maloj teritoriji.

Sektor poljoprivrede i proizvodnje hrane u Crnoj Gori ima karakteristike ekstenzivne proizvodnje što s jedne strane pogoduje očuvanju kvaliteta resursa i smanjuje pritiske na životnu sredinu, ali i čini ovaj sektor ekonomski neefikasnim i nekonkurentnim. Lošim performansama sektora doprinose usitnjena gazdinstava i nedovoljna primjena modernih tehnologija, nepostojanje formi horizontalnog i vertikalnog povezivanja proizvođača, loša infrastruktura u ruralnim područjima, isl.

Sa ciljem unapređenja performansi sektora, promjene u poljoprivrednoj politici započele su još početkom ovog vijeka, oslobađanjem poljoprivredno-prehrambenog sektora cjenovne kontrole. Nakon usvajanja Strategije poljoprivrede i ruralnog razvoja u julu 2006. godine³, došlo je do značajnih poboljšanja u pogledu modernizacije administracije, a fokus se usmjerava ka održivoj upotrebi poljoprivrednih resursa i lanca snabdijevanja hranom, te poboljšanju životnog standarda ruralnog stanovništva. Trenutno je u procesu izrada treće po redu Strategija poljoprivrede i ruralnog razvoja za period 2022-2025, i očekuje se da će biti usvojena početkom 2022 godine.

3 Crnogorska poljoprivreda i Evropska unija: Strategija proizvodnje hrane i ruralnog razvoja, Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede, 2006. godine.

Poljoprivreda i strategija pametne specijalizacije

Strategija pametne specijalizacije Crne Gore (S3.me)⁴ predviđa buduće inovacije zasnovane na razvoju Crne Gore koji vodi ka realizaciji preduslova za stvaranje modernizovane i konkurentne zemlje sa strateškom vizijom zdravijeg, održivijeg i široko digitalizovanog društva. Usvajanjem ove Strategije Crna Gora se priključila inicijativi Evropske unije čiji je cilj razvoj modela ekonomskog razvoja zasnovanih na naučno-istraživačkim i inovativnim aktivnostima. Cilj Strategije je definisanje elemenata koji će biti osnov budućeg razvoja alata za konkurentsku prednost kroz povezivanje sektora nauke, inovacije i privrede. Strategija jasno definiše komparativne prednosti zemlje i modele za njihov razvoj doprinoseći ekonomskom razvoju i ukupnom napretku društva.

Strategija pametne specijalizacije u svojoj suštini oslanja se na tri strateška principa: zdrava, održiva i digitalizovana Crna Gora. Analizom svih neophodnih faktora pametna specijalizacija u Crnoj Gori identifikuje sljedeće prioritete: (i) Održiva poljoprivreda i lanac vrijednosti hrane; (ii) Održivi i zdravstveni turizam; (iii) Energija i održiva životna sredina i (iv) ICT kao horizontalni prioritet.

Naučno-istraživački i inovacioni potencijal u sektoru poljoprivrede

Analiza naučno-istraživačkih potencijala pokazala je da u Crnoj Gori postoji niz naučno-istraživačkih institucija i inicijativa koje čine dobru osnovu za razvoj. Biotehnički fakultet, tokom 84 godine postojanja, doprinosi razvoju sektora poljoprivrede kroz primjenu savremenih istraživanja, obrazovnih i savjetodavnih aktivnosti. Fakultet za prehrambenu tehnologiju, bezbjednost hrane i ekologiju (FPTBHE) dio je Univerziteta Donja Gorica pokriva sljedeće oblasti: osnovna istraživanja, primijenjena istraživanja, pružanje usluga; promocija i umrežavanje i saradnju u oblasti razvoja tehnologija prerade, kvaliteta i bezbjednosti prehrambenih proizvoda. Na Prirodno matematičkom fakultetu Univerziteta Crne Gore nedavno je osnovan studijski program Eksperimentalna biologija i biotehnologija koji adresira mogućnosti primjene prirodnih konzervansa, aditiva, začina i produženja roka trajanja prehrambenih proizvoda, razvoja bio-preparata u cilju biokontrolne poljoprivrednih kultura od raznih štetočina. Dodatno, ističe se i značaj infrastrukture Inovaciono Preduzetničkog Centra Tehnopolis, a u pogledu biotehnoške laboratorije BioLab Tehnopolis. Glavni cilj ove laboratorije jeste pružanje podrške poljoprivrednim proizvođačima, odnosno razvoju poljoprivrede, kroz pružanje usluga ali i povezivanje akademske i biznis zajednice.

Ministarstvo nauke Crne Gore je na osnovu Konkursa za uspostavljanje centara izvrsnosti iz 2018. godine dodijelilo status centara izvrsnosti za dva prvorangirana programa: Centar izvrsnosti za digitalizaciju procjene rizika bezbjednosti hrane i preciznu sertifikaciju autentičnosti prehrambenih proizvoda – FoodHub i Centar izvrsnosti za biomedicinska istraživanja – CEBIMER⁵. Misija FoodHub-a je kreiranje inovacija u prehrambenom sektoru kroz istraživanje, transfer znanja, razvoj i unapređenje autohtonih i

4 Strategija pametne specijalizacije Crne Gore 2019-2024, Ministarstvo nauke, jul 2019.

5 Informacija o realizaciji Programa centara izvrsnosti, Ministarstvo prosvjete, nauke, kulture i sporta, jun 2021.

tradicionalnih prehrambenih i poljoprivrednih proizvoda i resursa⁶. Centar izvrsnosti za biomedicinska istraživanja – CEBIMER je naučno-istraživački multidisciplinarni program sa istraživačkim aktivnostima iz oblasti medicine, farmacije, biologije i hemije⁷.

Inovacioni potencijal je takođe veoma važna karika u povezivanju naučno-istraživačke zajednice i privrede. Povezanost u ovom segmentu još uvijek nije na zadovoljavajućem nivou, ali se bilježi trend porasta globalnog indeksa konkurentnosti⁸. Kroz proces otkrivanja preduzetništva (EDP)¹⁰ sa dominantnim učešćem industrije, visokim učešćem akademske zajednice i Vlade i skromnim učešćem civilnog sektora, ODRŽIVA POLJOPRIVREDA I LANAC CVRIJEDNOSTI HRANE dodatno je okarakterisan kao područje sa visokim potencijalom za pametnu specijalizaciju sa snažnim sinergijskim efektima sa ICT, turističkim i energetskim sektorima, visokim doprinosom BDP-u (7,6%), velikim udjelom u ukupnom broju zaposlenih (oko 25%) i mogućnostima za snažan doprinos održivom razvoju, razvoj zasnovan na inovacijama.

Ciljevi navedeni u okviru S3.me u sektoru poljoprivrede i proizvodnje hrane

Dva sektorska cilja, koja su u potpunosti harmonizovana sa definisanom strateškom vizijom Crne Gore u S3.me su jačanje lanca vrijednosti organske proizvodnje i razvoj novih poljoprivrednih proizvoda i zaštićenih prehrambenih proizvoda (proizvodi vezani za porijeklo). Pravci za postizanje ovih ciljeva podrazumijevaju: (i) održivo korišćenje resursa; (ii) ravnomjeran teritorijalni razvoj; (iii) razvoj standarda; (iv) uvođenje novih tehnologija i drugih inovacija; (v) povećanje konkurentnosti; (vi) jačanje lanaca vrijednosti hrane; (vii) otklanjanje uskih grla u lancima vrijednosti; (viii) razvoj kratkih lanaca snabdijevanja; (ix) uvođenje novih poslovnih modela koji omogućavaju povezivanje aktera u lancu vrijednosti; (x) razvoj ljudskih resursa u svim fazama lanaca vrijednosti hrane.

S3.me ističe viziju sektora održive poljoprivrede i prehrambenih lanaca vrijednosti u kojem je poljoprivreda zasnovana na znanju i inovacijama, razvijena na principima održivosti, čuvajući tradiciju i vrijednosti ruralnih područja, upotpunjujući ljepotu crnogorskih pejzaža, po kojem će Crna Gora biti prepoznata.

Da bi doprinijeli razvoju, lanci vrijednosti hrane moraju biti održivi, uključujući ekonomsku, socijalnu i ekološku održivost. Društvena održivost podrazumijeva pozitivan uticaj na poljoprivrednike, zaposlene u prerađivačkom sektoru, kupce i lokalne zajednice, na primjer kroz otvaranje radnih mjesta kao rezultat razvoja.

Prerada poljoprivrednih proizvoda, tj. količine poljoprivrednih proizvoda koje se prerađuju u proizvode sa višom dodatnom vrijednošću i dužim rokom trajanja su nedovoljne¹¹. Kada je riječ o tržištu hrane, potrebno je naglasiti činjenicu da je proizvodnja hrane nedovoljna za domaću potražnju i da je uvoz hrane daleko veći od izvoza hrane i poljoprivrednih proizvoda. Dakle, na tržištu postoji prostor za plasman proizvoda iz domaće proizvodnje, ali je potreb-

6 <https://foodhub.udg.edu.me/>

7 <https://www.s3.me/node/199>

8 Strategija pametne specijalizacije Crne Gore 2019-2024, Ministarstvo nauke, jul 2019.

9 Zakon o inovativnoj djelatnosti i Strategija inovativne djelatnosti (2016-2020) sa Akcionim planom.

10 Održiva poljoprivreda i lanac vrijednosti hrane - Rezultati procesa preduzetničkog otkrivanja, Ministarstvo nauke, septembar 2018.

11 http://app.seerural.org/wp-content/uploads/2016/11/2015-10_Country-policy-brief-Montenegro-Final.compressed.pdf

no poboljšati nivo konkurentnosti domaćih lanaca vrijednosti.

Organska poljoprivreda je od velikog značaja za razvoj ruralnih područja, jer daje šansu za razvoj porodičnih poljoprivrednih gazdinstava i malih proizvođača, doprinosi prihodima poljoprivrednog gazdinstva, te eksploataciji resursa u turizmu. Analizom baze podataka sertifikovanih organskih proizvođača¹² može se zaključiti da je u Crnoj Gori organska proizvodnja određenih proizvoda koncentrisana u pojedinim regijama. Nadalje, analiza strukture lanca vrijednosti pokazuje da saradnja među proizvođačima nije na zadovoljavajućem nivou, nedostaju kapaciteti za skladištenje i preradu, evidentiran je nedostatak količina koje pojedini proizvođači nude tržištu uz nerazvijenu logistiku za distribuciju proizvoda.

U Crnoj Gori prema literaturnim podacima je zastupljeno približno oko 3.200 biljnih vrsta, od čega više od 400 vrsta pripada ljekovitom i aromatičnom bilju. Značaj ljekovitog i aromatičnog bilja je usko povezan sa njihovim antimikrobnim, antioksidativnim, antiinflamatornim i antitumagenim-antikancerogenim aktivnostima. Dakle, postoji značajan prirodni potencijal koji treba naučno istražiti u cilju procjene kvaliteta produkcije prirodnih supstanci kao sirovina i njihove primjene i valorizacije u biljnom inženjeringu i privredi.

Proizvodi vezani za porijeklo (u S3.me se nazivaju tradicionalnim ili autohtonim) odražavaju ukrštanje prirode i kulture – akumulaciju lokalnog znanja i tradicija koje su se prenosile godinama na određenoj geografskoj lokaciji. Strategija razvoja poljoprivrede jasno definiše jedan važan cilj kao "Poboljšanje bezbjednosti i kvaliteta hrane,„ U ovoj oblasti Crna Gora je u potpunosti usklađena sa EU. Prema Zakonu, utvrđene su šeme kvaliteta ili nazivi poljoprivrednih i prehrambenih proizvoda su kako slijedi: Zaštićena oznaka porijekla- ZOP, Zaštićena geografska oznaka- ZGO, Garantovano Tradicionalni Specijalitet-GTS, Oznaka višeg kvaliteta, Oznaka planinski proizvod i Oznaka sa moje farme.

Oznakom geografskog zaštićeno je do sada osam proizvoda. Lista registrovanih proizvoda, zajedno sa specifikacijom proizvoda i logotipom, kao i nekoliko kontinuirano ažuriranih informativnih paketa (relevantna zakonska regulativa, ovlašćena lica, uputstva, itd.) u vezi sa geografskim oznakama na nacionalnom i regionalnom nivou dostupna je i lako dostupna na MPŠV web stranici u okviru segmenta o politici kvaliteta¹³. Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede (MPŠV) je institucija ovlašćena za registraciju oznaka kvaliteta i usmjeravanje dalje registracije na nivou EU.

Iako proizvodnja konvencionalnih prehrambenih proizvoda nije naglašena u S3.me kao potprioritet, potrebno je naglasiti njen značaj, kako sa aspekta obima proizvodnje u ovoj kategoriji, tako i na snažnom uticaju na ekonomiju, potencijalu ka smanjenju uvoza i prilikama za sinergiju sa sektorom turizma. Privredna komora Crne Gore već sprovodi aktivnosti promocije visokokvalitetnih proizvoda crnogorskih proizvođača hrane i stimuliše kupovinu i korišćenje ovih proizvoda od strane potrošača u okviru akcije "DOBRO IZ CRNE GORE".

Veza sa drugim S3.me prioritetima

Kao i u mnogim drugim sektorima, ICT ima sve važniji uticaj u lan-

¹² <https://climateknowledgeportal.worldbank.org/country/republic-montenegro/impacts-agriculture>

¹³ <https://www.gov.me/clanak/zasticene-oznake-kvaliteta>

cu vrijednosti agrobiznisa. Ne utiče samo na pojedinačne faze u lancu vrijednosti, već može podržati i integraciju lanca vrijednosti praćenjem napretka od proizvodnje do potrošnje i pružanjem informacija potrebnih za sljedivost.

Snažna sinergija od koje obje oblasti mogu imati široku korist postoji između prioriteta održivog i zdravstvenog turizma i održive poljoprivrede i lanca vrijednosti hrane. Turistička ponuda obogaćena gastronomskom ponudom specifičnih tradicionalnih specijaliteta i zdrave hrane iz regije može značajno doprinijeti zadovoljstvu turista i njihovom ukupnom doživljaju u regiji koju su odlučili posjetiti.

Crna Gora nema prirodne resurse za proizvodnju poljoprivrednih proizvoda velikog obima i ne može se očekivati veliki doprinos Crne Gore proizvodnji "zelene" energije. Međutim, načini doprinosa prioriteta Održiva poljoprivreda i lanac vrijednosti hrane prioritetu energetike i očuvanja životne sredine su brojni jer sektor poljoprivrede i proizvodnje hrane može kroz optimizaciju na različitim tačkama lanca vrijednosti hrane osigurati visoke uštede energije, smanjenje karbonskog otiska, smanjenje zagađenja zemljišta, vazduha i vodenih resursa, sprečavanje i smanjenje degradacije prirodnih resursa. Doprinos prioriteta Održiva poljoprivreda i lanci vrijednosti hrane prioritetu Energija i održiva životna sredina nesumnjivo će biti u fokusu razvoja Crne Gore kao ekološke države sa akcentom na organsku proizvodnju.

Na osnovu Ekonomskog i investicionog plana za Zapadni Balkan¹⁴, EU je predložila Agendu zapadnog Balkana o inovacijama, istraživanju, obrazovanju, kulturi, omladini i sportu¹⁵, sveobuhvatnu, dugoročnu strategiju saradnje EU sa Zapadnim Balkanom, što će doprinijeti ekonomskom razvoju i regionalnoj saradnji na Zapadnom Balkanu, uz ukupnu podršku EU za brzo ponovno pokretanje ekonomije regiona. Ova Agenda i predložene akcije će doprinijeti brojnim prioritetima u regionu, uključujući one koji su usklađeni sa ciljevima i prioritetima S3.me i prioritetom održive poljoprivrede i njegovim potprioritetima sa tematskom agendom.

Održivi lanac proizvodnje i prerade hrane u skladu sa S3.me prioritetima- budućí koraci

U skladu sa prioritetima S3.me i strateškim planovima razvoja, razvojne ciljeve u sektoru poljoprivrede i proizvodnje hrane treba orjentisati prema osnaživanju inovativnih i istraživačkih kapaciteta naučne zajednice i njene sinergije sa svim akterima u sektoru proizvodnje hrane, očuvanju i unapređenju postojećih resursa, primjeni inovacija u sektoru poljoprivrede i proizvodnje hrane i podršci konceptu zelene ekonomije.

Strateški ciljevi treba da budu orijentisani ka definisanju prioriteta oblasti oblasti istraživanja i procjeni stepena njihovog doprinosa održivoj poljoprivrednoj proizvodnji, bezbjednosti i kvalitetu hrane, analizi svih relevantnih informacija za poljoprivrednike, u domenu mogućnosti primjene novih znanja i tehnologija i stimulisanju proizvodnje odabranih strateških proizvoda/grupe proizvoda na osnovu specijalizacije.

¹⁴ Western Balkans: An Economic and Investment Plan to support the economic recovery and convergence, European Commission, October 2020

¹⁵ A Western Balkans agenda on innovation, research, education, culture, youth & sport, Directorate-General for Research and Innovation (European Commission), October 2021.

Bojana Radović, country manager kompanije Glovo

**Brzim
uslugama
olakšavamo
užurbanu
svakodnevniciu**

Radujemo se svakom novom biznisu koji postane dio Glovo porodice. U fazi smo finalizacije karakteristika saradnje i partnerstva sa jednim od najvećih maloprodajnih lanaca u Crnoj Gori što će značajno doprinijeti povoljnom iskustvu na našoj platformi, navodi Radović

Glovo je ime na koje smo svi brzo navikli. Ova aplikacija je postala sastavni dio naših uređaja, a usluge koje obezbjeđuje su naša svakodnevnica.

Bojana Radović, country manager Glova za Crnu Goru, u intervjuu Glasniku ističe da je njihova misija u našoj zemlji trostruka - donose poboljšanu vidljivost lokalnim preduzećima, podstiču i stvaraju prilike za zapošljavanje i olakšavaju obavljanje svakodnevnih obaveza.

- Naš primarni cilj u Crnoj Gori je prisustvo u svakom gradu, kako bismo do svakog njenog kutka mogli dostaviti ono što je našim korisnicima potrebno. Takođe, želimo da saradujemo sa najboljim brendovima koje crnogorska ekonomija nudi. Na dobrom smo putu da ubrzo ostvarimo oba cilja – rekla je Radović.

Glasnik: Recite nam više o tome kako je nastao Glovo, gdje je centar kompanije i u kojim državama sve posluje.

B. Radović: Glovo je osnovan u Barseloni 2015. godine, a predstavlja jedinstvenu multikategorijalnu aplikaciju i jednu od vodećih svjetskih platformi za dostavu. Glovo posluje u ukupno 24 zemlje i više od 1100 gradova u jugozapadnoj Evropi, istočnoj Evropi i pod-saharskoj Africi. Jedan od ciljeva Glova je da ispuni potražnju kupaca kroz trenutnu nabavku robe i usluga i to na način što partneri stavljaju na raspolaganje svoj katalog i imaju pristup našoj bazi korisnika, dok su kuriri povezani sa restoranima ili maloprodajnim partnerima radi ispunjavanja porudžbina kupaca. Naša misija u Crnoj Gori i svijetu je trostruka - donosimo poboljšanu vidljivost lokalnim preduzećima, podstičemo i stvaramo prilike za zapošljavanje i olakšavamo obavljanje svakodnevnih obaveza. U Crnoj Gori postojimo od februara ove godine i za manje od 12 mjeseci zapošljavamo i angažujemo preko 200 zaposlenih i saradnika i saradujemo sa oko 500 partnera.

Glasnik: Otkuda Glovo u Crnoj Gori i to u vrijeme pandemije? Kako cijenite doprinos kompanije olakšavanju svakodnevnice naših žitelja u ovim, najblaže rečeno, izazovnim uslovima?

B. Radović: Crna Gora nam je važno tržište, prisutni smo u sedam gradova, a naš prvi i najvažniji plan za Crnu Goru je prisustvo u svakom gradu, da svim građanima omogućimo dostupnost njima važnih proizvoda preko naše platforme. Specifičnost našeg modela je što kod nas korisnici mogu naći za sebe gotovo sve što im je potrebno - od cvijeća ili čokolade na poklon voljenoj osobi, preko životnih namirnica, farmaceutskih potrepština, pa i do kurirske službe. Današnji život je brz, a obaveze nerijetko brojne, a mi želimo da našim korisnicima olakšamo obavljanje obaveza, te da oni samim tim imaju više vremena za sebe i svoje najbliže. Takođe, kroz saradnju sa biznisima, od najmanjih do najvećih igrača na tržištu, podržavamo lokalnu ekonomiju, time postičući dupli efekat, pozitivan za sve učesnike na platformi.

Glasnik: Koliko je velika mreža Glovera u Crnoj Gori? Da li ste zadovoljni zainteresovanošću za zapošljavanje u vašoj kompaniji, brojem restorana/drugih objekata sa kojima saradujete? Zašto biste preporučili nekom da uspostavi saradnju s vama, na bilo koji od dva pomenuta načina?

B. Radović: Od starta smo naišli na pozitivne reakcije kako od strane korisnika, tako i od strane biznisa. Podsjetiću, Glovo je u Crnu Goru došao u jeku trećeg talasa pandemije i bio spona između malih biznisa i krajnjih korisnika u periodu djelimičnog ili totalnog lokdauna. U tom periodu zavrijedili smo povjerenje korisnika i partnera i rastemo kontinuirano. Trenutno smo u fazi finalizacije karakteristika saradnje i partnerstva sa jednim od najvećih maloprodajnih

lanaca u Crnoj Gori i zbog toga smo jako zadovoljni, jer znamo da će to značajno doprinijeti povoljnom iskustvu na našoj platformi.

Kako se širi naša ponuda u Crnoj Gori, tako smo i konstantno u potrazi za saradnicima, a više informacija svi zainteresovani mogu dobiti na našoj veb stranici i putem društvenih mreža.

U Crnoj Gori saradujemo sa oko 500 partnera, i oni, ukoliko "pametno" koriste našu aplikaciju, mogu ostvariti znatan vizibilitet svog brenda u okviru naše zajednice koja se širi svakim danom. Mi u Glovu im u tome pomažemo vrlo rado, jer sve to na koncu doprinosi unaprijeđenju pojedinačnih biznisa prisutnih na našoj aplikaciji, kao i njihove ponude - što nam je zajednički cilj i misija - i nama u Glovu, a i partnerima prisutnim na aplikaciji.

Glasnik: Na nivou regiona preuzeli ste konkurentski posao Donesi. Koliko to bilo važno za rezultate koje postižete?

B. Radović: Donesi je postizao impresivne rezultate u regionu na taj način stavljajući ga u fokus svim internacionalnim kompanijama koje se bave dostavom hrane. Potencijal kompletnog regiona kada je u pitanju dostava hrane je bio prepoznat od strane Glovo internacionalnog tima, što je i dovelo do akvizicije Donesi i daljeg širenja, kako u dijelu ponude i raznovrsnosti usluga, tako i geografske pokrivenost i kompletnog iskustva krajnjeg korisnika. Nasljeđe koje smo dobili transakcijom sa Donesi razvijamo dalje - imamo nove partnere, a usluge i proizvodi koje nudimo su svakim danom sve raznovrsniji. Trudimo se da, zajedno sa partnerima, na našoj platformi imamo redovne akcije, koje pomažu promociju i testiranje proizvoda, i to se pokazalo jako korisnim i za partnere i za krajnje korisnike. Zbog svega ovog vjerujem da smo transakcijom sa Donesi dali dodatnu vrijednost ponudi crnogorskog tržišta.

Glasnik: Kakvim ocjenjujete ambijent za poslovanje kompanije Glovo u Crnoj Gori? Da li se sriječete sa određenim problemima, barijerama..?

B. Radović: Izazovi sa kojima se suočavamo u Crnoj Gori nisu puno različiti od onih sa kojima se suočavaju naše kolege širom svijeta. Kako se širi naša ponuda, stalno smo u potrazi za kuririma, kako bi se i vrijeme dostave kontinuirano smanjivalo. U Glavnom gradu čak planiram i "ultra brzu" dostavu namirnica, u roku od 15 minuta. Potencijalni izazov će biti i dostava u ljetnjem periodu na Primorju, usljed velikih gužvi. Osim toga, uvijek smo u potrazi i za novim partnerima i relevantnim sadržajem na platformi, pa stoga koristim ovu priliku da pozovem sve zainteresovane da stupe u kontakt sa nama. Radujemo se svakom novom biznisu koji postane dio internacionalne Glovo porodice.

Glasnik: Kakvi su planovi kompanije za naredni period – postoji li prostor za razvoj, širenje na nove usluge i slično?

B. Radović: Naš primarni cilj u Crnoj Gori je prisustvo u svakom gradu, kako bismo do svakog kutka Crne Gore mogli dostaviti ono što je našim korisnicima potrebno. Takođe, želimo da saradujemo sa najboljim brendovima koje crnogorska ekonomija nudi. Na dobrom smo putu da ubrzo ostvarimo oba cilja. Osim toga, u narednom periodu ćemo se fokusirati na razvijanje "Q commerce"-a, tj. ultra brze dostave u segmentu maloprodajnih objekata široke namjene, poput pet shop-ova, knjižara, tehničke opreme i dječijeg programa. Naša mislija je obezbijediti kućnu dostavu kompletne ponude koja postoji u gradovima u kojima smo prisutni. Na taj način smo sigurni da razvijamo lokalne biznise, bez izuzetka, pružimo im dodatan kanal prodaje kao i kvalitetnu logističku uslugu.

Bojana Radović, a country manager at Glovo

Fast services to make easier busy lifestyle

Glovo is the name we have all quickly accustomed to. This application has become an integral part of our devices, and the services it provides are our daily routine.

In the interview for Glasnik, Ms. **Bojana Radović**, Glovo's country manager for Montenegro, emphasized their triple mission in our country - the company brings improved visibility to local companies, encourages and creates employment opportunities and makes daily routines easier.

- Our primary goal is to ensure our presence in every town in Montenegro, so that we can reach every corner and deliver our customers everything they need. We also want to cooperate with the best brands offered by the Montenegrin economy. We are

on a good path to achieve both goals soon - says Radović.

Glasnik: We would appreciate if you could tell us more about the way Glovo was founded, where the headquarters are and in which countries it operates?

B. Radović: Glovo was established in Barcelona in 2015, and it represents a unique multi-category application and one of the world's leading delivery platforms. Glovo operates in a total of 24 countries and more than 1,100 cities in South-western Europe, Eastern Europe and sub-Saharan Africa. One of Glovo's goals is to meet the customer demands through the immediate supply of goods and services. We achieve this by enabling our partners to put on disposal their catalogues and to have an access to

our customer data base, while couriers are connected to restaurants or retail partners in order to fulfil customer orders. It has a triple mission in our country - the company brings improved visibility to local companies, encourages and creates employment opportunities and makes daily routines easier. We have been operating in Montenegro since February this year and in less than 12 months we have employed and hired over 200 employees and associates and established cooperation with around 500 partners.

Glasnik: How did you come up with the idea to launch Glovo in Montenegro during the pandemic? How do you assess the company's contribution to making everyday life easier for our residents in these, to

» We look forward to every new business, which becomes part of the Glovo family. We are finalizing the terms and conditions of cooperation and partnership with one of the largest retail chains in Montenegro, which will significantly contribute to more favourable experience offered through our platform, says Radović .

put it mildly, challenging conditions?

B. Radović: Montenegro is an important market for us, we are present in seven towns, and our first and most important plan for Montenegro is to be present in every town, in order to enable all citizens to have access to important products through our platform. The specificity of our model is that users can find on our platform almost everything they need - from flowers or a chocolate as a gift for the loved ones, through groceries, pharmaceutical supplies, and even courier service. Today's life is fast, and obligations are often numerous, and we want to make it easier for our users to meet their obligations, in order to have more time for themselves and their loved ones. Also, through cooperation with bu-

sinesses, from the smallest to the largest players in the market, we support the local economy, thus achieving a double effect, positive for all participants in the platform.

Glasnik: How large is the Glovers' network in Montenegro? Are you satisfied with the interest in employment in your company, the number of restaurants/other facilities you cooperate with? Why should someone choose you for cooperation, in either of the two ways mentioned?

B. Radović: From the beginning, we have encountered positive reactions from both users and businesses. Let me remind you that Glovo came to Montenegro in the midst of the third wave of the pandemic and was a link between small businesses and the end users in the period of partial or total lockdown. During this period, we have earned the confidence of customers and partners and we are growing continuously. We are currently in the phase of finalization of terms and conditions for cooperation and partnership with one of the largest retail chains in Montenegro, which will significantly contribute to more favourable experience offered through our platform.

As our offer in Montenegro is expanding, we are constantly looking for associates, and all interested parties can get more information on our website and through social networks.

In Montenegro, we cooperate with about 500 partners, and if they use our application "smartly", they can ensure significant visibility of their brand within our community, which is expanding every day. We at Glovo are very happy to help them, because all this ultimately contributes to the improvement of individual businesses present on our application, as well as to their offers - which is our common goal and mission - of all of us in Glovo as well as of partners present on the application.

Glasnik: At the regional level, you have taken over the competitive business of Donesi. How important was this for the results you achieve?

B. Radović: Donesi has achieved impressive results in the region, thus putting this platform in the focus of all international food delivery companies. The potential of the whole region when it comes to food delivery was recognized by the Glovo's international team, which led to the acquisition of Donesi and further expansion, both in terms of offer and variety of services, as

well as geographical coverage and complete end-user experience.

What we inherited through the transaction with Donesi, we are developing further - we have new partners, and the services and products we offer become more diverse every day. We try to have regular activities on our platform, together with partners, which help promoting and testing products, and this has proven to be very useful for both partners and the end users. Therefore, I believe that the transaction with Donesi provided added value to the Montenegrin market offer.

Glasnik: How do you assess the business environment for Glovo in Montenegro? Do you encounter certain problems, barriers...?

B. Radović: The challenges we are facing in Montenegro are not much different from those our colleagues are facing around the world. As our offer is expanding, we are constantly looking for couriers, in order to continuously reduce the delivery time. In the Capital, we are even planning "ultra fast" food delivery, within 15 minutes. Delivery in the summer period on the coastal part will also be a potential challenge, due to the large crowds. In addition, we are always looking for new partners and relevant content on the platform, so I take this opportunity to invite all those interested actors to get in touch with us. We look forward to every new business which becomes part of the international Glovo family.

Glasnik: What are the company's plans for the next period - are there opportunities for development, expansion of new services, etc?

B. Radović: Our primary goal is to ensure our presence in every town in Montenegro, so that we can reach every corner and deliver our customers everything they need. We also want to cooperate with the best brands offered by the Montenegrin economy. We are on a good path to achieve both goals soon. In addition, in the coming period we will focus on the development of "Q commerce" i.e. ultra fast deliveries in the segment of consumer goods retail facilities, such as pet shops, bookstores, technical equipment and children's program. Our idea is to provide home delivery of the complete offer existing in the towns where we are present. In this way, we are sure of developing local businesses, without exception, providing them with an additional sales channel as well as the quality logistics service.

Iz knjige "Ekonomska istorija Crne Gore" dr Branislava Marovića

Prve poljoprivredne škole

Kada govorimo o poljoprivredi, moramo se osvrnuti na osnivanje prvih poljoprivrednih škola. Crna Gora je u posmatranom periodu veoma oskudijevala u poljoprivrednim kadrovima, iako je pokrenula unapređenje svoje poljoprivrede otvaranjem novih rasadnika, stočarskog zavoda, gajenjem novih kultura i zaštitom stočnog fonda od zaraznih i drugih bolesti. Znanja iz poljoprivrede, i to praktična, sticala su se u osnovnoj školi, koja je morala imati svoju baštu. Učitelj je bio obavezan da uči djecu vrtlarstvu, voćarstvu i upoznavanju drugih poljoprivrednih poslova.

U razdoblju 1870–1914. godine doneseno je više propisa o osnivanju, uređivanju i višestrukoj važnosti školskih bašti, što ukazuje na njihovu ulogu u nastavnoj i uopšte vaspitnoj praksi škole. Nastojanja su bila da bašte postanu uzorna poljoprivredna imanja za racionalniju obradu zemlje. Prema tome, potreba za poljoprivrednim stručnjacima raznih profila, srednjih i visokih, bila je evidentna s obzirom na značaj poljoprivrede za ukupni život naroda.

Mada nije postojala poljoprivredna škola, ipak se poljoprivredi poklanjala određena pažnja u okviru nastave u već postojećim

srednjim stručnim školama, pa čak, kako kaže Rovinski, i "u Statutu Ženskog instituta nalaze se znanja iz oblasti zemljoradnje i stočarstva". U nastavi prirodnih nauka, kako navodi Rovinski, obraćala se pažnja na njihovu primjenu u poljoprivredi. Zato je razumljivo što je prva stručna škola bila poljoprivredna – zaključuje s pravom Rovinski. Pošto u Crnoj Gori nije bilo domaćih snaga – stručnih kadrova za sprovođenje važnih ekonomskih reformi, angažuju se strani stručnjaci iz Srbije, Poljske, Dalmacije. U poljoprivredi se posebno osjećao nedostatak takvih stručnih ljudi.

Tako su pripreme za otvaranje jedne stručne škole za potrebe poljoprivrede počele da se realizuju krajem 1874. godine, kada su tri mladića upućena u neku inostranu zemljoradničku školu, da bi se poslije kraće pripreme angažovali u školi. Pripreme za osnivanje ove škole, kako smo rekli, počele su 1874. godine. "Glas Crnogoraca" piše u septembru 1874. godine: "Naša Vlada uvidjela je potrebu osnivanja zemljodjelske škole i sada smo u stanju sa osobitom radošću javiti da je naš svijetli Gospodar odlučio da se idućijem proljećem otvori zemljodjelska škola. Osim naprednog obrađivanja zemlje, raširiće ova škola u narodu nauk o gajenju i njegovanju stoke, kojom smo bogati. Vinogradi naši rađaju više po prirodi nego ušljed rada oko njih... Ukratko zemljodjelska škola naučiće i usavršiće nas u najširim dosadašnjim radovima i ona će nas uputiti na druge koje smo mi dosada iz neznanja ili napustili ili ih ni preduzimati nijesmo mogli".

Trebalo je, stoga, naći stručnog čovjeka koji će biti na čelu jedne tako planirane škole. Pošto je u Crnoj Gori već bio poznat preko svojih stručnih radova Mala zemljodjelska čitanka i Očjenje, uspostavljen je kontakt sa autorom ovih knjiga dr Đorđem Radićem, ranijim profesorom Ekonomske škole u Požarevcu. Poslije raspisanog konkursa Prosvjetno odjeljenje crnogorskog Senata, koje je inače vodilo nadzor o ovoj školi, postavilo je za direktora Knjaževske crnogorske zemljodjelske škole (njen zvanični naziv) dr Đorđa Radića. Škola je otvorena u Danilovgradu, u centru tadašnje crnogorske poljoprivredne proizvodnje. Škola je, kako zaključuje inž. Ljubo Pavićević, bila opšteg smjera, jer se imala baviti unapređivanjem ne samo biljne nego i stočarske proizvodnje. Škola je počela sa radom 13. maja 1875. godine, a otvorena je svečano, uz učešće velikog broja građana i predstavnika vlasti u Danilovgradu. Za upis u školu prijavio se veći broj kandidata od onoga koji je škola mogla primiti. Zbog ograničenosti smještaja i nastave, upisano je svega 18 učenika. Od tog broja šest učenika školovalo se o svom trošku, a 12 kao državni stipendisti. Učenici škole bili su iz svih nahija. Radić je izradio za školu nastavni plan i program. U školi se učilo: svilarstvo, voćarstvo i ratarstvo. Pri školi su bile ogledne parcele za praktični rad učenika, a nabavljena su i najpotrebnija poljoprivredna oruđa i knjige.

Zbog rata 1876. godine škola je morala da prestane da radi, iako su se u njen rad i rezultate polagale velike nade. Dr Radić je po zatvaranju škole ostao u Crnoj Gori još dvije godine, pa je na Cetinju, u Senatu, radio neke administrativne poslove. Kako pretpostavlja dr Đoko Pejović, otvaranjem ove škole "nije mogla biti isključena potreba školovanja makar i malog broja poljoprivrednih stručnjaka izvan zemlje".

Poslije završetka rata 1878. godine, iako se osjećala potreba za poljoprivrednom školom, ona je otvorena tek 15 godina kasnije, odnosno 20. februara 1893. godine u Podgorici. Škola je svečano otvorena, u prisustvu izaslanika knjaza Nikole i vlade – vojvode Ilije Plamenca, ministra vojnog. Škola je bila pod nadzorom Mini-

starstva prosvjete, a za direktora je bio postavljen Filip Jergović. Škola je imala Statut kojim su bili uređeni i karakter i zadaci škole, kao i postupak oko primanja učenika (najmanje sa dobrim uspjehom iz osnovne škole i od 13 do 20 godina). Škola je obezbjeđivala u svom internatu, koji je bio u školskoj zgradi, smještaj, hranu i ljekarsku zaštitu učenicima, i to sve o državnim trošku. Školska godina je počinjala 1. februara, a završavala se 1. decembra. Nastava se dijelila na teorijski i praktični dio. U školi su izučavani sljedeći predmeti: zakon božiji (vjeronauka), srpski jezik, geografija, istorija srpskih zemalja, račun i geometrija, fizika i hemija. Ovo su bili opšti predmeti koje je, po A. P. Rovinskom, predavao Zarija Radićević, mjesni učitelj. Od stručnih predmeta predavani su: zemljodjelstvo s baštovanstvom i livadarstvom, voćarstvo, vinogradarstvo i podrumarstvo, stočarstvo, svilarstvo, pčelarstvo, osnovni marvenog ljekarstva, osnovi šumarstva i nauke o čuvanju zdravlja, poljoprivredno računovodstvo. Opšti predmeti predavani su u prvoj godini, u drugoj godini ratarstvo i voćarstvo, a u trećoj stočarstvo, vinogradarstvo sa podrumarstvom. Dr Đorđe Stefanelj, mjesni veterinar, predavao je veterinu, a dr D. Radulović, okružni ljekar, predavao je nauku o očuvanju zdravlja i bio je ljekar škole, dok je Z. Radićević predavao gajenje svilenih buba. Učenici su od praktične nastave vježbali sljedeće: obrađivanje, kresanje i kalemljenje voćaka i loza, pravljenje i njegovanje vina, pečenje rakije, pravljenje sapuna, masla, sira, ispitivanje zemlje, mastike, vina i mlijeka, rukovanje poljoprivrednim oruđima, gajenje svilene bube i pčela i upotreba sprava za mjerenje. Statutom i nastavnim planom škole bio je preciziran raspored teorijske i praktične nastave u trajanju 24 časa sedmično.

Za usavršavanje učenika u praktičnom radu škola je raspolagala: školskim rasadnikom, zbirkom alata i poljoprivrednih mašina, hemijskom laboratorijom, podrumom, zaptom priplodne stoke, pčelinjakom, gojilištem svilene bube, zbirkama minerala, biljaka, sjemenja, insekata i bibliotekom. Rasadnik koji je bio veličine šest i po rala zemlje služio je za ratarske oglede. Posebna pažnja se poklanjala biljkama za ishranu stoke, i to lucerke, koja se od 1879. počela gajiti u Crnoj Gori. Sem toga, gajeno je žito (pšenica, kukuruz), povrće, razne vrste voćaka, vinova loza i šumske sadnice. Škola je posebnu pažnju posvetila unapređenju stočarstva, koje je tada bilo veoma zaostalo i nedovoljno produktivno.

Od školskih učila za stočarstvo raspolagala je modelima nekoliko rasa goveda i konja, automatskim preparatima domaćih životinja, zbirkama vune engleskih, španskih i domaćih ovaca, slikama svih vrsta stoke itd. Za praktičnu obuku u gajenju, ishrani i njegovanju stoke škola je imala u svojoj štali zapt domaćeg soja, par domaćih konja i čopor engleskih svinja crne i bijele rase.

Škola nije imala stručnog kadra da sama nešto uradi na unapređivanju stočarstva, ali je zahvaljujući profesoru dr Leopoldu Adamecu, sa univerziteta u Krakovu i Beču, koji je predložio određene mjere (poslije obilaska Crne Gore za 21 dan) za unapređivanje stočarstva, koje su usvojili nadležni državni organi, pokušala u okviru svojih mogućnosti da ih ostvari.

Prvu školsku godinu uspješno je završilo 17 učenika. Od ovoga broja 10 učenika kao državni pitomci, a sedam je platilo školovanje. Ovih sedam učenika, koji su platili školovanje, bili su iz Podgorice tri, iz Zete dva i iz Kuća dva.

Poslije dvogodišnjeg rada došlo se do zaključka da je program škole ostvarljiv za tri godine.

Gejming i turizam

Esports događaj globalnih razmjera na ljeto u Baru

Naša zemlja će se po prvi put naći na mapi esports/muzičkih festivala, piše na zvaničnoj Instagram stranici Ministarstva ekonomskog razvoja Crne Gore, prenosi Share Montenegro.

Prvi "esports" događaj globalnih razmjera koji u sebi kombinuje finale igrice Counter Strike i muzički festival sa najpopularnijim zvijezdama današnjice biće održan u Baru u junu naredne godine. Ovaj događaj, organizovan na krilima esports industrijskog i kulturnološkog fenomena, okupiće oko 60.000 ljudi tokom trodnevnog festivala, vjeruju u Ministarstvu ekonomskog razvoja.

Ministar Jakov Milatović kazao je da prepoznaje uticaj i značaj gejminga, rekordnog rasta i napretka u svim pravcima ove industrije i da Ministarstvo ekonomskog razvoja, u potpunosti podržava ovaj projekat.

"Ovo je sigurna karta za pozicioniranje Crne Gore na mapi E-industrije i to po prvi put u Crnoj Gori"- kazao je ministar.

Ovim događajem Crna Gora će unaprijediti svoju turističku ponudu, otvoriti vrata novoj vrsti turista i privući pažnju velikog broja ljudi, navodi se u objavi.

Lokalni producenti su Darko Ivanović i Nenad Novović sa pozadinom u IT industriji, a međunarodni partneri će biti pozicionirani u konzorcijum MonESports koji će biti i izvršni producent festivala.

Esport se najlakše može opisati kao takmičenje u igranju određenih video-igrice, a najpopularnije su: League of Legends, Counter Strike, Global Offensive, Dota 2, StarCraft 2, Overwatch, Rainbow 6, Fifa, Call of Duty, Fortnite itd. Najveći esport turnir na svijetu je The International, čija je nagrada prešla brojku od 30 miliona dolara.

Excellent SME

PRIVREDNA
KOMORA
CRNE GORE

coface
FOR SAFER TRADE

www.excellentsme.com

KUPUJMO DOMAĆE

Dobro.
Bolje.
Domaće.

DOBRO
IZ CRNE GORE

OSNAŽIMO EKONOMIJU